

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TOPKAPI SARAYI KOĞUŞ YAPILARI

Batuhan Burak BEŞİNCİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı

Danışman

Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

Ocak, 2023

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TOPKAPI SARAYI KOĞUŞ YAPILARI

Batuhan Burak BEŞİNCİ tarafından hazırlanan tez çalışması 16.01.2023 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Programı **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU
Yıldız Teknik Üniversitesi
Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU, Danışman
Yıldız Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üye. Uzay YERGÜN, Üye
Yıldız Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin Haluk ÇETİNKAYA, Üye
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Danışmanım Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU sorumluluğunda tarafımca hazırlanan Topkapı Sarayı Hazine Koğuşu başlıklı çalışmada veri toplama ve veri kullanımında gerekli yasal izinleri aldığımı, diğer kaynaklardan aldığım bilgileri ana metin ve referanslarda eksiksiz gösterdiğimi, araştırma verilerine ve sonuçlarına ilişkin çarpıtma ve/veya sahtecilik yapmadığımı, çalışmam süresince bilimsel araştırma ve etik ilkelerine uygun davrandığımı beyan ederim. Beyanımın aksinin ispatı halinde her türlü yasal sonucu kabul ederim.

Batuhan Burak BEŞİNCİ

İmza

Aileme

TEŞEKKÜR

Bütün tez süreci boyunca desteğine ihtiyaç duyduğum her zaman bana vakit ayırıp, yol gösteren ve bu uzun süreçte çalışmayı ilerletip, tamamlamam için beni motive eden tez danışman hocam Prof. Dr. Nur Urfalıoğlu'na çok teşekkür ederim.

Topkapı Sarayı ile ilgili eski fotoğraf, proje vb. verilere ulaşmam konusunda yardımcı olan İstanbul Rölöve Anıtlar Müdürlüğü'ne ve kurum müdürü Nevhiz Koyukan'a arşive ulaşmam konusunda yardımcı oldukları için teşekkür ederim.

Topkapı Sarayı Müzesi'nde uzun seneler restorasyon çalışmalarında görev almış ve çalışma boyunca kafama takılan her konuda danıştığım babam Tufan Beşinci'ye, tüm eğitim hayatım boyunca desteğini her zaman hissettiğim annem Bircan Beşinci'ye, kardeşim olduğu için çok şanslı hissettiğim Pınar Beşinci'ye çok teşekkür ederim.

Batuhan Burak BEŞİNCİ

İÇİNDEKİLER

KISALTMA LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ	viii
TABLO LİSTESİ	xiv
ÖZET	xv
ABSTRACT	xvii
1 GİRİŞ	1
1.1 Literatür Özeti	1
1.2 Tezin Amacı	1
1.3 Hipotez	2
2 OSMANLI'DA SARAY, TOPKAPI SARAYI ve KOĞUŞ KAVRAMI	3
2.1 Koğuş Kavramı	3
2.2 Osmanlı'ya Ait İlk Saray Yapıları	4
2.3 Edirne Sarayı	9
2.4 Eski Saray (İstanbul)	16
2.5 Topkapı Sarayı	19
2.5.1 Birinci Avlu	24
2.5.2 İkinci Avlu	27
2.5.3 Üçüncü Avlu	31
2.5.4 Dördüncü Avlu	38
2.5.5 Harem	39
3 TOPKAPI SARAYI KOĞUŞ YAPILARI	42
3.1 Enderun ve Enderun Koğuş Yapıları	45
3.1.1 Küçük Oda Koğuşu	49
3.1.2 Büyük Oda Koğuşu	54
3.1.3 Doğancılar Koğuşu	60
3.1.4 Seferli Koğuşu	62
3.1.5 Kiler Koğuşu	72
3.1.6 Hazine Koğuşu	78
3.1.7 Has Oda Koğuşu	86
3.1.8 Akağalar Koğuşu	96
3.2 Harem ve Harem Koğuş Yapıları	100
3.2.1 Kara Ağalar Koğuşu	103

3.2.2	Musahipler ve Cüceler Koğuşu.....	115
3.2.3	Cariyeler Koğuşu	124
3.2.4	Horendegan Koğuşu.....	133
3.3	Sarayın Diğer Koğuşları ve Kayıp Koğuş Yapıları.....	136
3.3.1	Teberderan-ı Hassa (Baltacılar) Koğuşları	136
3.3.2	Mutfaklar Koğuşları.....	151
3.3.3	Acemi Oğlanlar Koğuşu.....	160
3.3.4	Sim Sakalar ve Hasırcılar Koğuşları	163
3.3.5	Dolap Ocağı Koğuşu.....	164
3.3.6	Kapıcılar Koğuşları	166
3.3.7	Bostancı Koğuşları	170
3.3.8	Koz Bekçiler Koğuşu	173
4	DEĞERLENDİRME	174
5	SONUÇ VE ÖNERİLER	186
	KAYNAKÇA	192
	TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR	195

KISALTMA LİSTESİ

Akt.	Aktaran
Bknz.	Bakınız
Çev.	Çevirmen
Der.	Derleyen
Haz.	Hazırlayan
İRAM	İstanbul Rölöve Anıtlar Müdürlüğü
m	Metre
t.y.	Tarihi yok
yy.	Yüzyıl

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2.1 Yenişehir minyatürü, Matrakçı Nasuh.....	5
Şekil 2.2 Bursa Kalesi ve iç surlarla beraber Bursa Bey Sarayı.....	6
Şekil 2.3 1834 yılına tarihlenen Charles Texier'e ait Bursa Bey Sarayı gravürü.....	7
Şekil 2.4 Manisa Sarayı ve Manisa Şehrini gösteren minyatür	8
Şekil 2.5 Edirne Sarayı'na ait bir görünüş.....	10
Şekil 2.6 Edirne Yeni Saray'ın görünüşü sulu boya tablo.....	10
Şekil 2.7 Edirne Sarayı Planı.....	12
Şekil 2.8 Edirne Sarayı'ndan günümüze kalanlar (Babüssade Kapısı, Arz Odası, Cihannüma ve Kum Kasrı gibi yapıların temelleri)	13
Şekil 2.9 Adalet Kasrı ve Cihannüma Kasrı'nın görüldüğü gravür	13
Şekil 2.10 Edirne Sarayı Mutfakları onarım sonrası, 2018.....	14
Şekil 2.11 Edirne Sarayı yerleri bilinen koğuş yapıları, Avadis Benliyan	15
Şekil 2.12 Wiener'e ait İstanbul Haritasında Eski Saray'ın yeri	17
Şekil 2.13 Amirutzes'a ait gravürden bir kısım.....	18
Şekil 2.14 Giovanni Andrea Vavassore'nin gravüründe Eski Saray, 1520	18
Şekil 2.15 Matrakçı Nasuh'a ait minyatürde Topkapı Sarayı.....	20
Şekil 2.16 Melling'e ait 19. Yüzyıl başına tarihlenen plan.....	22
Şekil 2.17 Topkapı Sarayı Plan Şeması.....	24
Şekil 2.18 Birinci avlu ve sarayın giriş kapısı Bab-ı Hümayun'u gösteren tablo, Fossati	25
Şekil 2.19 Birinci avluya ait gravür, Melling.....	26
Şekil 2.20 Topkapı Sarayı I. Avlu Planı ve Mekânları.....	27
Şekil 2.21 Babüsselam Kapısı'nın I. Avluya bakan cephesi, 2022.....	28
Şekil 2.22 Topkapı Sarayı II. Avlu Planı ve Mekânları.....	29
Şekil 2.23 İkinci avluda bir bayram töreni, D'Ohsson	30
Şekil 2.24 Enderun Avlusu'nu gösteren Barlett'e ait gravür	31
Şekil 2.25 Topkapı Sarayı III. Avlu Planı ve Mekânları	33
Şekil 2.26 3. Avlu'dan fotoğraf (Arz Odası ve III. Ahmed Kütüphanesi), 2022	34
Şekil 2.27 Bobovius'a ait saray krokisi.....	36
Şekil 2.28 Topkapı Sarayı IV. Avlu Planı ve Mekânları.....	39
Şekil 2.29 Topkapı Sarayı Harem Gezi Güzergâhı ve Mekânları	41

Şekil 3.1 Topkapı Sarayı yerleri bilinen koğuş yapıları	44
Şekil 3.2 Enderun Avlusu koğuşları.....	46
Şekil 3.3 Bobovius'a ait saray krokisinde Küçük Oda Koğuşu'nun konumu.....	50
Şekil 3.4 19. Yüzyıl Enderun Avlusu Planında 'Eski Küçük Oda' olarak belirtilen alan	50
Şekil 3.5 Küçük Oda Koğuşu'nun üçüncü avluya bakan cephesi, 2021.....	53
Şekil 3.6 Akağalar (Eski Küçük Oda) Koğuşu avlu cephesi restitüsyon projesi	53
Şekil 3.7 Bobovius'a ait saray krokisinde Büyük Oda Koğuşu'nun konumu.....	56
Şekil 3.8 19. Yüzyıl Enderun Avlusu Planında 'Eski Büyük Oda' olarak belirtilen alan	56
Şekil 3.9 Büyük Oda Koğuşu'na ait plan.....	57
Şekil 3.10 Solda Seferli Koğuşu revakı, sağda farklı bir mekâna çevrilmiş Büyük Oda Koğuşu, 2021	60
Şekil 3.11 Bobovius'a ait saray krokisinde Doğancı Koğuşu'nun konumu	61
Şekil 3.12 19. Yüzyıl Enderun Avlusu Planında Seferli Koğuşu olarak belirtilen alan	63
Şekil 3.13 Bobovius'a ait saray krokisinde Seferli Koğuşu'nun konumu.....	65
Şekil 3.14 Seferli Koğuşu (Sol) ve Fatih Köşkü (Sağ) Marmara Denizi Cepheleri... 66	
Şekil 3.15 18. yüzyıl Enderun Avlusu anonim bir tablo.....	67
Şekil 3.16 Barlett'e ait gravür, sol tarafta Seferli Koğuşu saçak ve revak kısmı.....	68
Şekil 3.17 19. yüzyıl sonlarında Seferli Koğuşu ana salon.....	69
Şekil 3.18 Seferli Koğuşu'nun Enderun Avlusu'na bakan cephesi, 2021	70
Şekil 3.19 Seferli Koğuşu Çini Hazinesi olarak düzenlendikten sonraki hali	71
Şekil 3.20 2017 yılında Seferli Koğuşu restorasyon çalışmaları şirvan kısmı	71
Şekil 3.21 Bobovius'a ait saray krokisinde Kiler Koğuşu'nun konumu.....	73
Şekil 3.22 19. Yüzyıl Enderun Avlusu planında Kiler Koğuşu	73
Şekil 3.23 Günümüzde idari bina olarak kullanılan Kiler Koğuşu'nun revaklı giriş cephesi, 2021	74
Şekil 3.24 Günümüzde idari bina olarak kullanılan Kiler Koğuşu'nun IV. Avlu'ya bakan cephesi, 2022	75
Şekil 3.25 16. Yüzyıl sonlarında Enderun Meydanı Kiler ve Hazine Koğuşu planı 76	
Şekil 3.26 Bobovius'a ait saray krokisinde Hazine Koğuşu'nun konumu.....	79
Şekil 3.27 Eldem & Akozan'a ait 19. Yüzyıl Enderun Avlusu Planında Hazine Koğuşu.....	79
Şekil 3.28 Ata Bey'in 19. yüzyıla tarihlenen saray planında Enderun Avlusunda bir kısım.....	81
Şekil 3.29 Hazine Koğuşu'nun giriş cephesi ve revak kısmı,2021	82

Şekil 3.30 Hazine Koğuşu onaylı rölöve projesinden bir kesit, betonarme olarak işaretlenmiş döşeme ve merdivenler	84
Şekil 3.31 Hazine Koğuşu ana mekâna ait fotoğraflar, 2022	84
Şekil 3.32 Hazine Koğuşu tuvalet ve hamam alanı hacimlerine geçilen oda ve hamama ait fotoğraflar, 2022.....	85
Şekil 3.33 Hazine Koğuşu abdesthane kısmı bulanana odaya ait fotoğraflar, 2022	85
Şekil 3.34 Hazine Koğuşu üst kattaki iki odadan fotoğraflar, 2022	86
Şekil 3.35 Bobovius'a ait saray krokisinde Has Oda Koğuşu'nun konumu	87
Şekil 3.36 Eldem & Akozan'a ait 19. Yüzyıl Enderun Avlusu Planında Has Oda Koğuşu.....	91
Şekil 3.37 Günümüze ulaşan Has Oda Hademeleri Koğuşu (3. Has Oda Koğuşu)'nun cephesi, 2021	93
Şekil 3.38 Has Oda Hademeleri Koğuşu iç mekânı 1940'lı yıllar (onarım öncesi). 94	
Şekil 3.39 Has Oda Hademeleri Koğuşu üst kat mekânı kaldırılmadan önce 1940'lı yıllar (onarım öncesi).....	95
Şekil 3.40 Has Oda Hademeleri Koğuşu iç mekânı 1940'lı yıllar (onarım sonrası) 95	
Şekil 3.41 Bobovius'a ait saray krokisinde Akağalar Koğuşu'nun konumu	97
Şekil 3.42 19. Yüzyıl Enderun Avlusu planında Akağalar Koğuşu	98
Şekil 3.43 Akağalar Koğuşu zemin ve üst kat restitüsyon planları	99
Şekil 3.44 Akağalar Koğuşu'na ait cephe,2021	100
Şekil 3.45 Topkapı Sarayı Harem Yapıları çatısından bir fotoğraf,1890.....	101
Şekil 3.46 Harem kesiti üzerinde Harem Koğuş Yapıları	103
Şekil 3.47 Eldem & Akozan'a ait 19. Yüzyıl Harem Planında Kara Ağalar Koğuşu.....	104
Şekil 3.48 Kara Ağalar Koğuşu'na ait kesitler	106
Şekil 3.49 Kara Ağalar Koğuşu revak kısmı,1920'ler (İRAM arşivi) ve günümüzdeki hali,2022	107
Şekil 3.50 Revak kısmında sonradan kapatıldığı bilinen Pabuçluk (Ortanca Hapishanesi)	108
Şekil 3.51 Kara Ağalar Taşlığı 17.yüzyıl sonları ve 18.yüzyıl sonlarına ait planlar	108
Şekil 3.52 Kara Ağalar Koğuşu revak iç kısmı, 2021	109
Şekil 3.53 Kara Ağalar Koğuşu ocak kısmı, 1920'li yıllar	110
Şekil 3.54 Kara Ağalar Koğuşu ocak kısmı, 2004	111
Şekil 3.55 Kara Ağalar Koğuşu zemin kat planı	112
Şekil 3.56 Kara Ağalar Koğuşu birinci kat planı	113
Şekil 3.57 Kara Ağalar Koğuşu birinci kat galeriye bakan mekânlar.....	113

Şekil 3.58 Kara Ağalar Koğuşu bezemeleri	113
Şekil 3.59 Kara Ağalar Koğuşu ikinci kat planı.....	114
Şekil 3.60 Kara Ağalar Koğuşu ikinci kat.....	115
Şekil 3.61 Kara Ağalar Koğuşu asma kata çıkan oda içi merdivenlerden biri.....	115
Şekil 3.62 Eldem & Akozan'a ait 19. Yüzyıl Harem Planında Musahipler ve Cüceler Koğuşu.....	116
Şekil 3.63 Musahipler ve Cüceler Koğuşu'nun Kara Ağalar Koğuşu'na bakan cephesi, 2021.....	117
Şekil 3.64 Musahip ve Cüceler Koğuşu'nda ortak alana açılan giriş kapıları, 2016	118
Şekil 3.65 Musahipler ve Cüceler Koğuşu zemin kat planı	118
Şekil 3.66 Musahiplere ait olduğu düşünülen asma kattaki oda.....	119
Şekil 3.67 Musahipler Koğuşu birinci kat odası.....	120
Şekil 3.68 Musahipler Koğuşu ikinci kat odası.....	120
Şekil 3.69 Musahiplere Koğuşu ikinci kattan yarım kat yükseklikte olan oda	121
Şekil 3.70 Cüceler Koğuşu avluya bakan dar cephesi ve zemin kat iç mekânı	122
Şekil 3.71 Cüceler Koğuşu ikinci kat fil gözü ve kubbeli tavanları	123
Şekil 3.72 Cüceler Koğuşu'nda ikinci katta bulunan manzara tasvirli duvar	124
Şekil 3.73 Cariyeler Taşlığı.....	125
Şekil 3.74 Bobovius'a ait planda Cariyeler Taşlığı.....	126
Şekil 3.75 Eldem & Akozan'a ait 19. Yüzyıl Harem Planında Cariyeler Koğuşu	127
Şekil 3.76 Cariyeler Koğuşu ocak kısmı ve zemin kattan fotoğraflar, 2008	128
Şekil 3.77 Cariyeler Koğuşu iç mekân ve tavandan fotoğraf, 2022	128
Şekil 3.78 Cariyeler Koğuşu zemin kat planı.....	129
Şekil 3.79 Cariyeler Koğuşu üst kat planı.....	130
Şekil 3.80 19. yüzyıla tarihlenen, Harem Dairesi altındaki acemi cariyelere ait koğuş yapısını betimleyen Melling'in gravürü	131
Şekil 3.81 Bobovius'un krokisinde Cariyeler Koğuşu olarak işaretlenen alan	132
Şekil 3.82 Acemi Cariyelere ait olduğu düşünülen Harem Dairesi altındaki koğuş kısmı.....	133
Şekil 3.83 Harem Kırkmerdiven kısmı, 2022.....	134
Şekil 3.84 Alt taşlıkta Horendegan Koğuşu olarak ifade edilen yapı.....	135
Şekil 3.85 Horendegan Koğuşu'nun (solda) gözüktüğü kesit.....	135
Şekil 3.86 Eldem & Akozan'a ait 19. Yüzyıl Planında Zülüflü Baltacılar Koğuşu ..	137
Şekil 3.87 Bobovius'a ait saray krokisinde Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nun yeri....	138
Şekil 3.88 Zülüflü Baltacılar Taşlığı, koğuş ve koğuşa ait diğer yapılar.....	140

Şekil 3.89 Zülüflü Baltacılar Koğuşu taşlığa bakan cephe ve revak kısmı, 1920'li yıllar	141
Şekil 3.90 Zülüflü Baltacılar Koğuşu taşlığa bakan cephe ve revak kısmı, 2003...142	142
Şekil 3.91 Zülüflü Baltacılar Koğuşu iç mekânı, 2021	143
Şekil 3.92 Zülüflü Baltacılar Koğuşu ocak kısmı ve tavanı, 2021.....	144
Şekil 3.93 Zülüflü Baltacılar Koğuşu iç kısımdan giriş kapısı cephesi, 1920'li yıllar	145
Şekil 3.94 Zülüflü Baltacılar Koğuşu iç kısımdan giriş kapısı cephesi, 2003.....	145
Şekil 3.95 Zülüflü Baltacılar birinci kat, revak üzeri mekân, 1978 ve 2013	146
Şekil 3.96 Eldem & Akozan'a ait 19. Yüzyıl Planında Has Ahır	147
Şekil 3.97 Bobovius'a ait saray krokisinde Has Ahır'ın yeri	148
Şekil 3.98 Has Ahır Baltacılar Koğuşu Planı	149
Şekil 3.99 Çalışmalarda ara duvar ve bölüntüler kaldırıldıktan sonra Has Ahır(a), İmrahor Odası(b) ve Raht Hazinesi(c).....	150
Şekil 3.100 Has Ahır dış cepheden bir fotoğraf, 1943.....	150
Şekil 3.101 Bobovius'a ait saray krokisinde Mutfaklar kısmına ait alan	152
Şekil 3.102 Eldem & Akozan'a ait 19. Yüzyıl Planında Mutfaklar Koğuşları olarak belirtilen alanlar	152
Şekil 3.103 1938-1944 yılları onarım öncesi Mutfaklar Koğuşları'nın durumu...153	153
Şekil 3.104 Mutfaklar kısmı zemin kat (üstte) ve birinci kat (altta) planları	154
Şekil 3.105 Mutfaklar kısmından koğuş yapılarının cephe görünümü.....	155
Şekil 3.106 Has Mutfak Kapısı'nın iki yanındaki koğuşlar ve sağ tarafta yıkılarak revakları kalmış Aşçılar Koğuşları.....	156
Şekil 3.107 Has Mutfak Kapısı solunda bulunan koğuş cephesinin günümüzdeki hali.....	157
Şekil 3.108 Mutfaklar kısmında Eldem & Akozan tasvirlerine uyan 1940'larda yıkılan Vekilharç Dairesi.....	158
Şekil 3.109 Mutfaklar kısmında Tablakârlar Koğuşu'nun planı ve cephe görünümü.....	159
Şekil 3.110 Tablakârlar Koğuşu'nun ön cephesi,2022.....	160
Şekil 3.111 Bobovius'a ait saray krokisinde Acemi Oğlanlar Koğuşu'nun yeri.....	161
Şekil 3.112 Minyatürde Aya İrini'nin yanında gösterilen odun ve odun terazisi, Hünername	162
Şekil 3.113 Topkapı Sarayı birinci avlusunda odun ambarları yanındaki yapıların gözüktüğü tablo, Fossati.....	163
Şekil 3.114 Topkapı Sarayı Çizimi, Scarella,1686	165
Şekil 3.115 Beylik Suyolu Haritası, 1748	165
Şekil 3.116 Bab-ı Hümayun Kapısı restitüsyon projesi	167

Şekil 3.117 Bab-1 Hümayun Kapısı I. Avluya Bakan cephesi,2021	168
Şekil 3.118 Babüselam rölöve planı	169
Şekil 3.119 Günümüzde saray personel çıkışı için kullanılan Eski Kapı Ağası Odası,2022	169
Şekil 3.120 Eldem ve Akozan'a ait 18. Yüzyıl planında Üçüncü ve Dördüncü Avlu	171
Şekil 3.121 Kozbekçiler Kapısı'nın I. Avlu'ya bakan cephesi, 2022	173
Şekil 4.1 Edirne Sarayı (solda) (Kazancıgil,1999) ve Topkapı Sarayı'nda (sağda) (Eldem & Akozan,1982) Seferli-Kiler-Hazine Koğuş Planları.....	175
Şekil 4.2 Edirne Sarayı (solda) (Kazancıgil,1999) ve Topkapı Sarayı'nda (sağda) (Eldem & Akozan,1982) Kara Ağalar Koğuş Planları.....	176
Şekil 4.3 Edirne Sarayı (solda) (Kazancıgil,1999) ve Topkapı Sarayı'nda (sağda) (Eldem & Akozan,1982) Akağalar Koğuş Planları.....	176
Şekil 4.4 19. Yüzyıl Topkapı Sarayı çatı planı	178

TABLO LİSTESİ

Tablo 4.1 Enderun Koğuş Yapıları'nın genel mimari özelliklerinin karşılaştırılması.....	179
Tablo 4.2 Enderun Koğuş Yapıları'nın iç mekân, ek birim ve bezemelere dair karşılaştırılması.....	180
Tablo 4.3 Harem Koğuş Yapıları'nın genel mimari özelliklerinin karşılaştırılması.....	181
Tablo 4.4 Harem Koğuş Yapıları'nın iç mekân, ek birim ve bezemelere dair karşılaştırılması.....	183
Tablo 4.5 Sarayın Diğer Koğuşları ve Kayıp Koğuş Yapıları başlığında ele alınan yapıların genel mimari özelliklerinin karşılaştırılması.....	184
Tablo 4.6 Sarayın Diğer Koğuşları ve Kayıp Koğuş Yapıları başlığında ele alınan yapıların iç mekân, ek birim ve bezemelere dair karşılaştırılması	185
Tablo 5.1 Topkapı Sarayı Koğuş Yapıları Mimari Özellikleri.....	191

Topkapı Sarayı Koğuş Yapıları

Batuhan Burak BEŞİNCİ

Mimarlık Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

Osmanlı İmparatorluğu 1299'da kurulup, 1922'de saltanatın kaldırılmasıyla sona eren, en büyük ve en geniş sınırlara yayılan imparatorluklardan biridir. Topkapı Sarayı da İstanbul'un Fethi sonrası, 15. Yüzyıldan itibaren yaklaşık 400 yıl kadar saray vazifesi yapmış, cumhuriyetin ilanı sonrasında müze olarak kullanılarak günümüze ulaşmış, en önemli Osmanlı yapılarından biridir.

Tez çalışması olarak ele alınan konu, Topkapı Sarayı'nın koğuş yapılarıdır. İlk bölümde, Koğuş Kavramı, Topkapı Sarayı ve öncül Osmanlı Saray yapılarından bahsedilmiştir. Sonra Topkapı Sarayı Koğuş yapıları alt başlıklara ayrılarak anlatılmıştır. Değerlendirme bölümünde koğuş yapıları arasında ilişki, benzerlik ve farklılıklara değinilerek, son olarak değerlendirme ve sonuçlar ortaya konulmuştur.

Osmanlı saraylarında, saray hizmetlileri büyük bir nüfus oluşturmaktadır, bu sınıfların sarayda ikamet ettikleri koğuşlar bulunmaktadır. Koğuş kavramı, birçok kimsenin içinde yattığı veya barındığı büyük oda gibi bir anlama sahip olsa da Osmanlı'da koğuşlar sadece barınma değil, aynı zamanda eğitim, öğretim ve daha birçok farklı işlevlere sahip yapılardır. Osmanlı Devleti'nde devşirilen çocuklara eğitim verilen birbirini izleyen yedi koğuşta buna örnek gösterilebilir. Ana odak

noktası Topkapı Sarayı olan, bu çalışmada da Osmanlı'da koğuş kavramı, koğuş yapıları ele alınacak ve Topkapı Sarayı'ndaki koğuş yapıları detaylıca incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Topkapı Sarayı, Koğuş, Osmanlı

Topkapı Palace Ward Buildings

Batuhan Burak BEŞİNCİ

Department of Architecture

Master of Science Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Nur URFALIOĞLU

Ottoman Empire which was founded in 1299 and ended with the abolition of the sultanate in 1922, is one of the largest empires in history. After the conquest of İstanbul, Topkapı Palace served for about 400 years from the 15th century and was used as a museum after the proclamation of the republic. Topkapı Palace is one of the most important Ottoman structures in Ottoman Architecture.

The subject of the thesis study is the ward structures of Topkapı Palace. In the first part, the Concept of Ward, buildings and general architecture of Topkapı Palace and the predecessor Ottoman Palace are mentioned. Then, Topkapı Palace Ward structures are explained by dividing into sub-titles. In the evaluation section, the relationship, similarities and differences between the ward structures were mentioned, and finally, Conclusion and Suggestions were put forward.

In the Ottoman palaces, the servants of the palace were a large population, there were dormitories in these palaces. Although the concept of the ward had the meaning of a large room in which many people lay or sheltered, the wards in the Ottoman Empire had not only housing but also education, training and many other functions. This is the case in seven consecutive wards, where the children of the Ottoman Empire are educated. The focus on this work, which is the Topkapı Palace,

the concept of ward in the Ottoman Empire, the ward structures will be discussed and the ward structures in Topkapı Palace will be examined in detail.

Keywords: Topkapı Palace, Ward, Ottoman

1.1 Literatür Özeti

Tezler ve yazılı kaynaklar tarandığında direkt olarak koğuş yapıları üzerine yapılmış çalışmalara rastlanmamıştır. Koğuş yapılarıyla ilgili, Tarih ana bilim dalında Enderun koğuşlarından biri olan Doğancılar Koğuşu ile ilgili bir teze ulaşılmıştır. Ana odağı koğuş yapısı ve mimari olmasa da Has Oda Teşkilatı ile ilgili Tarih ana bilim dalında başka bir tez çalışması ve Has Oda ve Mukaddes Emanetlerle ilgili bir kitaba ulaşılmıştır. Topkapı Sarayı ile ilgili kaynaklarda koğuş yapılarına değinilse de mimari açıdan değerlendirilip, birbirleriyle karşılaştırılması gibi çalışmalar bulunmamaktadır. Çalışmada, ana odağı Topkapı Sarayı olan kitaplardan, özellikle Enderun Koğuşları ile ilgili temel bilgiler için, döneme ait önemli bilgiler taşıyan Albertus Bobovius, Türk ismi ile Ali Ufki Bey'in *Topkapı Sarayında Yaşam* kitabı büyük ve önemli bir veri kaynağıdır. Tayyarzade Ata Bey'in 1874 yılında yazdığı eser de Osmanlı Dönemi'nde yazılmış önemli kaynaklardan biridir. Topkapı Sarayı'nı saray teşkilatı, mekânlar ya da belirli bir dönem aralığında kapsamlı şekilde inceleyen; Necdet Sakaoğlu'nun *Tarihi Mekânları Kitabeleri Anıları ile Saray-ı Hümayun*, Sedad Hakkı Eldem ve Feridun Akozan'ın *Topkapı Sarayı* ve Gülru Necipoğlu'nun *15. Ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Fatih Devri Mimarisi*, İlber Ortaylı'nın *Mekânlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı* kitabı temel kaynaklar olarak kullanılmıştır. Daha da geniş bir kapsama sahip olan, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı* ve Osmanlı Ansiklopedisi gibi kaynaklardan da çalışma da faydalanılmıştır.

1.2 Tezin Amacı

Tez çalışmasında, Topkapı Sarayı'nda farklı sınıflara ait farklı konumlarda bulunan koğuş yapılarının, plan ve mimari özellikler bakımından birbirine benzer özelliklere taşıyıp, taşımadığı, sarayda genel bir koğuş tipolojisinin mevcut olup, olmadığı gibi sorulara cevaplar aranmaktadır. Öncelikle koğuş kavramı ele alınıp, tanımlanacaktır. Bu kapsamda, Osmanlı dönemi saraylarındaki koğuş kavramından

bahsedilecek ve Topkapı Sarayı'ndaki koğuş yapıları detaylı bir şekilde incelenecektir. Ana odağı Topkapı Sarayı olan bu çalışmada, Topkapı Sarayı'nın selefi olarak değerlendirilebilecek, padişahın ikamet ettiği önceki saray yapıları olarak Edirne Sarayı ve İstanbul Eski Sarayı'na da kısaca değinilecektir. Veri yetersizliği nedeniyle Yenişehir ve Bursa Sarayı'na kısaca değinilmiş olup, Edirne Eski Saray ve İstanbul Eski Saray gibi yapılarda da mekânsal bölümlenme ve mekân isimlerinin net olmaması, yeterince veri olmaması gibi nedenlerle, sadece koğuş kavramının bu yapılarda mevcut olup olmadığı sorgulanmıştır. Topkapı Sarayı'nın tarihçesi, genel mimari düzeni, sarayı oluşturan dört avlu ve harem kısımları ayrı başlıklar altında işlenecektir. Koğuşların mimari olarak incelenmesi, inşasından bu yana geçirdiği süreç içindeki değişimleri, bağlam, fonksiyon olarak ilişki kurulabilmesi için koğuşların ait oldukları ocakların işleyiş ve tarihçeleri de ele alınacaktır. Yapıların her biri için kaynaklardan, yerinde yapılan incelemelerle, fotoğraflar çekilerek, arşivlerden yararlanılarak değerlendirmeler yapıp, Topkapı Sarayı mimarisinde koğuş yapılarının birbiri ile benzer özellikler taşıyıp, taşımadığı belirlenecektir. Tez sürecinde, Hazine Koğuşu, Büyük Oda Koğuşu gibi yapıların restorasyon, teşhir tanzim işlerinde de görev alarak, bu önemli yapıların korunması ve ihyasında da rol alma fırsatına erişilmiştir. Literatür özetinde de bahsedildiği gibi, Topkapı Sarayı ile ilgili çok sayıda farklı kaynaktan elde edilen bilgileri birleştirip, özetleyerek ana konusu saraya ait koğuş yapıları olan bir kaynak oluşturmakta tezin başlıca amaçlarından biridir.

1.3 Hipotez

Temel sorusu "Topkapı Sarayı mimarisinde koğuş yapıları birbiri ile benzer özellikler mi taşımaktadır?" olan çalışma da Topkapı Sarayı koğuş yapılarının sarayın farklı konumlarında ve farklı sınıflarına ait olsa bile birçok ortak özelliğe sahip olduğu düşünülmektedir. Tez kapsamında incelenen koğuş yapılarında tekrar eden mimari başlıca öge ve özellikler tespit edilerek, çalışma sonucunda bir tablo halinde belirtilmiş, yapılarda benzerlik ve farklılıklar ortaya konmuştur.

OSMANLI'DA SARAY, TOPKAPI SARAYI ve KOĞUŞ KAVRAMI

Türk toplumlarında yerleşik ve göçer toplum karakterlerine bağlı olarak iki tür hükümdar konut yapısından bahsedilebilir; çadır ve saraylar. Çadır geleneği, çok uzun yıllar devam etmiş ve zenginleşmiştir. Osmanlı döneminde de sadece seferlerde değil, yazlık bahçelerde de çadır kullanma geleneği sürdürülmüştür (Kuban,2007).

Saray kelimesi Farsça kökenli bir kelimedir. Türk İslam devletlerinde saray yapıları, hem hükümdar ve ailesine ait konut hem devlet işlerinin görüşüldüğü merkez olarak çalışmaktadır. Kaynaklarda ve günümüze kadar yapılan araştırma çalışmalarında Osmanlı'dan önce Karahan, Gazneli, Selçuklu saray yapılarından bahsedilmektedir. Hatta daha eski Türk devletlerinde de hem göçebe hem yerleşik yaşama geçen grupların bulunduğu ve Gök Türkler zamanında da saray yapıları olduğunu dair düşünceler bulunmaktadır (Cezar,1977).

Atasoy, Otağ (büyük çadır) kavramını Osmanlı saraylarının gezer hali olarak ifade etmiştir. Necipoğlu da Topkapı Sarayı plan düzeniyle göçebe yaşamda ve seferlerdeki otağ, çadır düzeni arasında benzerlikler olduğunu belirtmiştir (akt. Sağdıç,2006). Otağ ve saray kavramlarının birbirinden uzak olmadığı ve bu çadır düzenlerinin, Osmanlı Saray düzenlerine büyük bir etki ve katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Kronolojik sırayla Osmanlı saray yapılarına giriş yapılmadan önce, Koğuş kavramı tanımlanarak, Topkapı Sarayı öncesi saray yapılarında koğuş yapılarının varlığı incelenecektir.

2.1 Koğuş Kavramı

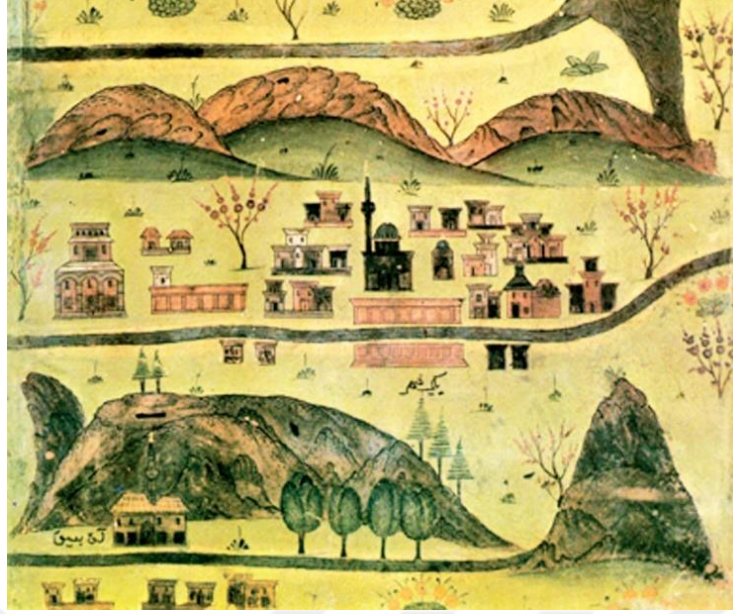
Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre koğuş kelimesinin iki anlamı vardır. İlki, 'kışla, okul, tutukevi, hastane vb. kalabalık yerlerde, içinde birçok kimsenin yattığı veya barındığı büyük oda', diğeri ise 'Osmanlı Devleti'nde devşirilen çocuklara acemi ocağında eğitim ve öğretimin verildiği, birbirini izleyen yedi oda' olarak verilmiştir.

İkinci tanımda kastedilen yedi oda, Enderun'da eğitim verilen odalardır. İpşirli (1995), bu yedi odanın; Büyük ve Küçük Odalar, Doğancı Koğuşu, Seferli Koğuşu, Kiler Odası, Hazine Odası ve Has Oda'dan oluştuğunu belirtmiştir.

Genel literatüre bakıldığında ve koğuş kelimesinin ilk anlamı ele alındığında; koğuş yapılarının sadece Enderun'da bulunan yedi odadan ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Saray yapılarında Enderun sınıflarından bağımsız olan saraydaki hizmetli diğer sınıflara ait koğuş yapılarının da bulunduğu görülmektedir. Topkapı Sarayı ve öncül diğer Osmanlı Saray yapılarında görevli olan ağalar, bostancılar, mutfak görevlilerinin barındığı yapılar bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, TDK'deki ilk anlam temel alınarak, saray yapılarında kalabalık nüfusların yattığı ve barındığı mekânlar, çalışma boyunca koğuş yapıları olarak ele alınacaktır.

2.2 Osmanlı'ya Ait İlk Saray Yapıları

Osmanlı sarayları incelendiğinde, en eski saray yapıları Yenişehir ve Bursa sarayları olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı'nın ilk sarayı Yenişehir'dedir. Yenişehir'in kuruluşu 1297-1298 yıllarına tarihlenmektedir. Buradaki saray yapısına ait mimari veri mevcut değildir. Yenişehir'e ve saraya ait yapılara dair en eski görsel verilerden biri, Matrakçı Nasuh'a ait minyatürdür (Şekil 2.1). 1326'da Bursa Fethi ile Bizans tekfurundan kalan yapılar ikinci saray yapısı olarak kullanılmıştır. I. Murad döneminde ise Bursa Bey Sarayı'nın inşa edildiği bilinmektedir (Sevim,2014). Çağaptay (2021) da fetih ile beraber, ilk önce Bizans'a ait tekfur evi, garnizon binaları, dini yapıların devşirilerek kullanılmasının olası olduğu belirtmiştir. Sonrasında sarayın farklı bir alana kaydığını ve yeni yapılar inşa edilerek, sarayın 'kule köşk' biçimli bir yapıya dönüştüğünü ifade etmiştir.

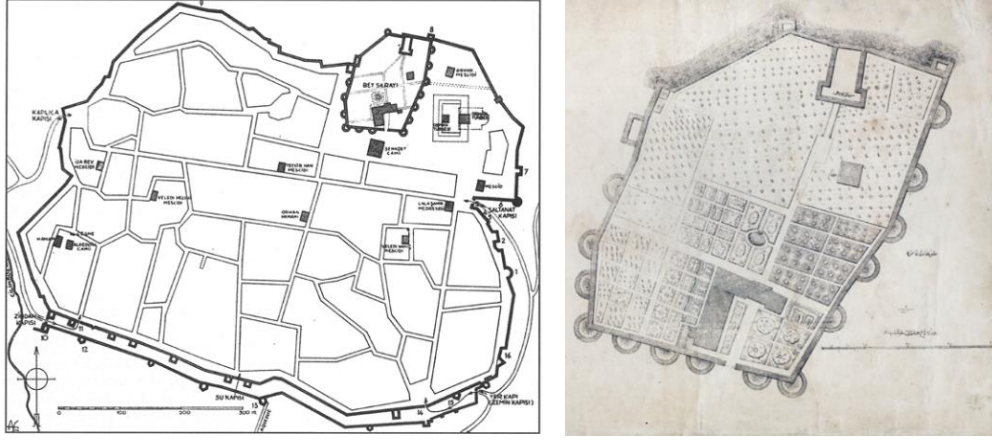

Şekil 2.1 Yenisehir minyatürü, Matrakçı Nasuh

Yapılan araştırmalarda, bazı kaynaklarda, ilk Osmanlı sarayının Bursa Bey Sarayı olarak işlendiği, Yenisehir Sarayı'nın dikkate alınmadığı görülmektedir. Genel görüşe göre, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu 1299'a tarihlendiği için, inşası bu tarihten hemen önceye dayanan Yenisehir Sarayı konu dışı bırakılmış olabilir.

Uzunçarşılı (2014), *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı* kitabında, Osmanlı Beyliği kurulduğunda ilk merkezinin Bursa olduğunu, Osman Bey vefat ettiğinde henüz beylik kurulmamış olduğundan Yenisehir'i dâhil etmediğini ifade etmiştir. Yine birçok kaynakta, veri azlığı nedeniyle Bursa Sarayı'na da bir, iki paragraf yer verildiği görülmektedir.

Yenisehir'den sonra kurulan Bursa Sarayı, Bizans Tekfur Sarayı'nın bulunduğu alana, şehre hâkim bir tepeye kurulmuştur. Bursa Sarayı'nın divanhane, Has Oda, hamam ve ahır gibi mekânlara sahip olduğu bilinmektedir. 1861'de bir kurul tarafından yapılan çalışmalarda, sarayın 17 kuleli bir surla çevrili olduğu belirlenmiş ve bazı yapılara ait temellerin ön görüldüğü bir plan çıkartılmıştır (Cengiz,2014) (Şekil 2.2). Plana bakıldığında şehri çevreleyen surların içinde tekrar surlarla çevrili bir iç kale gözükmektedir. 14'ü yarım silindir olan sur kulelerinin, 3'ü kare planlıdır.

Şekil 2.2 Bursa Kalesi ve iç surlarla beraber Bursa Bey Sarayı (Çağaptay,2021)

Edirne ve İstanbul'un fethi sonrası önemini giderek yitiren saray, sultanların Bursa ziyaretlerinde yine de kullanılmaya devam edilmiş, IV. Mehmed döneminde bakım ve ilaveler yapılmıştır. Divanhane, Has Oda, hamam ve ahır gibi mekânların bu dönem inşa edildiği ve bunlara ek olarak saray görevlileri için Hademe Koğuşları yaptırıldığı, bakım ve inşaya dair kayıtlardan bilinmektedir. 17. Yüzyılda hem Batılı gezgin Jean De, hem Evliya Çelebi sarayın tahrip olmuş ve kullanılmaz halde olduğu yazmıştır (Elbas,2014). 19.yüzyıla tarihlenen gravürde de saray bakımsız ve bazı kısımları yıkılmış halde tasvir edilmiştir (Şekil 2.3).

Orhan Gazi döneminde saraya ve saraydaki yaşama dair çok fazla veri bulunmasa bile daha ileri tarihlerde saray masraf defterlerinden bazı çıkarımlar yapılabilmektedir. Sarayda görevli nüfusta, süvariler, kapıcılar, doğancılar, mutfak görevlileri, hazinedar ve defterdarlar, hadım ağalar bulunduğu anlaşılmaktadır (Tonak,2014). Sarayda hizmetli bu sınıfların barındığı koğuş yapılarının da bulunduğunu düşünmek yanlış olmaz. Saray yapısı, yönetim sarayı olarak hizmet vermekten çıkınca, sarayın korunması için acemi oğlanların görev yapmaya devam ettiği, bahçelerin bakımına devam edilmesi için de bostancıların bulunduğu bilinmektedir (Uzunçarşılı,2014). Veriler doğrultusunda sarayda Hademe Koğuşları ve saray yönetim sarayı olmaktan çıktıktan sonra, hizmete devam eden sınıflara ait koğuş yapılarının bulunduğu anlaşılmaktadır.

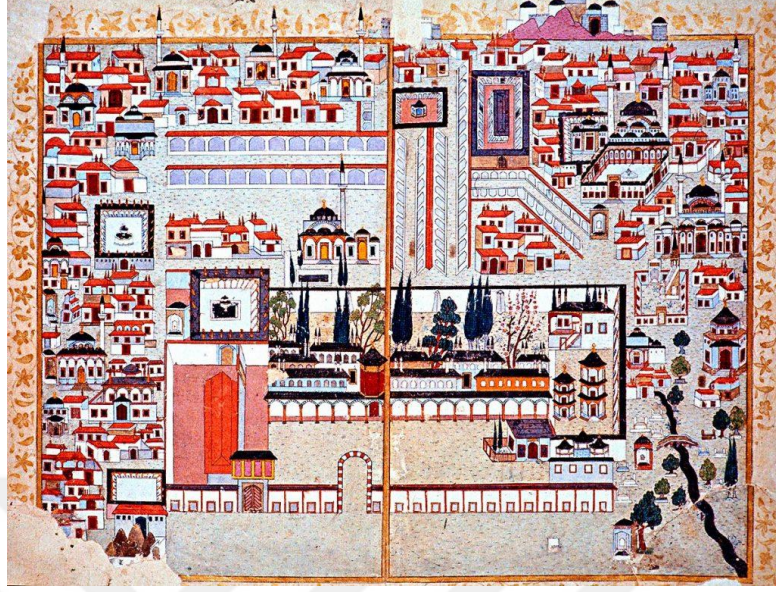
Şekil 2.3 1834 yılına tarihlenen Charles Texier'e ait Bursa Bey Sarayı gravürü
(Şahin,2021)

Bursa Sarayı sonrasında, Edirne Eski Sarayı inşa edilmiştir. Bursa Sarayı terk edildikten uzun bir süre sonra bile, yapının askeri ve idari işler için kullanılmaya devam edildiği bilinmektedir (Tarım Ertuğ, t.y.). Bu saraylardan sonra inşa edilen Edirne Yeni Saray, İstanbul Eski Saray ve Topkapı Sarayı gibi yapıların birbiriyle olan ilişkisi gibi, Osmanlı'da çoğu zaman yeni bir saray inşa edildiğinde ondan önceki saray yapısı tamamen terk edilmemiş ve kullanılmaya devam edilmiştir. Edirne Eski Sarayı inşa edildikten sonra, Bursa'daki sarayında hala kullanımda olduğu, İstanbul Eski Saray inşa edildikten sonra Edirne Yeni Saray'ın kullanımda olduğu ve Topkapı Sarayı inşa edildikten sonra, İstanbul Eski Sarayı'nı saltanatı biten padişah ailelerinin kullandığı bilinmektedir (Uzunçarşılı,2014).

Osmanlı'da yönetim sarayları haricinde, şehzade ve sadrazam sarayları, yazlık saraylar da bulunmaktadır. Şehzadelerin sancağa çıktığı sarayların en büyük ve en önemlilerinden biri Manisa Sarayı'dır. İbrahim Paşa Sarayı ise sadrazam sarayı örneklerinden biri olarak gösterilebilir.

Manisa Sarayı'nın inşası, II. Murad dönemine 1445 yılına tarihlenmektedir. Sarayın sonraki dönemlerde eklentilerle büyüdüğü bilinmektedir. Manisa şehrini gösteren minyatürden yapılan çıkarımlar doğrultusunda sarayın, duvarlarla çevrili, revaklı bir avluya sahip olduğu, köşk, kule gibi yapılarının bulunduğu anlaşılmaktadır (Şekil

2.4). Özgünlüğünü kaybetmiş olsa da Fatih kulesi ayakta kalmış ve saray hamamından kalıntılar da günümüze ulaşmıştır (Karakaya, t.y. ; Emecen,t.y.).

Şekil 2.4 Manisa Sarayı ve Manisa Şehrini gösteren minyatür (Emecen, t.y.)

17. Yüzyılda şehzadelerin sancağa çıkma usulünün kalkması ile şehzade kentlerindeki saray yapılarının önemini kaybettiği ve tahrip olduğu bilinmektedir. Evliya Çelebi'nin 17. Yüzyıl ortalarında Manisa ziyaretinde, sarayda 200 bostancının bakım, onarım gibi işlerde görev aldığını belirtmesi, sancağa çıkma sistemi değişse bile sarayda hizmetli bir nüfusun bulunduğu ve sarayın tamamen terk edilmediğinin göstergesidir (Gürbıyık,2018). Saraydaki kalabalık bostancı nüfusuna bakarak, bir şehzade saray yapısı olan Manisa Sarayı'nda, Bostancı Koğuşu'nun bulunduğu düşünülebilir.

Manisa haricinde, Amasya, Trabzon ve daha birçok vilayette şehzade sarayları bulunduğu bilinmektedir. Günümüze şehzadelerin sancağa çıktığı bu saray yapılarına dair çok az ve kısıtlı bilgi ulaşmıştır. Mekânsal düzenlerine dair veriler mevcut olmasa da bu saraylarda görevli muhafız, bekçi ve hizmetlilerin kaldığı koğuş yapılarının yine mevcut olduğu düşünülebilir.

Çalışmada incelenen yönetim saraylarından, Bursa Sarayı ve Edirne Eski Sarayı'na ait bilginin oldukça az ve kısıtlı olduğu belirtilmiştir. Ana konusu Topkapı Sarayı koğuş yapıları olan bu çalışmada, Topkapı Sarayı'nın öncülü olarak gösterilebilecek ve mimari özellik, mekânsal düzen gibi konularda haklarında daha fazla veri

bulunan Edirne Yeni Saray ve İstanbul Eski Sarayı'ndan bahsedilerek, ardından Topkapı Sarayı incelenecektir.

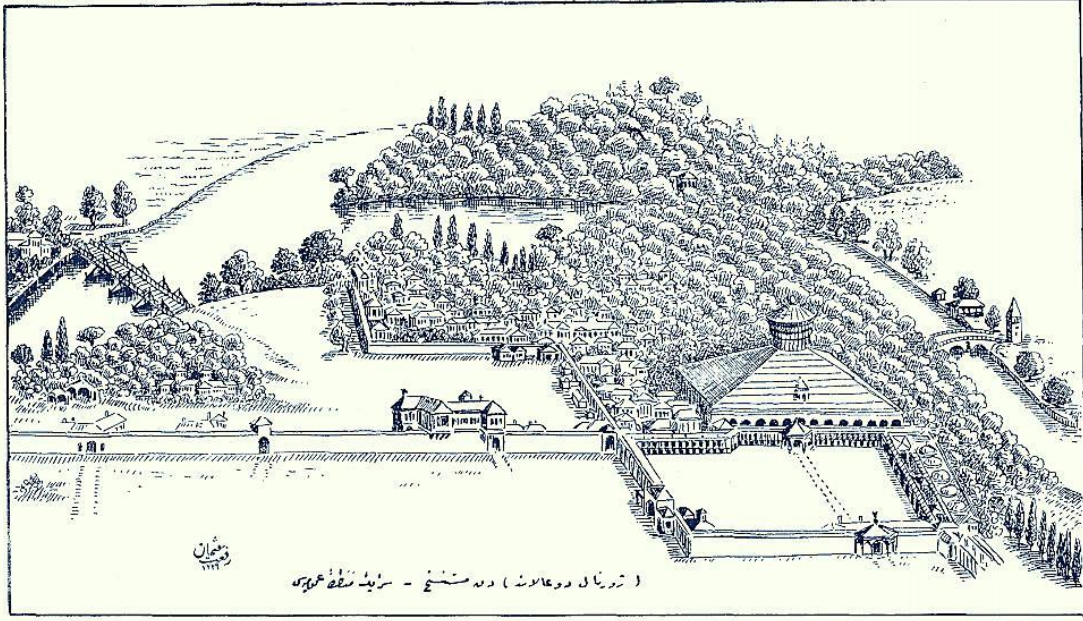
2.3 Edirne Sarayı

Edirne'nin fethi 1361 yılını tarihlenmektedir. Edirne, Osmanlı tarafından alınır alınmaz merkez haline gelmemiştir. Edirne'de Osmanlı döneminde iki saray inşa edilmiştir. Buraya ilk saray yapısı inşa edildiğinde, merkezin hala Bursa olduğu bilinmektedir. Edirne fethedildikten dört sene sonra Sultan I. Murad tarafından buraya inşa edilen ilk saray yapısı, sonradan Edirne'de yeni bir saray inşa edilmesi nedeniyle, Saray-ı Atik yani Eski Saray olarak anılmıştır.

Günümüze ulaşmayan Edirne'deki bu ilk saray yapısının, Kabak Meydanı denilen, şu an Selimiye Cami'nin bulunduğu alana yakın bir alanda bulunduğu bilinmektedir. I. Murad sonrası, sarayın genişletilip, etrafına yüksek ve kalın surlar inşa edildiği bilinmektedir (Uzunçarşılı,2014).

Evliya Çelebi'nin metinlerinden yapılan çıkarımlar sonucu, Eski Saray'ın ilk inşasında avlusuz ve bahçesiz olduğu düşünülmektedir. Çevresinin beş bin adım uzunluğunda olduğu ve sonradan duvarlarla çevrelenen saraya, kuzey yönünden demir bir kapıdan girildiği belirtilmiştir. Bunun haricinde, yapının mimari özelliklerine dair kaynaklarda detaylı bir bilgi mevcut değildir (Kazancıgil,1999; Seçkin,1990).

Sultan II. Murad tarafından inşa edilen Saray-ı Cedid, yani Yeni Saray, Tunca Nehri kenarına inşa edilmiştir. Şekil 2.5'te Tunca Nehri'nin sarayın etrafından dolandığı ve saraya nehir üzerinden köprülerle geçişlerin de bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle saray, kaynaklarda Tunca Sarayı olarak da anılmakta, onun haricinde Hünkâr Bahçesi Sarayı olarak da adlandırıldığı görülmektedir. Yapının Osmanlı Sarayları içerisinde en geniş alana yayılan saray olduğu kabul edilmektedir. Ayverdi (1953) ise Edirne Sarayı'nın Topkapı Sarayı'ndan büyük olduğu bilgisinin yanlış olduğunu belirtmiştir.

Şekil 2.5 Edirne Sarayı'na ait bir görünüş (Osman, 1989)

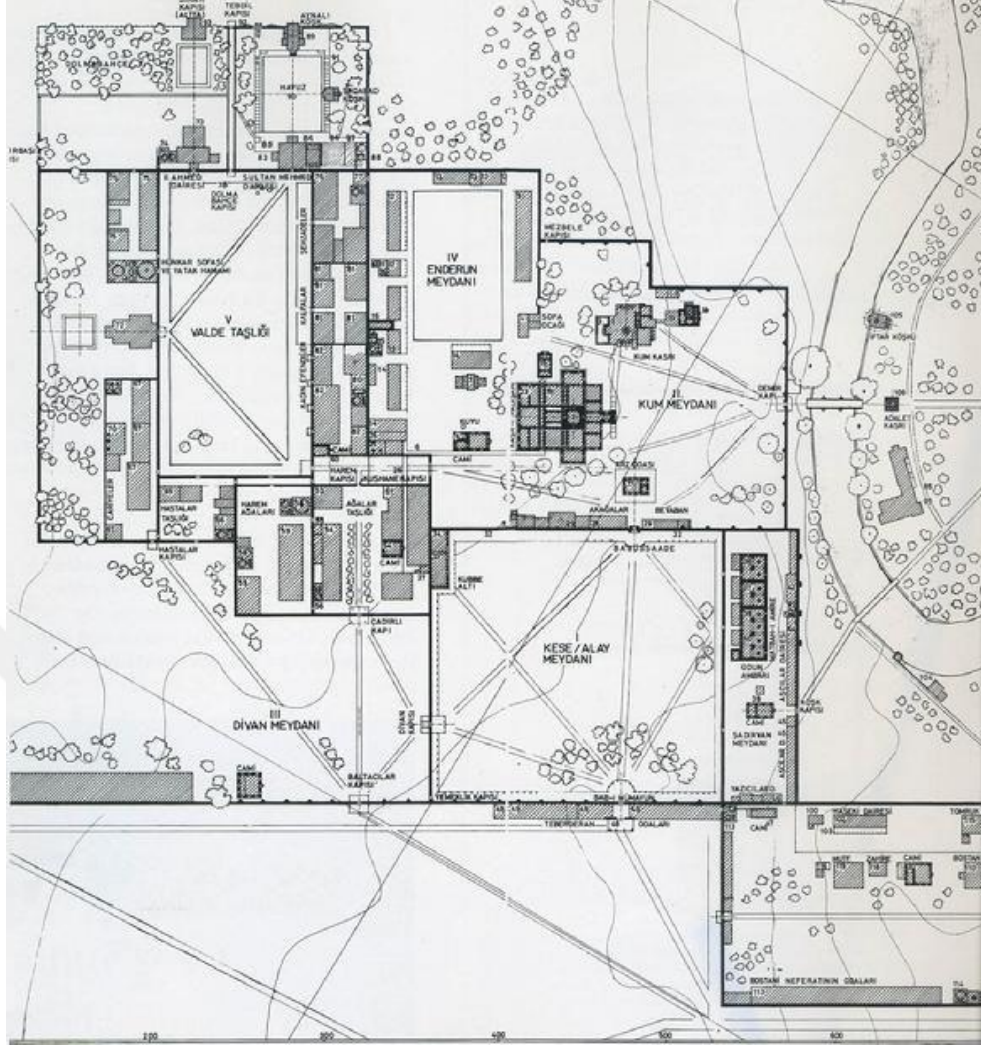
II. Murad'ın ölümüyle sarayın inşasının yarım kaldığı ve Fatih Sultan Mehmet tarafından devam ettirildiği bilinmektedir. Daha sonra, birçok padişah tarafından Edirne Sarayı'na ilaveler yapılmıştır. Edirne Sarayı'nda, 13 koğuş yapısı, 13 mescit, 119 oda, 22 hamam, 21 divanhane, 5 mutfak, 4 kiler ve hepsi saray sınırları içerisinde olmasa da 15 kasır bulunduğu bilinmektedir (Ülgen,1999).

Yeni Saray'ın, Edirne Eski Saray gibi kalın ve yüksek duvarlı olmadığı, 3 metre gibi bir duvar yüksekliğine sahip olduğu, düzgün dörtgen biçiminde avlulardan oluştuğu bilinmektedir (Uzunçarşılı,2014) (Şekil 2.6).

Şekil 2.6 Edirne Yeni Saray'ın görünüşü sulu boya tablo (Osman,1989)

Sarayın 5 meydandan oluştuğu aktarılmıştır, bunlar; Alay Meydanı, Kum Meydanı, Divan Meydanı, Enderun Meydanı ve Taşlık Meydanı'dır. Edirne Sarayı Planı'nda avluların yerleri gösterilmiştir (Şekil 2.7). Birinci avlu denebilecek Alay Meydanı'nda, Bab-ı Hümayun, Eski Divan Alanı, Mutfaklar (Matbah-ı Amire) ve Aşçılar Ocağı bulunmaktadır. İkinci avlu yani Kum Meydanı'na Babüssaade kapısı ile girilmektedir, burada Arz Odası, Akağalar Koğuşu, Cihannüma Kasrı ve Kum Kasrı bulunmaktadır. Meydanın zemini kum kaplı olduğu için bu ismi almıştır. Üçüncü Meydan yani Divan Meydanı'nda İç Hazine, Kubbealtı, Darüssaade Ağası Dairesi, Haremağaları ve Baltacılar Koğuşları, Baş Kapı Gulamı dairesi, Camlı Oda, Alay Köşkü gibi yapılar bulunmaktadır. Eldem'in planında Baltacılar Koğuşları üçüncü avlunun bir parçası olarak değil, Alay meydanı kapısının yanında konumlanmış olarak gözükmektedir. Dördüncü Meydan ise Enderun Meydanı'dır, Kuşhane, Hünkâr Camii, Kiler, Seferli, Hazine Koğuşları bu alanda bulunmaktadır. Beşinci Meydan yani Taşlık Meydanı'nda, Kadın Efendiler Dairesi, Şehzadeler Mektebi, Valide Sultan ve Haseki daireleri, IV. Mehmed ve II. Ahmed daireleri, Kalfalar Dairesi, Yatak Hamamı ve Hastalar Sofası gibi yapılar bulunmaktadır (Ülgen,1999).

Şekil 2.7 Edirne Sarayı Planı (Seçkin,1990)

Birinci, ikinci, üçüncü avlu olarak isimlendirilen avluların Topkapı Sarayı'ndaki gibi hiyerarşik bir düzen ve geçiş sağladığı düşünülse de ikinci meydan olarak görülen Kum Meydanı ve üçüncü meydan olarak görülen Divan Meydanı birbiriyle direkt bağlantılı değildir. İkisine de Alay Meydanı'ndan geçiş olup, biri Alay Meydanı'nın kuzeyinde diğeri ise batısında konumlanmaktadır.

Osmanlı Ansiklopedisi'nde saraya girilen kapı, Bab-ı Hümayun olarak isimlendirilse de, Seçkin (1990), Edirne Sarayı'ndaki birinci avlunun, Topkapı Sarayı ilk avlusundan farklı özellikler taşıdığı söyleyerek, Edirne Sarayı'na direkt olarak Bab-üs Selam'dan girildiğini ifade etmiştir. Topkapı Sarayı'nda ikinci avluda bulunan Divan Alanı, Mutfaklar gibi mekânların, Edirne Sarayı'nda ilk avluda bulunması sebebiyle böyle bir ifade kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Sarayın birçok yapısından günümüze sadece kalıntılar ulaşabilmiştir (Şekil 2.8). 1870'li yıllarda sarayın bir kısmının cephanelik olarak kullanıldığı bilinmektedir. 1876-77 yıllarında Osmanlı ve Rus ordusu arasındaki savaşta, silahlar Rus ordusunun eline geçmesin diye saray ateşe verilmiştir. Adalet Kasrı, saraya ait en iyi korunabilmiş yapılardan biridir (Şekil 2.9). Mutfaklar kısmı da yakın tarihlerde yapılan restorasyon ve onarım çalışmaları ile ayağa kaldırılmıştır (Şekil 2.10).

Şekil 2.8 Edirne Sarayı'ndan günümüze kalanlar (Babüssade Kapısı, Arz Odası, Cihannüma ve Kum Kasrı gibi yapıların temelleri) (İRAM arşivi)

Şekil 2.9 Adalet Kasrı ve Cihannüma Kasrı'nın görüldüğü gravür (Osman, 1989)

Şekil 2.10 Edirne Sarayı Mutfakları onarım sonrası, 2018 (İRAM arşivi)

İstanbul'un fethinden bir süre sonra devlet merkezi olmaktan çıkan kent ve buradaki saray, yine de birçok padişah tarafından kullanılmıştır. Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi bu sarayda da Harem Ağaları, Has Oda, Hazine, Kiler, Seferli, Baltacılar Koğuşları bulunduğu bilinmektedir (Uzunçarşılı,2014). Eldem'e ait Edirne Sarayı planı ve Avadis Benliyan'a ait saray planı incelendiğinde, Cariyeler, Harem Ağaları, Akağalar, Mutfaklar tarafındaki Aşçı Koğuşları gibi yapıların, Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi bu sarayda da bulunduğu görülmektedir (Şekil 2.11).

Rıfat Osman (1989), Edirne Sarayı'nda Dördüncü Avlu olarak isimlendirilen Enderun Avlusu'nda bulunan koğuş yapılarının mimari özelliklerden bahsetmiştir. Yapıların kâgir, kurşun çatılı ve revaklı yapılar olduğunu belirtmiştir. Koğuşların ahşap bir asma kata, hamam kısımlarına, çeşme ve kahve ocağı gibi mekânlara sahip olduğunu aktarmıştır. Hazine Koğuşu'nun 46'ya 13 zira ölçülerinde, Kiler Koğuşu'nun 54'e 12 zira, Seferli Koğuşu'nun ise 67'ye 12 zira ebatlarında olduğunu ifade etmiştir. Arşın ile aynı ölçü birimi olan zira birimi, dirsekten orta parmak ucuna kadar olan uzunluğu temsil etmektedir (Erkal, t.y.). Cm cinsinden değişkenlik gösteren bir ölçü birimi olduğundan, çalışma boyunca bu ebatlar metrik sisteme çevrilmemiştir.

Osman (1989), Baltacılar Ocağı'nın bir koğuş, iki oda ve bir hamamdan oluştuğunu belirtmiş, Harem ağalarına ait kısmın ise iki koğuş, hamam, çamaşırhane, abdesthane-hela gibi alanlardan oluştuğunu aktarmıştır. Harem Ağaları Koğuşları'nın ise 70'e 20 zira ebatlarında, dört katlı, altmış dört hücreli ve büyük bir ocağa sahip olduğunu ifade etmiştir. Akağalara ait odaların, Babüssade kapısının iki yanında konumlandığını belirtmiştir.

Edirne Yeni Sarayı'na ait plan, Avadis Benliyan tarafından 1907-1908 yıllarında çizilmiştir. Dr. Rifat Osman tarafından planın bir kopyası alınarak sarayın yerleşim planına dair veriler günümüze ulaştırılmıştır (Kazancıgil,1999).

Yerleri bilinen koğuş yapıları plan üzerinde işaretlenmiştir. Has Odalılara ait koğuş yapısının Cihannüma Kasrı'nın bir parçası olduğu bilinmektedir. Kasrın içerisinde mekânsal ayrımlar çok net olmadığı için planda Has Oda Koğuşu gösterilememiştir (Şekil 2.11).

1-Hazine Koğuşu	2-Kiler Koğuşu	3-Seferli Koğuşu	4-Enderun Ağaları Koğuşu
5-Akağalar Koğuşu	6-Kara Ağalar Koğuşu	7-Cariyeler Koğuşu	8-Mutfaklar Koğuşları
9-Zülfü Baltacılar Koğuşu	10-Kapıcılar Koğuşu	11-Bekçiler Koğuşu	

Şekil 2.11 Edirne Sarayı yerleri bilinen koğuş yapıları, Avadis Benliyan (Kazancıgil,1999)

Rıfat Osman'ın çalışmasında ve Benliyan'a ait planda yerleri gösterilmese de, Musahipler ve Horende sınıflarına ait koğuşların sarayda bulunduğu, eski tamirat ve masraflara ait tutulan kayıtlardan anlaşılmaktadır. Veriler kısıtlı olsa da, Musahiplere ait mekânın Harem ağalarına yakın bir konumda yedi oda ve bir hamamdan oluştuğu belirtilmiştir. Horende sınıfına ait koğuşun konumu ve mekânsal düzenine dair bilgi yoktur, fakat sınıfa ait odalar, hamam ve tuvaletlerin bulunduğu bilinmektedir (Kocaaslan, 2020).

2.4 Eski Saray (İstanbul)

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra, Büyük Bizans Sarayı'nın onarılmasını istememiş ve Haliç yakınında bulunan Blakhernai Sarayı'nı kullanmamıştır. Fetih sonrası Osmanlı'nın başkenti olan Edirne'ye geri dönmüş ve o tarihlerde tam olarak tamamlanmamış olan Edirne'deki sarayında kalmıştır. Büyük bir yıkıma uğrayan Bizanslılardan alınan kenti, Osmanlı'nın başkenti yapma ve tekrar görkemli günlerine döndürme planı ile yeni bir saray inşa edilmesi kararını almıştır (Necipoğlu,2006; Tezcan, 2000).

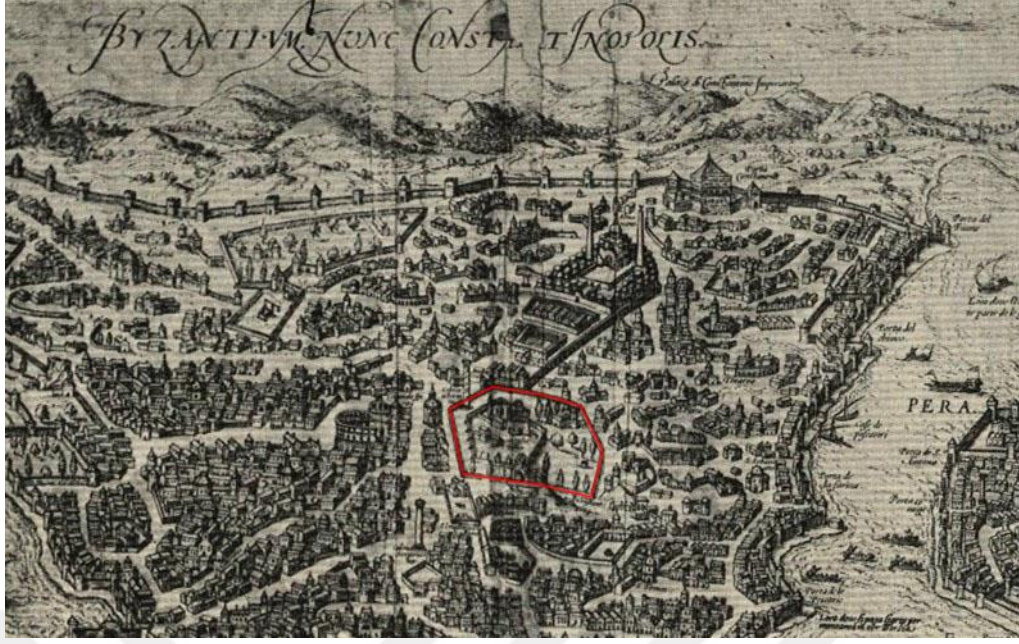
Konstantinopolis ismi yerine İstanbul olarak anılmaya başlayan şehirde ilk önce Theodosius'un Forum Tauri'sindeki manastırın yerine bir saray inşa edilmiştir (Şekil 2.12). Bu alan günümüzde Beyazıt'ta İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu alana denk gelmektedir. Sarayın inşası bir sene sürdüğünden, oldukça kısa zamanda inşa edildiği söylenilebilir. Sarayın planı ve mimarisine dair çok fazla veri mevcut değildir. Evliya Çelebi, sarayın burçsuz ve kulesiz olduğunu belirtmiştir (Ayverdi,1953).

Şekil 2.12 Wiener'e ait İstanbul Haritasında Eski Saray'ın yeri (21) (Wiener)

Eski gravürlerde (Şekil 2.13, Şekil 2.14), sarayın Valens (Bozdoğan) su kemerine dayandığı ve çift surla çevrili olduğu gözükmemektedir. Sarayın üç taraftan giriş kapısı bulunduğu bilinmektedir.

Sarayın, Süleymaniye Cami'sinin bulunduğu bir kısmı ve bazı civar mahalleri içine alarak, 800 metreye 200 metrelik bir alana yayıldığından bahsedilmektedir (Uzunçarşılı,2014; Ata,2010).

Şekil 2.13 Amirutzes'a ait gravürden bir kısım (kırmızı ile işaretlenen alan Eski Saray'ın dış sur hattı) (Ayverdi,1953)

Rivayete göre manastır harabeleri üzerine inşa edilen bu sarayda, padişahın oturması uygun görülmemekle, iki sene sonra yeni sarayın inşasına başlanmıştır. Yeni sarayın inşası ile birlikte, ilk inşa edilen saray; Saray-ı Atik yani Eski Saray olarak adlandırılmıştır. Yeni Saray'ın inşası ile burası, ölen padişahların aileleri ve onlara hizmet eden Harem Ağaları, Kapı Ağaları, Baltacılar tarafından kullanılmıştır (Uzunçarşılı,2014; Şeref,1911).

Şekil 2.14 Giovanni Andrea Vavassore'nin gravüründe Eski Saray, 1520 (Necipoğlu,2006)

Günümüze ulaşamayan saray yapısının binalarının bir dönem Serasker Dairesi olarak kullanıldığı bilinmektedir. 19. Yüzyılda sarayın yerine Harbiye Nezareti inşa edilerek, bu yeni bina Cumhuriyet sonrası İstanbul Üniversitesi'nin kullanımına verilmiştir (Ülgen,1999).

Saray yapılarına dair bilgi bulunmasa da saraydaki hizmetli sınıfların barındığı yapıların bulunduğunu düşünmek yanlış olmaz, bu durumda İstanbul Eski Saray'ında da Enderun sistemindeki koğuş yapıları bulunmasa bile saray hizmetlilerinin kaldığı koğuş yapıları bulunduğu söylenilebilir.

2.5 Topkapı Sarayı

Forum Tauri'deki ilk saray tamamlandıktan sonra Fatih, yeni bir saray daha inşa ettirme kararı alır ve Osmanlı kaynaklarında 19. yüzyıla kadar Saray-ı Cedid-i Amire veya Yeni Saray olarak anılan, bugünkü ismi ile Topkapı Sarayı inşa edilir. Bununla birlikte Forum Tauri'de bulunan diğer saray, Saray-i Atik, Eski Saray olarak anılmaya başlanmıştır (Necipoglu,2006).

Saray-ı Cedide-i Amire'nin Topkapı Sarayı ismi ile anılması çok daha ileri tarihlerde gerçekleşmiştir. 'Topkapı' isminin yarımadanın tam burun kısmında bulunan, 'Top Kapusu' diye adlandırılan sur kapısı ve onun yanında yine aynı isme sahip olan ahşap yazlık saraydan geldiği düşünülmektedir (Sakaoğlu,2002).

Ortaylı da (2007), sarayın 'Topkapı' ismini 19. Yüzyıldan sonra aldığını ve bu ismin yangında tamamen yok olan sahil sarayından geldiğini belirtmiştir.

Abdurrahman Şeref (1911), Topkapı Sarayı'nın inşa sürecinin tarih olarak tam olarak net olmadığı ve bu konu hakkında kaynaklarda tam bir fikir birliği olmadığını belirterek, 1465-1475 tarihleri arasında sarayın inşa edildiği, 1478'de dış surlarla beraber tamamlandığını yazmıştır.

Yeni saray için Fatih Sultan Mehmed tarafından seçilen alan 592 bin metrekarelik Bizans akropolü olmuştur. Saray tepenin en yüksek noktasına kurulmuştur. Ayasofya'nın yakınında konumlanan sarayın inşa edildiği tarihlerde, ana kapısından girildiğinde art arda sıralanmış üç avludan oluştuğu bilinmektedir. İkinci ve üçüncü avlu yapılıp, bina ve bahçeler tamamlandıktan sonra, sarayın en dış duvarı ve anıtsal giriş kapılarından biri olan Bab-ı Hümayün yapılmıştır. Kapının kitabesi 1478 yılını bitirildiği tarih olarak vermektedir. Bu duvarlar ve kapı, günümüzdeki birinci

avlunun oluşmasını sağlamış ve yönetim, konut binalarının bulunduğu diğer avluların önünde bir ek avlu oluşturmuştur (Necipoğlu,2006). Matrakçı Nasuh'a ait minyatürde sarayın duvarları ve avluları gösterilmiştir. Birinci avluya ait alan sarı renkle, ikinci avlu kahverengi renkle, üçüncü avlu mavi zemin rengi ile gösterilmiştir (Şekil 2.15).

Şekil 2.15 Matrakçı Nasuh'a ait minyatürde Topkapı Sarayı (Esemeli,2000)

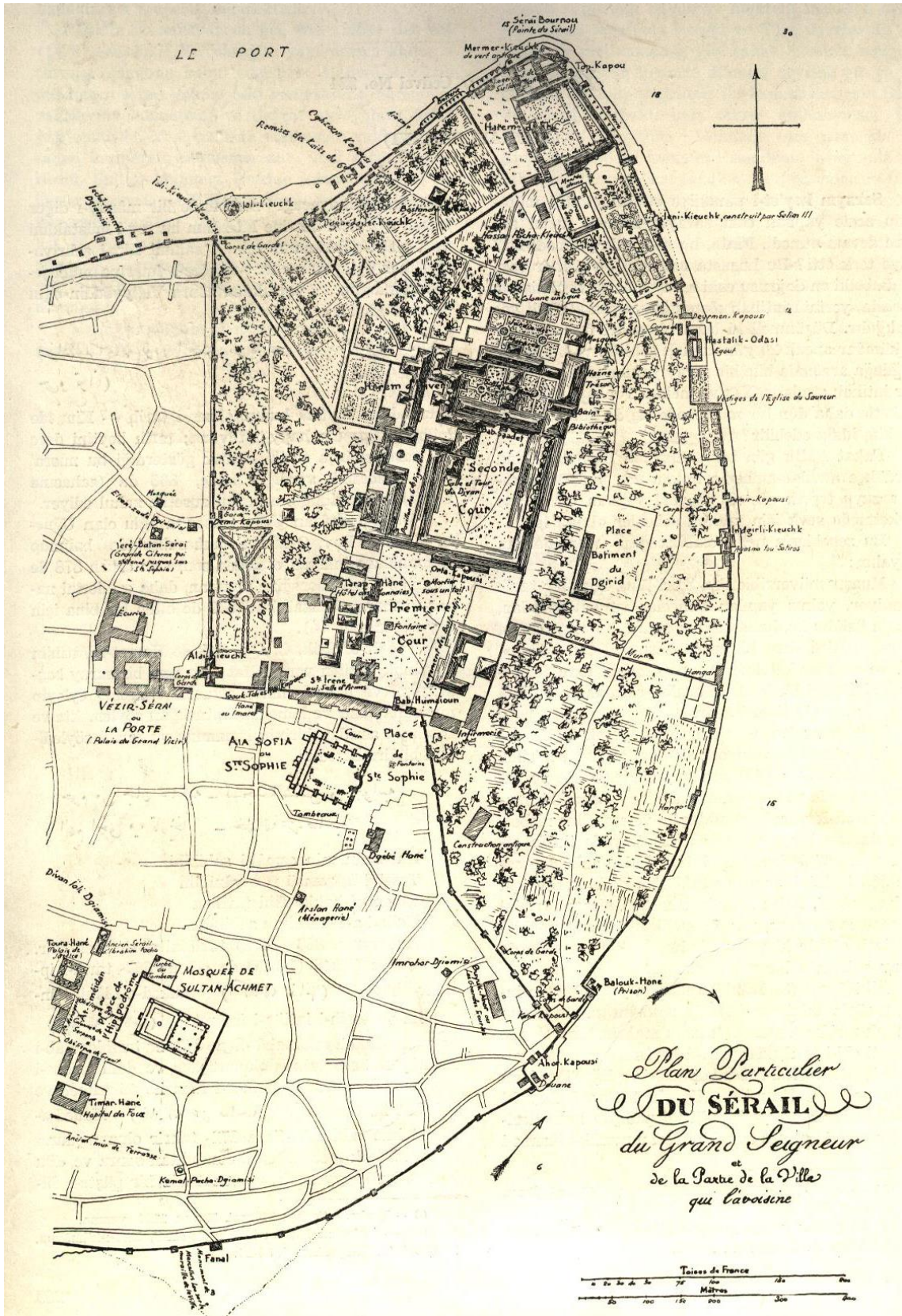
Hem padişahın evi hem Osmanlı'nın idare merkezi olan saray, zaman içerisinde art arda üç avlu, üçüncü avluya bağlı bir dış bahçeli düzene sahip olmuştur. İlk iki avlu daha kamusal ve yönetim binalarından oluşurken, üçüncü avlu Sultanın özel yaşamı, erkek ve kadınlar için iki ayrı kısım olarak düzenlemiştir. Saray, iki kıtaya hâkimiyeti olan, Haliç ve Marmara arası güzergâhta boğazı gören bir alanda konumlanmasıyla denize hâkim bir noktadır. Saraya bağlı dış bahçelerle, sarayın, dört ana avlusundan çok daha büyük bir alana yayıldığı bilinmektedir (Şekil 2.16).

Sarayın mimarisi belirli bir düzene sahip değil gibi algılansa da aslında bir hiyerarşiyi barındırmaktadır. Art arda dizilmiş üç avlu ve bu alanlardaki mekânlar, birinci avludan üçüncü avluya doğru, kamusalıktan özel alanlara geçiş yapmaktadır.

Bab-ı Hümayun kapısından herkese açık olan ve çeşitli idari birimlerin bulunduğu birinci avluya ulaşır, Babüselam kapısından ise ikinci avluya girilir, burada Divan-ı Hümayun bulunur, vezirler, yeniçeriler ve Divan'a bir talepte bulunmaya gelen dilekçe sahipleri bu alana ulaşabilir. Üçüncü avluya ise Babüssaade kapısı ile ulaşılır. İç oğlanlar ve onların bulunup, eğitim aldığı odalar burada konumlanır, padişahın iç oğlanlarıyla beraber Enderun'da ya da kadınlarla beraber Harem'de bulunmaktadır (Bobovius,2002).

Topkapı Sarayı'nın ilk inşasında, mimar ve tasarımcısı bilinmese de İstanbul'un fethinden önce Boğaziçi'nde yapılan Rumelihisarı'nı tasarlayan kişinin Fatih Sultan Mehmet olması nedeniyle, sarayın genel mimari düzeninin de ona ait olduğu düşünülmektedir. 16. yüzyılda Sultanlar tarafından artan nüfus ve çeşitli genişlemeler amacıyla, saraya yeni yapılar eklense de Fatih'in ilk planına büyük ölçüde sadık kalınmıştır. Bu da sarayın temel planının, Fatih'ten sonra gelen diğer padişahlar tarafından da benimsendiğini ve fonksiyonel açıdan başarılı bir şekilde işlediğinin göstergesi olarak kabul edilebilir (Necipoğlu,2006).

Sarayın ilk halinden sonra en köklü yenilik ve genişletme çalışmaları Kanuni döneminde yapılmıştır. Devletin genişleyen, büyüyen sınır ve toprakları beraberinde saraya da etki etmiş, hizmet yapılarının büyütülmesi, Dış Hazine, Divanhane'nin inşası, Arz Oda'sının yeniden inşası gerçekleştirilmiştir, Harem kısmı da genişletilmiştir (Necipoğlu,2006; Sakaoğlu,2002). Buradan çıkarılabilecek sonuçla, zaman içerisinde sarayın her bir avlusunda çeşitli düzenlemeler ve değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır.

Şekil 2.16 Melling'e ait 19. Yüzyıl başına tarihlenen plan (Ayverdi,1953)

Bobovius (2002), Topkapı Sarayı'nın da aşağı yukarı diğer kral saraylarına benzediğini, çünkü padişahın sarayda ailesi ve görevliler ile birlikte yaşadığını söylemiştir. Fakat diğer ülke saraylarından farklı olarak, saraydaki erkeklerin saray kadınlarına iltifat etme serbestliğinin olmadığı, erkek ve kadınların yaşadığı alanların yüksek duvarlarla ayrıldığını belirtmiştir. Saraydaki erkeklerin belli rütbelere ulaşmış, yönetimde görev alanı kadar, evlenme özgürlüğü bulunmadığını ve kadınlardan izole yaşadıklarını ifade etmiştir.

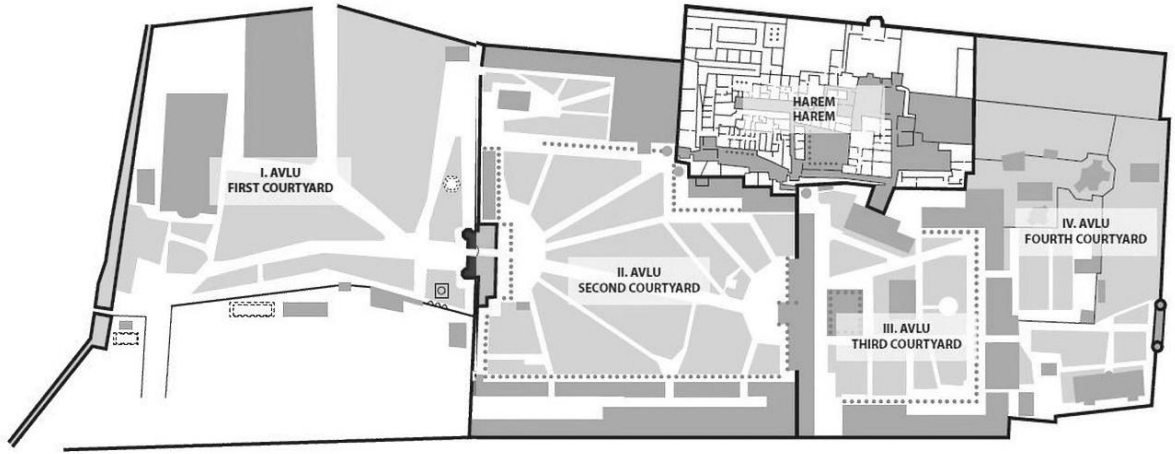
Sarayı ilk gezen Avrupalılardan olan Nicholas de Nicolay ise sarayın yüksek surlarla korunduğunu, uzaktan bir manastırı andırdığını, çok fazla köşk ve binanın bulunduğu sarayda, dinden savaşa, biniciliğe kadar birçok konuda eğitim verilen çocuk ve gençlerin bulunduğu çok sayıda oda olduğundan bahsetmiştir (Sakaoğlu,2002).

Topkapı Sarayı, karada yaklaşık 1400 metre uzunluğunda olan 'Sur-i Sultani' diye adlandırılan duvarlarla, deniz tarafında ise Bizans surlarıyla korunmaktadır. Bu sınırlar içerisindeki alan yaklaşık 700 bin metrekaredir (Ortaylı,2007). Sarayın dış duvarları sarayı dış saldırı ve tehditlerden korumak haricinde, saray halkının saray dışı ile ilişkisini kesmek ve sarayı kent yangınlarından korumak gibi bazı avantajlar da sağladığı düşünülmektedir. Kanuni döneminde Harem'in Beyazıt'tan Topkapı Sarayı'na taşınması da duvarların önemini arttırmıştır (Sakaoğlu,2002).

19. yüzyılın ikinci yarısında Topkapı Sarayı, padişahların sabit ikamet ettiği bir alan olmaktan çıkmış, Dolmabahçe Sarayı padişahların kaldığı ana mekân olmuştur. Aynı Eski Saray'da olduğu gibi burası da ölen padişahların ailelerinin yaşadığı bir alana dönüşerek, yeni sarayın inşası ile geri planda kalıp, diğer eski saraylarla benzer bir kaderi paylaşmıştır. Saray, 1924 yılında ise müze haline getirilmiş ve cumhuriyetin ilk müzesi olmuştur (Ülgen,1999; Aydın, t.y.).

Sakaoğlu ve birçok yazarın çalışmalarında, Topkapı Sarayı'nın Birun, Enderun, Harem şeklinde üç farklı başlık altında incelendiği görülmektedir. Birun, birinci ve ikinci avluyu birlikte kapsayan bir terimdir ve kelime anlamı olarak 'dış' anlamına gelmektedir (Özcan,1992). Enderun ise bu kelimenin zıt anlamlısı olup 'iç' anlamına gelmektedir. Necipoğlu'nun çalışmasında ise Enderun ve Harem beraber 3. Avlunun parçası olarak ele alınmıştır. Bu çalışmada, sarayın her bir avlusu ayrı başlıklar altında; dört avlu ve Harem olmak üzere beş başlık altında kısaca incelenecektir.

Belirtilen avlular ve Harem kısmının yerleri Topkapı Sarayı Plan Şeması üzerinde gözükmemektedir (Şekil 2.17).

Şekil 2.17 Topkapı Sarayı Plan Şeması (Topkapı Sarayı bilgi panolarından düzenlenmiştir.)

2.5.1 Birinci Avlu

Kentle sarayı birbirine bağlayan birinci avlu, görkemli alayların başladığı nokta olduğundan 'Alay Meydanı' olarak da bilinmektedir. Birinci avlunun etrafındaki duvarlar daha sonradan inşa edildiğinden, sarayın inşa edildiğinde ikinci ve üçüncü avlu olarak bilinen avlulara sahip olduğu belirtilmektedir. Günümüzde birinci avlu olarak bilinen avlunun, saray dış duvarlarının yapılması ile sonradan saray avlularına dâhil olduğu düşünülmektedir (Necipoğlu,2006).

Üç ana protokol kapısından ilki olan, Bab-ı Hümayün kapısı ile Alay Meydanı da denilen birinci avluya girilmektedir. İki yanında kapıcılar için koğuşlar bulunan kapının üzerinde eskiden bir köşkün bulunduğu bilinmektedir (Şekil 2.18). 15. Yüzyıl sonundaki çizimlerde bile görünen köşkün, 1478 tarihli Bab-ı Hümayun kapısı ile beraber inşa edildiği düşünülmektedir. Üzerindeki köşk günümüze ulaşmamış ve yangında yok olmuştur (Necipoğlu,2006). Bab-ı Hümayun ismini 16. yüzyılda alan kapı, kaynaklarda Alay Kapısı, Büyük Kapı ve Saltanat Kapısı olarak da isimlendirilmektedir (Sakaoğlu,2002).

Şekil 2.18 Birinci avlu ve sarayın giriş kapısı Bab-ı Hümayun'u gösteren tablo, Fossati

Sarayın başlangıç alanı diyebileceğimiz kapı, nöbet tutulan ve korunan bir kapı olsa da sarayda işi olan ya da saraya görüşmeye gelenlerin erişebildiği ve geçiş yapabildiği bir kapıdır. Birinci avluda bulunan Deavi Kasrı/Köşkü'nün de halktan insanların arzuhal, dilekçe bırakabildikleri yer olarak halkın erişimine açık mekânlardan biri olduğu bilinmektedir. Bu yapı da, yangında yok olduğu için günümüze ulaşmamıştır. Bab-ı Hümayun ve birinci avlu padişah dışındaki insanların da at ile girebildiği tek kapı ve avludur (Ortaylı,2007). Melling'e ait gravürde avluda halktan insanlar, öküz arabaları, avluda ata binen kişiler görülmektedir (Şekil 2.19).

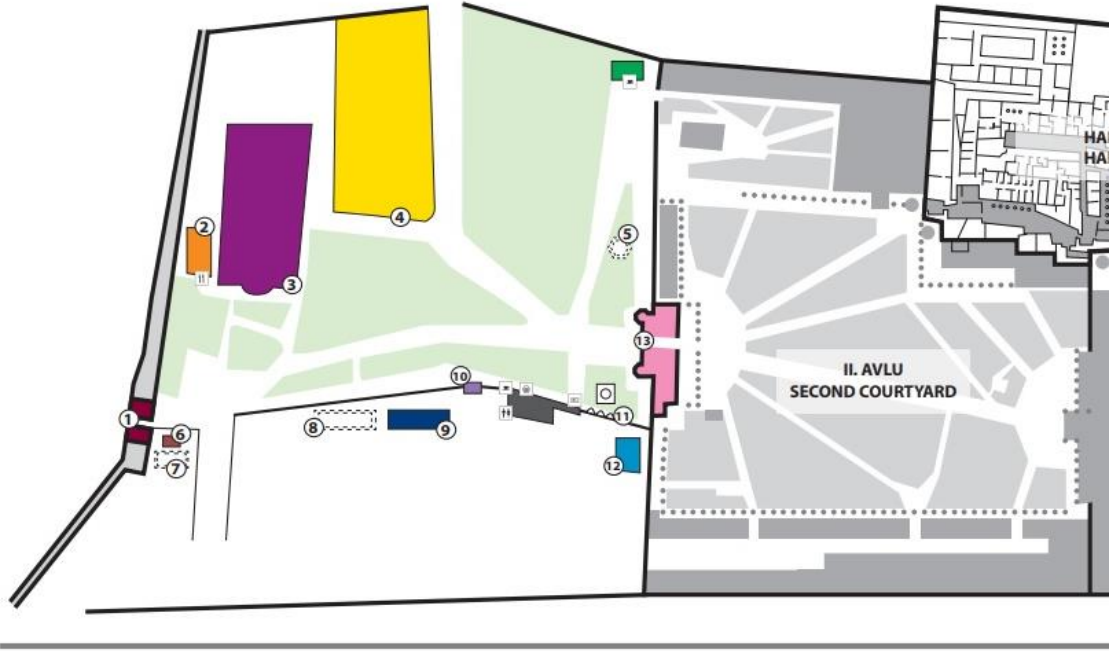
Avluların içinde en büyük ve dışarıya en açık, kamusal sayılabilecek olan birinci avluda, sarayın dış hizmet binaları bulunmaktadır. I. Avluda bulunan hizmet binaları, kendi kendine yeten, koğuş, mutfak, hamam, mescit gibi yapıları kendi bünyelerinde bulunduran küçük avlular etrafında toplanmıştır. Birinci avlunun büyük meydanı önemli olaylarda, büyük kalabalıkların toplanması için elverişlidir. Divan üyeleri ve ziyaretçilerin at ve hizmetkârlarının da burada beklediği bilinmektedir (Necipoğlu,2006).

Şekil 2.19 Birinci avluya ait gravür, Melling (Necipoğlu,2006)

Bab-ı Hümayun'dan girildikten sonra Birinci Avluda, Aya İrini Kilisesi, Enderun Hastanesi, saray fırını, odun ve inşaat ambarları, Sim Sakalar ve Hasırcılar Koğuşları ve sonradan inşa edilen darphane binası gibi yapılara ulaşılmaktadır (Şekil 2.20). Çoğu Fatih dönemine ait olan bu avludaki yapıların, bir kısmı günümüze ulaşamamıştır (Ayverdi,1953).

Birinci avluda diğer hizmet binaları arasında sivri tek yapı, 19. Yüzyılda yıkılarak, günümüze ulaşamayan Deavi Köşkü'dür. Köşkün, kurşun sivri külahlı, sekizgen biçimli taş bir köşk olduğu bilinmektedir. Bu köşkün haricinde tüm yapılar, kırmızı kiremitli çatılara sahip hizmet binalarıdır. Kurşun kaplama çatılar, genel olarak ikinci ve üçüncü avludaki önemli görülen yapılarda kullanılmıştır. Çatıları dışında, inşasında da ahşap, moloz taş gibi daha ucuz malzemeler kullanılan birinci avlu yapılarının, daha az dayanıklı olmaları ve daha fazla bakıma ihtiyaç duymaları muhtemeldir. Kullanılan inşa malzemelerinin, yapıların günümüze ulaşamamış olmasındaki başlıca sebeplerden biri olduğu düşünülmektedir (Necipoğlu,2006).

1 Bab-ı Hümayun
Imperial Gate	2 Karakol Binası/Restoran
Karakol Restaurant	3 Aya İrini Kilisesi
Hagia Eirene Church	4 Darphane-i Amire
The Imperial Mint	5 Deavi Kasrı
Deavi Kiosk
6 Jandarma
Gendarmerie	7 Enderun Hastanesi
Enderun Hospital	8 Has Fırın
Imperial Bakery	9 Kimyahane
Chemistry Laboratory	10 Su Terazisi
Water Level
11 Su Kültürü Açık Teşhiri
Open Display of Water Culture	12 Dolap Ocağı
Water Wheel Place	13 Babüselam
Babüselam Gate		

Şekil 2.20 Topkapı Sarayı I. Avlu Planı ve Mekânları (Topkapı Sarayı bilgi panolarından düzenlenmiştir.)

2.5.2 İkinci Avlu

İkinci avluya Babüselam kapısı ile giriş yapılmaktadır. Hünernâme’de Babüselam kapısının üzerinde kapıcılar için bir mescit ve iki yanında kapıcıların uyuduğu koğuşlar bulunduğu belirtilmiştir. Orta kapı olarak da bilinen iki kuleli kapı, Fatih zamanında inşa edilmiştir. Başta oldukça sade olan kapının yanındaki kulelerin Kanuni dönemine ait olduğu bilinmektedir (Şekil 2.21). Eldem & Akozan (1982), kapının dendan ve kuleler ile daha gösterişli ve görkemli bir hale çevrilmesinin, Osmanlı Mimarisi ve zihniyetinde az rastlanan bir hareket olduğunu belirtmiştir. Bu kapıdan sadece padişahın atı ile geçebildiği, onun haricinde sadrazam da dâhil olmak üzere herkesin atından inmek zorunda olduğu bilinmektedir. Saray kadınları da at arabaları ile kapıdan geçiş yapabilmektedir. Bu kapı ile sarayın devlet ofisleri başlamaktadır (Ortaylı,2007).

Şekil 2.21 Babüselam Kapısı'nın I. Avluya bakan cephesi, 2022 (B. Beşinci)

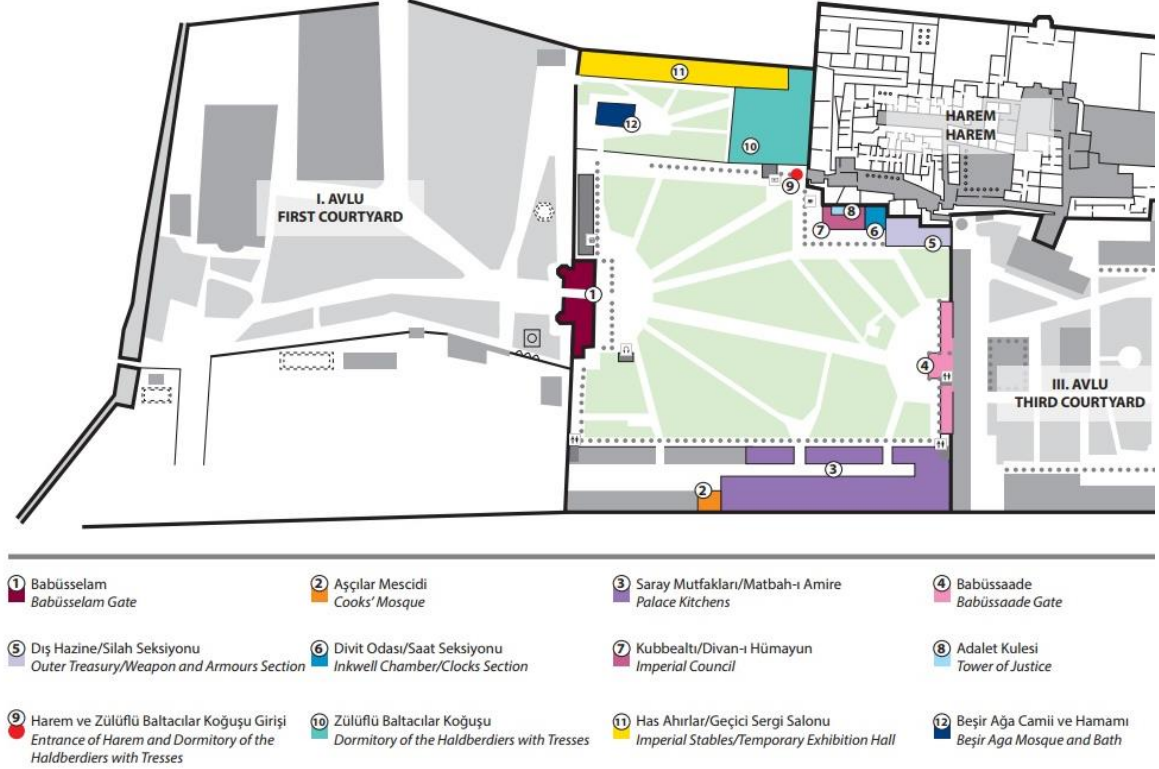
İkinci avlu, Divan toplantılarının yapıldığı alan olduğu için 'Divan Meydanı' olarak da isimlendirilmektedir. Bobovius (2002), avlunun kare biçiminde olduğunu ve boydan boya revaklarla çevrili olduğundan bahsetmiştir. Fakat avlu hafif yamuk ve yaklaşık 170 metreye 120 metre gibi ebatlara sahiptir. 17. Yüzyılda yaşayan Tavernier (2020), Birinci avludan farklı olarak, bu avluda yolların taş döşeli olduğunu ve yol etrafındaki çim alanların çitlerle çevrili olduğunu söylemiştir.

Yapılarda kullanılan malzemeler birinci avludaki yapı malzemelerinden farklıdır. Kurşun çatılı taş yapılar, mermer sütunlu revaklar, Osmanlı devletinin yönetim merkezi olan ikinci avlu ve avludaki yapıları vurgulayan detaylardır. Yapılardaki bu farklılıklara rağmen, avlu gösteriş ve iddiadan uzaktır. Avlu revaklar tarafından çevrelenmektedir. Eldem & Akozan (1982), bu büyüklükte bir avluyu çerçeveleyen revakların güçlü bir etki yaratmadığını belirtmiştir.

15. yüzyılda Angiolello avluyu detaylı bir şekilde tasvir etmiştir. İkinci bir kapıdan geçilerek bu avluya ulaşıldığını, sağ tarafta tonozlu ve kurşun çatılı mutfakların bulunduğunu, solda avlu duvarlarının hemen arkasında, yine tonozlu ve kurşun çatılı sarayın ahırlarının bulunduğunu belirtmiştir. Avluda demir kapılı, çatısı kurşun kaplı bir kule olduğunu (Adalet Kulesi), Divanhane ve Dış Hazine binalarının bulunduğunu ifade etmiştir. Bu betimlemeler sayesinde avlunun Fatih döneminde

de şu anki halinden çok farklı bir yapısal kurguya sahip olmadığı anlaşılabilmektedir (akt. Necipoğlu,2006) (Şekil 2.22).

II. AVLU / SECOND COURTYARD

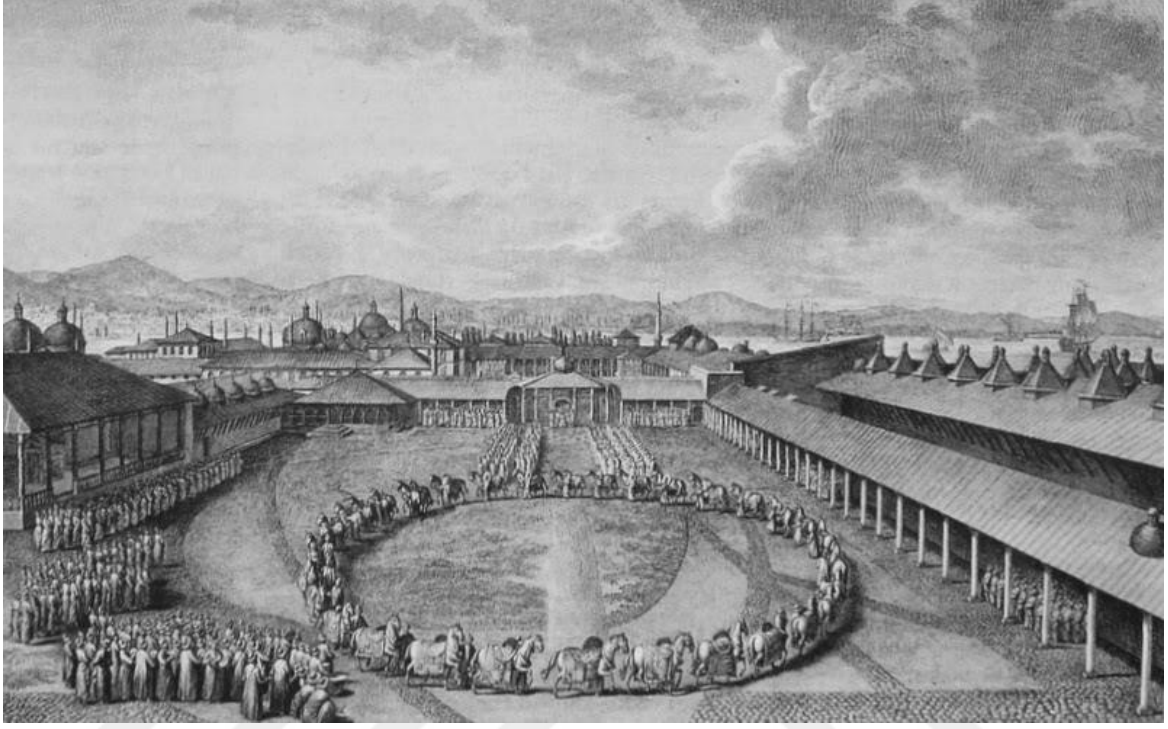

Şekil 2.22 Topkapı Sarayı II. Avlu Planı ve Mekânları (Topkapı Sarayı bilgi panolarından düzenlenmiştir.)

Ayverdi (1953), günümüze ulaşan orta kapı ve mutfakların bir kısmı, iç hazine, Adalet Kulesi'nin kaide kısmı, Raht Hazinesi ve Has Ahır'ın Fatih dönemine ait olduğunu belirtmektedir.

Birinci avludan aks olarak ve boyut olarak farklı olan ikinci avludaki sapmanın en büyük sebebinin, arazinin topografyası olduğu düşünülmektedir. Fatih dönemi sonrası eklemeler ve değişiklikler yapılmış, Kanuni döneminde yenilenen Divanhane, Adalet Kulesi ve Dış Hazine ile beraber, kesintisiz mermer sütunlu revaklarla çevrelenmiştir. Adalet ve devlet yönetiminin gerçekleştiği bu avluda törenlerin yapıldığı ve elçilerin kabul edildiği bilinmektedir (Şekil 2.23). Burada ağırlanan ve yemek yiyen elçiler, en sonunda üçüncü avluda, Arz Odası'nda padişahın huzuruna çıkabilmektedir (Esemenli,2000).

Farklı ülkelerden farklı birçok elçi, ikinci avludaki törenlerden oldukça etkilendiğini kaynaklarda yazmıştır. Avluda sağ ve sol yanlarda sessizlik ve düzen içerisinde dizilen çok sayıda askerin, birer heykel gibi ve büyük bir itaatle durmasını olağanüstü bulduklarını belirtmiştir (Sakaoğlu,2002).

Şekil 2.23 İkinci avluda bir bayram töreni, D'Ohsson (Sakaoğlu,2002)

İkinci avluya girildiğinde sağ taraftaki duvarların arkasında uzanan mutfakların, temel planı Fatih döneminde belirlenmiş, Kanuni döneminde genişletilmiş ve 1574 yılındaki yangından sonra Mimar Sinan tarafından yenilenmiştir. Mimar Sinan'ın mutfaklar yenilenirken, ikinci avludan 2,5 arşınlık bir alan olarak mutfaklar kısmını genişlettiği kaynaklarda geçmektedir. Yapılar arasındaki yolun genişletilmesinin temel sebebi, mutfaklar kısmındaki koşu alanının, yemek pişirilen kısma yakınlığı nedeniyle yangının kolayca yayılabileceğinin düşünülmesidir (Necipoğlu,2006; Esemeli,2000).

İkinci avluya girildiğinde, mutfakların tam zıddında Saray Ahırları konumlanmaktadır. Mutfakların aksine burası ikinci avlu ile aynı kotta değildir, ahırlar 5-6 metre aşağıya inşa edilmiştir. Has Ahır kapısı ile ikinci avluya bağlanan saray ahır yapıları, görevliler için koşu alan kısmı da bulunan bir yan hizmet yapıları topluluğudur. Ahırlar kısmını oluşturan taş binaların II. Mehmed döneminde inşa

edildiği ve sonraki yüzyıllarda onarım ve değişimler geçirdiği bilinmektedir (Necipoğlu,2006).

2.5.3 Üçüncü Avlu

Babüssaade kapısı ile üçüncü avluya girilmektedir. Kapı, saraydaki diğer kapılar gibi iki kapılı ve iki kapı arasında oluşan bir ara mekâna sahiptir. Bu ara mekânın, sağ tarafında Babüssaade Ağası Dairesi, solunda ise Akağalar Koğuşu bulunmaktadır. Bu kapının önünde birçok tören ve merasim yapıldığı bilinmektedir. En önemlilerden biri tahta çıkış töreni olan cülus törenidir (Ortaylı,2007). Babüssaade kapısını, Akağalar beklemekte ve kapının ardında konumlanan Arz Odası, kapı açıkken üçüncü avlunun ikinci avludan görünmesini engellemektedir. Padişahın huzuruna kabul edilen yüksek makamdan devlet adamları ve elçilerin erişim sağlayabileceği en önemli ve son nokta Arz Odası'dır (Şekil 2.24). Kapının muhafızlığını yapan Akağalar nedeniyle kapı 'Akağalar Kapısı' olarak da anılmaktadır (Bobovius,2002).

Şekil 2.24 Enderun Avlusu'nu gösteren Barlett'e ait gravür (Arz Odası ve III. Ahmed Kütüphanesi) (Esemenli,2000)

Necipoğlu (2006), üçüncü avluyu, sultanın, ailesi ve iç hane halkı ile birlikte ikamet ettiği üç ayrı bölümden oluşan alan olarak ifade etmiştir; Akağalar denetiminde içoğlanların kaldığı kısım yani Enderun, Kara Ağaların denetiminde kadınların

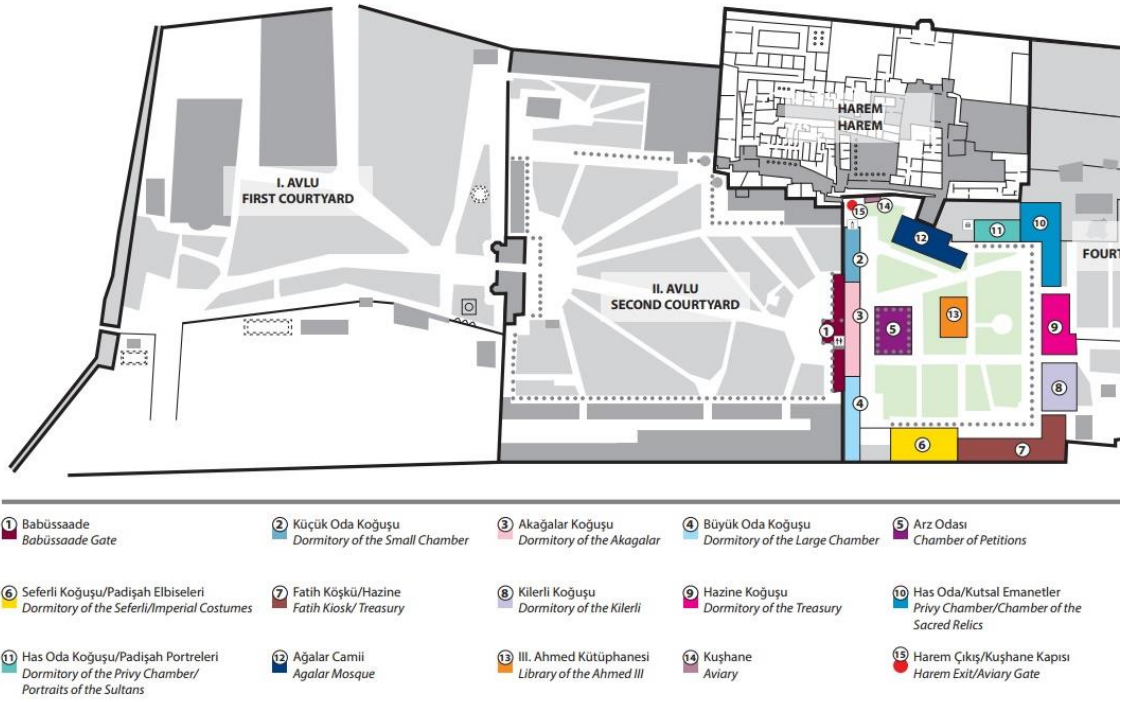
bulunduğu Harem ve son olarak günümüzde dördüncü avlu olarak isimlendirilen bahçelerin bulunduğu kısmı kapsadığını belirtmiştir. Bu bağlamda, sadece hükümdarın ikamet ettiği alan olmayan üçüncü avlu, aynı zamanda içoğlanların eğitilerek ileride imparatorluğun yönetim kadrosuna hazırlandığı bir mekândır. Avlunun kadın ve erkek olarak ayrılmış kısımları, bir yandan i oğlanlar ve cariyeleri saray kültürü ve görgüsü ile yetiştiren eğitim kurumları gibi çalışmaktadır.

Gülru Necipoğlu'nun kitabı ve bazı başka kaynaklarda hem Harem hem Enderun, nc avlunun bir parçası olarak sayılsa da Harem, ikinci ve üçüncü avludan ulaşılan ayrı kapıları ile ayrı olarak değerlendirilmelidir. Tez alışması kapsamında, Harem başlığı ve Harem Koğuş Yapıları, nc avludan ayrı olarak incelenecektir. Çalışmanın devamında, üçüncü avlu ibaresi kullanılan yerlerde kastedilen mekân Enderun Avlusu 'dur.

Enderun'a dışarıdan seçilmiş ve muhafızların eşlik ettiği erkek hoca ve zanaatkrların, Harem'e de buna karşılık kadın hocaların benzer önlemler alınarak kabul edildiği bilinmektedir. İ oğlanlara ders vermek için gelen hekimler, cerrahlar, müzik hocaları, duvar ve marangoz ustaları, saatiler vb. gibi hoca ve zanaatkrların Kapı Ağası tarafından kabul edilerek, belirli zamanlarda üçüncü avluya girebildiği aktarılmıştır. Bir istisna olarak hem dilsiz hem hadım olan bir cücenin sarayın bütün bölümlerinde serbestçe dolaşabildiği kaynaklarda geçmektedir. Bobovius (2002), cücelerin Büyük ve Küçük Oda'da kaldığını ve daha küçük, dilsiz ve hadım olmalarının değerlerini arttırdığını belirtmiştir.

Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusu, Edirne ve Eski Saray'dan farklı bir düzene sahiptir. Edirne'de avluya düzensiz bir Şekilde serpiştirilmiş Şekilde olan koğuşların, avlunun ortasındaki Cihannüma Kasrı (Has Oda)'nın yanında çok küçük kaldığı görülmektedir (Bknz. Şekil 2.11). Necipoğlu (2006), İstanbul Eski Saray'da da Hünkâr Kasrı'nın aynı Şekilde diğer evre yapıları küçük gösterdiğini belirtmiştir. Yeni Saray'da ise i oğlanların avlusunda, yapıların birbirine yakın mesafelerde ve benzer ölçekte olduğu ve diğer binalardan kopuk, büyük bir Has Oda yapısı olmadığı görülmektedir (Şekil 2.25). Bu açıdan bakıldığında üçüncü avlunun önceki saraylardan farklı bir mimari dile sahip olduğu ifade edilebilir.

III. AVLU / THIRD COURTYARD

Şekil 2.25 Topkapı Sarayı III. Avlu Planı ve Mekânları (Topkapı Sarayı bilgi panolarından düzenlenmiştir.)

Üçüncü avluda padişaha özel mekânlardaki mimari ayırım, kullanılan malzemeler, geniş manzaralı pencereler, balkonlar, kurşun kubbeli mekânlarla öne çıkarılmıştır. Bu yapılar, düz veya tonoz çatılı, tamamen içe dönük, kışla yapılarını andıran diğer iç oğlan koğuşlarından farklı olarak inşa edilmiştir (Necipoğlu,2006).

Sarayın dış dünyadan soyutlanmış iki alanı Enderun ve Harem'dir. Üçüncü avlu (Enderun), dört tarafında koğuş binaları bulunan ve üç tarafı revaklarla çevrili bir avludur. Avlunun yaklaşık olarak 100x90 metre ebatlarında olduğu bilinmektedir. Avlunun girişinde Arz Odası, tam ortasında III. Ahmed kütüphanesi bulunmaktadır (Şekil 2.26). Solda kalan Ağalar Mescidi ise kibleye dönüklüğü nedeniyle çapraz şekilde konumlanmaktadır (Sakaoğlu,2002).

Şekil 2.26 3. Avlu'dan fotoğraf (Arz Odası ve III. Ahmed Kütüphanesi), 2022
(B.Beşinci)

Enderun Avlusu yani Üçüncü Avlu, Harem'den sonra sarayın en büyük değişimler geçiren kısımlarından biridir. Akağaların saraydaki pozisyonu, zaman içerisinde Enderun Mektebi'nin kademeleri olan odaların nüfuslarındaki değişimler, ocaklara ait koğuş yapılarının geçirdiği değişiklikler, avluyu büyük ölçüde etkilemiştir. Başta orta kısmında yapılar bulunmadığı düşünülen avlunun orta kısmına ilk Havuzlu Köşk inşa edilmiş, sonra bu köşk yıkılarak Enderun Kütüphanesi inşa edilmiştir. Avluyu çevreleyen koğuş yapılarının revaklarında ve konumlarında zaman içerisinde değişiklikler olduğu bilinmektedir (Eldem & Akozan,1982).

Avlunun ilk haline bakıldığında, Fatih Sultan Mehmed, üçüncü avlunun Boğaz'a bakan köşesine Fatih Köşkü, Haliç'e bakan tarafa ise üzeri birer kubbeli olan dört mekândan oluşan Has Oda'yı yaptırmıştır. Avluyu çevreleyen duvara yaslanan içe dönük koğuş yapılarının, hiyerarşik bir düzen içerisinde, saat yönünün aksine bir hareketle, ikinci avluya bakan duvardan başlayıp, Has Oda'ya doğru uzandığı görülmektedir. En alt kademe olan Küçük ve Büyük Oda ikinci avlu ile üçüncü avlunun arasındaki duvara bitişik haldedir, Kiler Koğuşu ise Fatih Köşkü'ne bitişiktir, Hazine Koğuşu Has Oda ve Kiler Koğuşu'nun arasında konumlanmaktadır (Bobovius,2002).

Fatih Sultan Mehmet döneminde Topkapı Sarayı'nda, hünkârın özel hayatı tamamen üçüncü avluya odaklanmıştır. Sarayın Harem kısmı, Eski Saray'da bulunmaktadır. Harem'in Topkapı Sarayı'na aktarılmasında Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan arasında olan ilişkinin büyük etkisi olduğu söylenmektedir. 1534 yılında Kanuni annesinin ölümünden sonra Hürrem Sultan ve çocuklarını Topkapı Sarayı'na getirtmiştir. Daha sonra II. Selim ve eşi aynı şekilde Harem'de yaşamış, onların oğlu olan III. Murad'ın kadınlara düşkünlüğü ve Harem'e yeni bir yatak odası yaptırması ile Has Oda terk edilmiş, padişahların yaşamı da Enderun'dan Harem'e kaymıştır (Bobovius,2002).

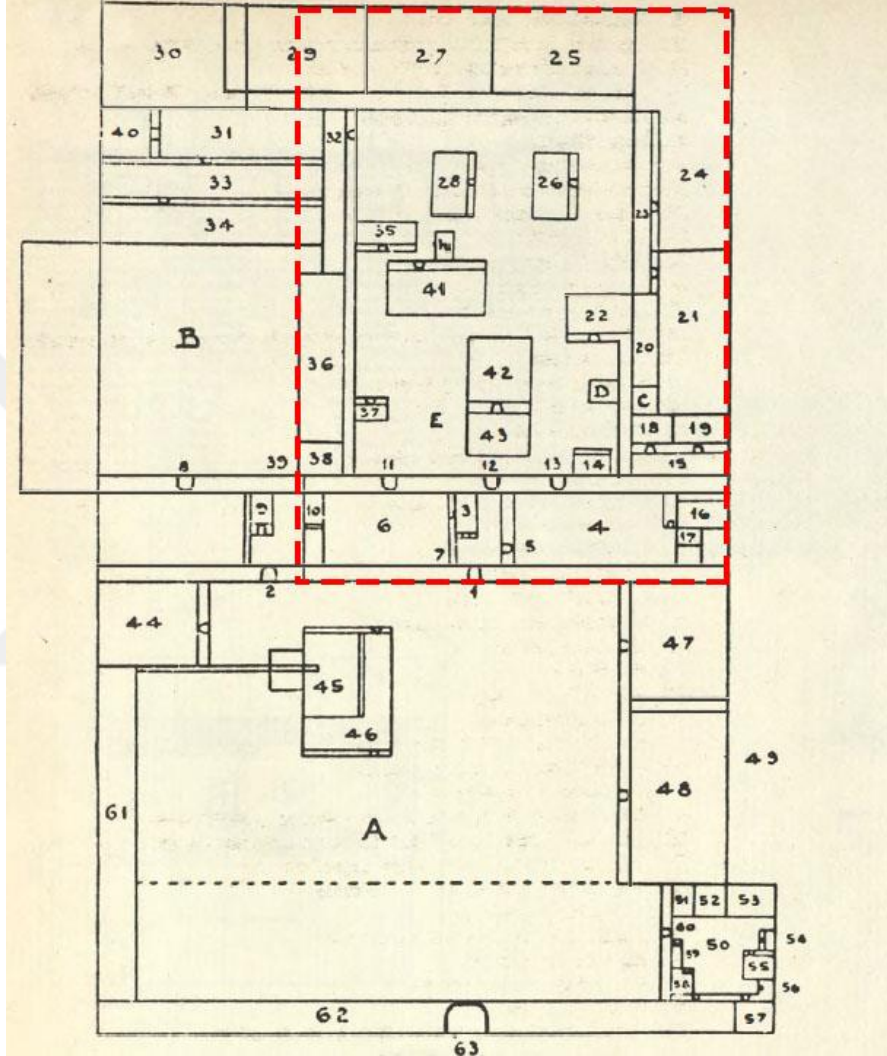
Ekrem Hakkı Ayverdi (1953), Harem'in tamamen Kanuni döneminde inşa edildiğinin düşünülmesinin büyük bir hata olduğunu, Harem kısmının Fatih döneminde olmasa bile, II. Beyazid ya da Yavuz Sultan Selim döneminde bulunduğunu belirtmektedir. Harem'in Topkapı Sarayı'na dâhil oluşu ve inşa edildiği tarihlere ait belirsizlikler Harem ve Harem Koğuş Yapıları başlığında (Bknz. Bölüm 3.2) detaylıca ele alınacaktır.

Avludaki Arz Odası, Fatih Köşkü ve Has Oda direkt olarak padişahın yaşam ve çalışmaları ile ilişkili mekânlardır. Avlunun giriş cephesinde kapının solunda Küçük Oda, Akağalar Koğuşu, sağında ise Büyük Oda ve Kapı Ağası Dairesi bulunmaktadır. Müdür lojmanı olarak da bilinen yapının bulunduğu alanda ise eskiden Meşkhane, mescit, eczane birimlerini içeren Enderun Mektebi'nin olduğu bilinmektedir. Avlunun Marmara denizine bakan yüzünde, Seferli Koğuşu, devamında II. Selim Hamamı'ndan kalan ufak kısım, kuzeybatı köşede ise Fatih Köşkü konumlanmaktadır. Dördüncü avluya bakan cephelerin köşelerinde, Has Oda ve Fatih Köşkü, onların arasında ise Silahdar Hazinesi, Hazine Koğuşu ve Kiler Koğuşu bulunmaktadır. Kiler Koğuşu'nun altında bir dehliz olup Lale bahçesine açılan kemerli bir geçittir. Hazine Koğuşu-Kiler Koğuşu ve Silahdar Hazinesi-Hazine Koğuşu arasındaki dördüncü avluya geçiş veren koridorların sonradan açıldığı bilinmektedir (Sakaoğlu,2002).

Ak hadımağaları ve tüm iç oğlanları üzerinde yetkili olan Kapı Ağası, Enderun'u yönetmektedir. Enderun'daki eğitim sistemi zaman içinde değişiklikler göstermiştir. Büyük ve Küçük Oda kapatıldıktan sonra kurulan Enderun mektebi 19. yüzyıla kadar imparatorluk için kadro yetiştirmiştir, Batı tarzında yeni okullar açılması ile

kurum işlevini yitirmiştir. Enderun ismi ve sisteminin tamamen kaldırılması ise Topkapı Sarayı'nın müze haline geldiği 1924'e tarihlenmektedir (Sakaoğlu,2002).

19 yıl boyunca Enderun'da yaşayan ve 1657'de saraydan atılan Bobovius diğer adıyla Ali Ufki Bey, 1665 yılında yazdığı *Saray-ı Enderun* isimli kitabında, bir saray krokisi çizerek Enderun'la ilgili bilgilerini aktarmıştır (Sakaoğlu,2002) (Şekil 2.27).

Şekil 2.27 Bobovius'a ait saray krokisi (Bobovius,2002) (Kırmızı ile işaretli alan 3. Avlu ve çevre yapıları göstermektedir)

Üçüncü avluda 1856-1857 yıllarına tarihlenen yangından sonra büyük ölçekli değişiklikler olduğu bilinmektedir. Arz Odası'nın dekorasyonu ve saçakları değişmiştir, Meşkhane, Doğancılar Koğuşu, Havuzlu Köşk gibi binalar yok olmuştur, Küçük ve Büyük Oda, Kiler ve Has Oda koğuşları zemin hizasına kadar yıkılmış ve yeniden inşa edilmiştir. Eski ahşap dikmeli revaklar yok olmuş, yeni sütunlu revaklar inşa edilmiştir. Tüm bunlar göz önüne alındığında, avlunun ilk inşa

edildiğindeki karakterinin günümüze farklı bir şekilde ulaştığı söylenebilir (Eldem & Akozan,1982).

Sakaoğlu (2002), Enderun'daki kaftanlı iç oğlanlarının yaşamını şu şekilde betimlemiştir; İç oğlanlar zamanlarını kendi koğuşlarının mermer, çini kaplı sofalarında, ahşap sekiler ve kırmızıya boyalı kerevetlerde, koğuşun camekânlı odalarında geçirmektedir. Bunun haricinde hizmet amacıyla gittikleri köşk, taşlık ve bahçelerde de bulunmaktadır. Koğuşlarda iç oğlanların kendine ait birer sandığı, yatağını koyduğu, esvap torbasını astığı bir kısım yer alır. İç oğlanlar, güneş batmadan yemeklerini yiyerek, akşam namazı sonrası koğuşlarına çekilir ve yatsı vaktine kadar Kur'an okurlar. Yatsı sonrası koğuşlar kitlenerek, gece boyunca koğuşlarda kandiller yanık bırakılarak, yataklar arasında yatan Akağalar ile iç oğlanlar denetlenmektedir. Sabah namazı öncesi 'divan' diye isimlendirilen içtimaya katılıp, sonra sabah namazı kılınmaktadır. Ardından, iç oğlanlar günlük eğitimlerine katılmaktadır. Öğleden sonra uygulamalı eğitimler, cirit, tokmak oyunları, silah talimleri yapılmaktadır. Meşkhane'de ise tezhip, müzik çalışmaları yapıldığı bilinmektedir. Fatih döneminde başlayan müzikle ilgili çalışmaların 19. yüzyıla kadar devam ettiği, saray kaynaklarından çıkarılmaktadır. Kanuni döneminde ise 40 kişilik bir saray korosu bulunduğu aktarılmıştır.

Enderun zabitlerinin özel kıyafet ve külahları vardır, kıdemliler 'bıçaklı eskiler' olarak anılır ve altın, gümüş işlemeli bıçaklar taşımaktadırlar. Alt kat hücrelerinde iç oğlanları yatarken, üst kat konumundaki şirvanlarda ise eskilerin yattığı bilinmektedir. Koğuşların mevcutları dönemselsel hizmet ve gerekliliklere göre değişse de Has Oda Koğuşu'nun mevcudunun kırkı aşmadığı ifade edilmektedir (Sakaoğlu,2002).

Saray planında yerlerini korumasına rağmen çoğu Enderun koğuşu, Meşkhane, hamam vb. bölüm, iç tadilatlar ve onarımlarda yapısal ve işlevsel özelliklerini yitirmiştir. Müzeye dönüştükten sonra yapılan restorasyonlardaki değişimler kadar, 19. yüzyılda da bu tarz kayıplar gerçekleşmiştir. Sultan Abdülmecid döneminde Hazine Kethüdası Seferlili Dayezade Mehmed Bey, avludaki birçok koğuşu yıkmak gibi girişimlerde bulunmuştur. Kethüdanın Fatih döneminde inşa edilen birçok kâgir, eski eser daireyi ve Kiler Koğuşu'nu yıktığı söylenmektedir (Ata,2010).

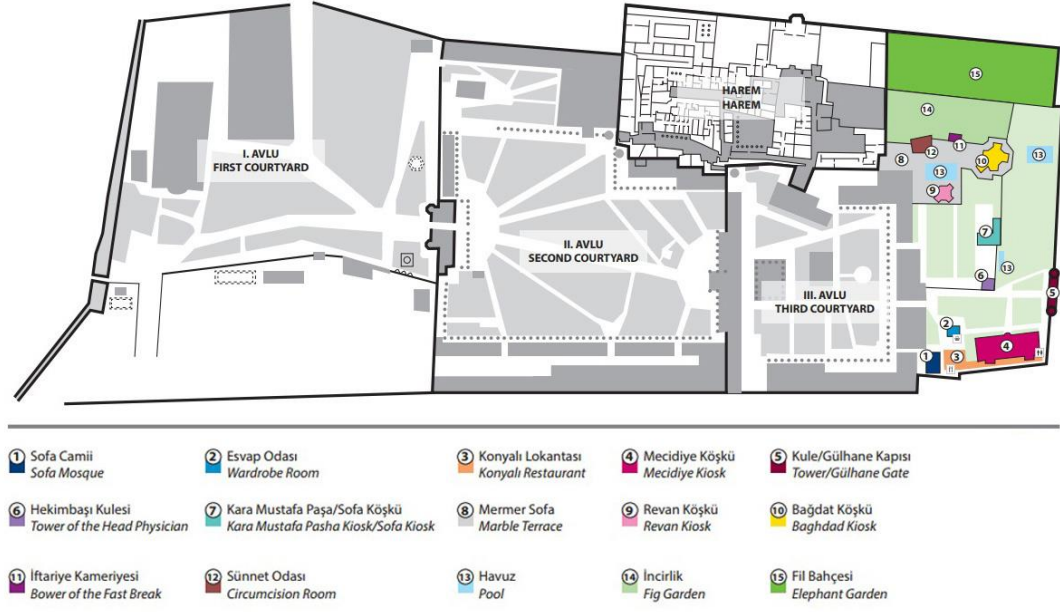
Yangınlar, müzeye dönüştürülürken sergi salonu oluşturmak için yapılan müdahaleler, hatta yapılan tadilat ve restorasyon çalışmaları bile Enderun'daki yapılarda tahribata neden olmuştur. Topkapı Sarayı müze olduktan sonra, müzenin ilk müdürü olan Tahsin Öz, o dönemki restorasyon anlayışının ilki bulmak ve müze fonksiyonuna uygun salonlar elde etmek olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir (akt. Sakaoğlu,2002; Öz,1948).

2.5.4 Dördüncü Avlu

Sonradan açıldığı bilinen üçüncü avludaki Kiler ve Hazine Koğuşu yapıları arasındaki koridorlar ve Kiler Koğuşu altındaki dehliz ile dördüncü avluya ulaşılmaktadır. Avlunun sınırları Gülhane parkına kadar uzanmaktadır. Dördüncü avlu, Sofa-i Hümayun olarak da bilinmektedir. Enderunlulara açık olmayan bu avluya, Enderun Avlusu'ndan geçiş koridorları 19. Yüzyılda açılmıştır. Bu alanda padişaha ait köşkler bulunmaktadır. Başta saraya ait bir bahçe olan mekân, inşa edilen köşkler ile Köşkler Bahçesi adını alarak dördüncü avlu haline gelmiştir. Avlu, Sofa-i Hümayun ve Lale Bahçesi olarak anılan iki kısımdan meydana gelmektedir (Ortaylı,2007).

Dördüncü avlu, sarayın Boğaziçi'ne bakan kısmıdır. Bağdat Köşkü, Revan Köşkü, Mecidiye Köşkü, Sofa Köşkü diğer adıyla Kara Mustafa Paşa Köşkü, Sunnet Odası, bir süre sarayın eczanesi olarak kullanılan Taş Kule ve sonradan inşa edilmiş karakol binası bu alanda bulunmaktadır (Uzunçarşılı,2014; Şeref,1911) (Şekil 2.28).

IV. AVLU / FOURTH COURTYARD

Şekil 2.28 Topkapı Sarayı IV. Avlu Planı ve Mekânları (Topkapı Sarayı bilgi panolarından düzenlenmiştir.)

Bağdat ve Revan köşkleri IV. Murad tarafından 17. Yüzyılda inşa edilmiş, Kara Mustafa Paşa Köşkü 18. Yüzyılda inşa edilmiştir. Terasın kenarında konumlanan İftariye Kameriyesi, Sünnnet Odası gibi yapılar da 17. Yüzyıla tarihlenmektedir. Dördüncü avlunun en yakın tarihli denebilecek yapılarından biri Mecidiye Köşkü'dür ve 19. Yüzyılda inşa edildiği düşünölmektedir (Ölgen,1999).

2.5.5 Harem

Bütün İslam dünyasında saray yaşantısıyla bağlantılı bir kurum olan 'Harem' kelime kökeni olarak Arapça kökenlidir, 'korunan, kutsal şey veya yer' anlamına gelmektedir. Dışa kapalı ama kendi içerisinde müstehcen, güzel cariyeler ve padişahın cinsel yaşantısının merkezi olarak algılanan harem, Batılı yazarların kulaktan kulağa duyduğu hikâyeler ve öykülerle abartılarak tamamen bu algının odağına oturtulmuştur. Fakat Harem, sadece padişahın cariyelerle birlikte olduğu bir mekân değil, Enderun'a benzeyen bir hizmet ve eğitim kurumu olarak da işlev görmüştür. Osmanlı sarayında resmi adı Darüssaade olan Harem, yüksek sağır duvarları ile dışarıdan, Enderun ve sarayın diğer kısımlarından soyutlanmış bir alandır (Sakaoğlu,2002).

Ortaylı (2007), Harem'i, Enderun'un dişi izdüşümü olarak ifade etmiştir. Bu Harem ve Enderun'un benzer işleyiş ve temel amaca sahip olduğunun ve sadece padişahın evi değil, bir kurum olduğunun göstergesidir.

İslam'ın getirdiği gizlilik prensibi ile Osmanlı saraylarında Harem ile ilgili bilgi, sarayın diğer kısımlarına oranla oldukça kısıtlıdır. Dışarıdan soyutlanmış bu mekân ile ilgili birçok tarihi veri, doğru bilgi ve gerçek kaynaklara dayanmadan yazılmıştır. Ottoviano Bon'un, Harem ve Enderun'da iki bin kişi civarı bir nüfusun bulunduğunu yazması buna örnek gösterilebilir. Sakaoğlu (2002), Harem ve Enderun'un böyle büyük bir nüfusu içinde barındırabilecek büyüklükte olmadığı için bu sayıların abartılmış olabileceğini ifade etmiştir.

Topkapı Sarayı'nda Harem kısmı inşa edildiğinde Eski Saray'daki Harem kısmının da hala işlediği bilinmektedir. Hatta 16. Yüzyılda Eski Saray Harem kısmında kadın nüfusunun 73 kişi ile Topkapı Sarayı Harem kısmındaki 49 kadın nüfusundan daha fazla olduğu anlaşılmaktadır (Sağdıç,2006).

Haremin asıl kadrosunu cariyeler ve harem ağaları oluşturmaktadır. Bunların dışında harem yaşamının bir parçası olanlar, padişah, valide sultan, haseki ve padişah çocukları ve hareme girmelerinde sakınca bulunmayan hem hadım hem dilsiz olan cücelerdir (Sakaoğlu,2002).

Harem'in ana kapısı, Kubbealtı ve Zülüflü Baltacılar Koğuşu arasında, ikinci avludan ulaşılan kapıdır. Kapı 'Araba Kapısı' olarak da bilinmektedir (Şeref,1911). Saraya at arabası ile gelip, çıkan kadınların kullandığı kapının ismi buradan gelmektedir. Kapının üzerinde 1588 tarihli bir kitabe bulunmaktadır (Uzunçarşılı,2014).

Sakaoğlu (2002), Harem yapıları ile ilgili;

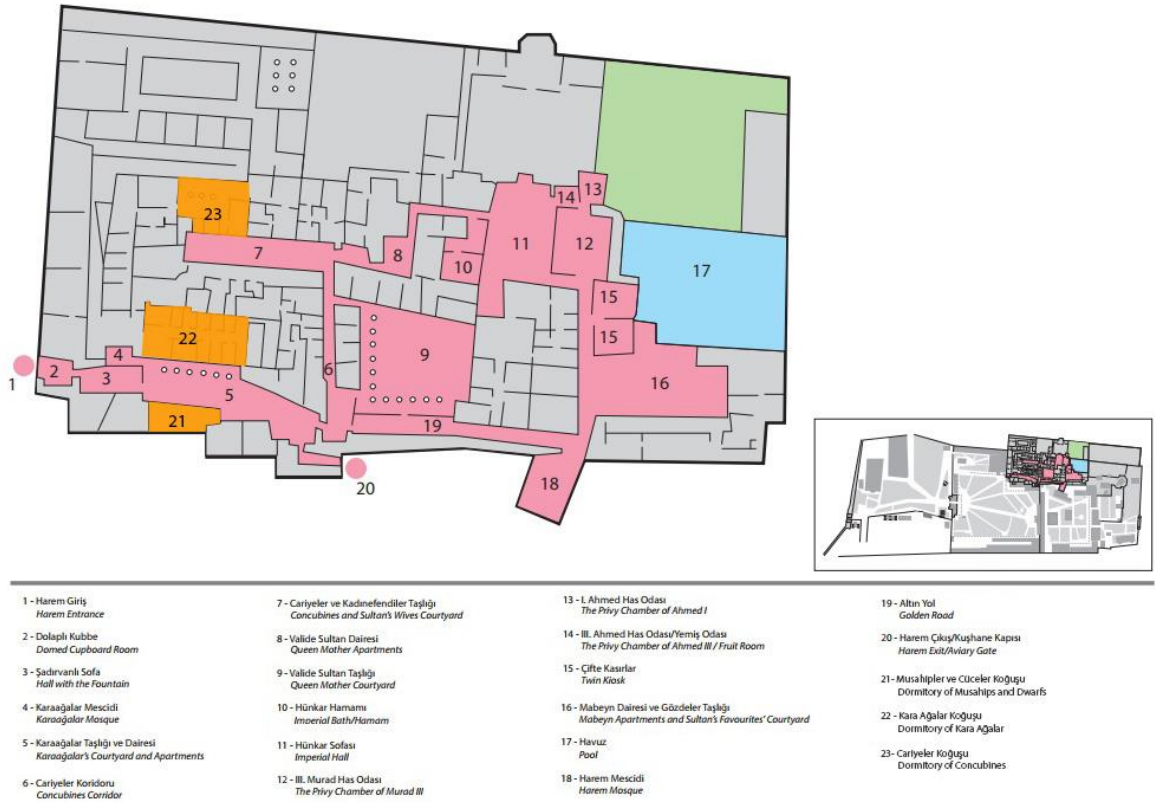
"Yüksek duvarlar ile sarayın diğer bölümlerinden tecrit edilmiş, çok katlı-kademeli bir yapılaşma gösteren ve Baltacılar Koğuşu'ndan Fil Bahçesi'ne kadar uzanan Harem yapıları topluluğunun 1924'te yapılan çalışmalarda; kapı numaraları verilerek, 25 koridor, 1 kule, 1 mutfak, 2 hamam, 2 hela, 2 çamaşırhane, 1 gasilhane, 1 hastane, 2 cami, 1 mahzen, 1 hazine, 2 koğuş, 10 sofa-salon, 115 oda ve 15 daire olarak tavsif ve tasvir edilmiştir."

Daire ve koğuşların kendi içinde bulunan odalar, hamam, gusülhane, hela, mutfak vb. alanların bu sayılara dâhil edilmediğini aktarmıştır. Yoksa haremden iki değil,

Hünkâr, Valide, Kara Ağalar, Gözdeler, Cariyeler, Cariyeler Hastanesi, Darüssaade Ağası, Şehzadegan Hamamı olmak üzere toplam sekiz hamam bulunduğunu belirtilmiştir.

Haremin gezi güzergâhı ve Harem'de yeri bilinen koğuş yapıları plan üzerinde işaretlenmiştir. Pembe alanlar Harem kısmında gezi güzergâhındaki alanlar, turuncu renkli alanlar ise koğuş yapılarıdır (Şekil 2.29).

HAREM GEZİ GÜZERGAHI / HAREM TRAVEL ITINERARY

Şekil 2.29 Topkapı Sarayı Harem Gezi Güzergâhı ve Mekânları (Topkapı Sarayı bilgi panolarından düzenlenmiştir.)

Harem'de iki koğuş yapısı olduğunu belirtilse de Musahip ve Cücelere ait mekânın kimi kaynaklarda Musahip ve Cüceler Dairesi kiminde Musahip ve Cüceler Koğuşu olarak belirtildiği görülmektedir. Sakaoğlu (2002), Harem kısmında yeri hakkında belirsizlikler olduğunu ifade ettiği Horendagan Koğuşu isimli bir koğuş yapısından daha söz etmiştir. Bu çalışmada, Cariyeler ve Kara Ağalara ait koğuş yapıları haricinde bu yapılar da koğuş yapıları olarak ele alınmış ve dört farklı koğuş yapısı, Harem ve Harem Koğuş Yapıları başlığı altında ele alınmıştır.

Asma bahçeleri ile birlikte toplam dört avludan oluşan ve birçok farklı yapıyı içinde bulunduran saray, aynı zamanda kalabalık bir nüfusu da içinde barındırmıştır. Farklı görevlere sahip hizmetli sınıflarının bulunduğu sarayda, bu sınıfların barındığı yapılar 'Koğuş' olarak isimlendirilmektedir.

Çalışmanın 2. Bölümünde ele alınan Koğuş kavramının ilk anlamını ele aldığımızda, akla ilk Enderun'da eğitim verilen odalar sistemi gelse de Topkapı Sarayı'ndaki koğuşlar sadece III. Avlu ile sınırlı değildir. II. Avludaki Mutfaklar kısmına ait koğuş yapıları, I. Avluda eski kaynaklarda geçen ama günümüze ulaşamamış koğuşlar ve Harem'deki Kara Ağalar Koğuşu gibi yapılar da sarayın önemli birer parçasıdır.

Harem ve Enderun haricinde, sarayda görevli Bostancılar, Baltacılar, Sofa ve Avadancı Hademeleri, Aşçılar, Helvacılar, Tablakârlar, Kapıcılar, Has Ahırlılar, Bamyacılar, Koz Bekçileri gibi birçok sınıf bulunmaktadır. Bu sınıfların mensup olduğu koğuş ve ocakların bulunduğu, bunların kendilerine has düzenleri, adet ve göreneklere olduğu ifade edilmektedir (Öz, 1933).

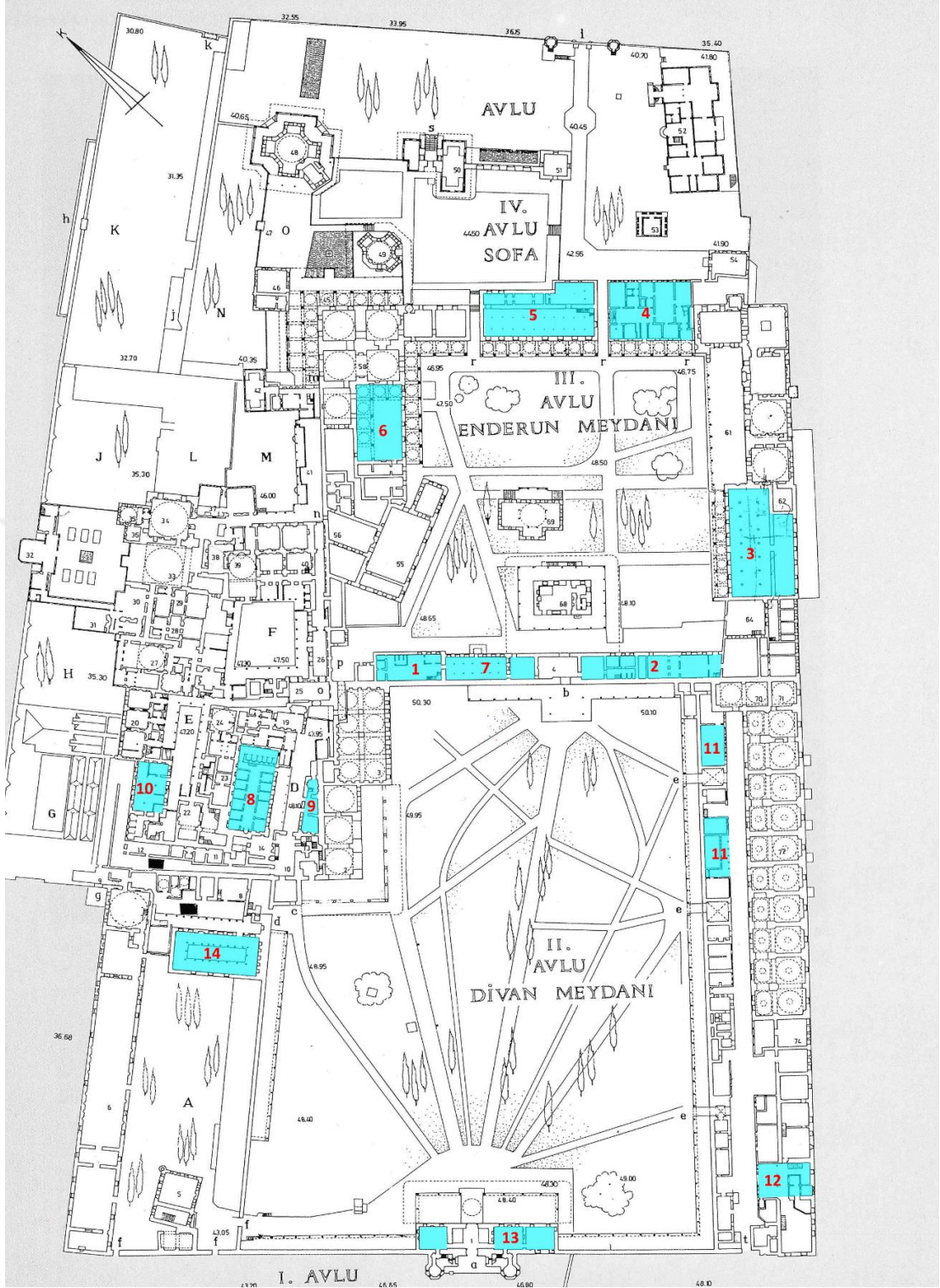
Ata Bey, Saray-ı Hümayun'a bağlı ocakları sıralamıştır: Zülüflü Baltacılar, Eski Saray Baltacıları, Hasekiler, Kozbekçiler, Has Fırın ve harici fırın, Kuşhane, Helvahane, Sofa, Aşçılar, Odun Ambarı ve Hasırcılar, Yeşillikçi, Dolap, Kapıcılar, Gülhane, Bağcılar ve Aşılamacılar, İshakiye, Mezbelekeşan, Sepetçiler Köşkü, Yalı Köşkü, Soğuk Çeşme, Bamyacılar, Çizme Kapısı, Topkapı, Hasbahçe, Kuşhane, Otluk Kapısı, Balikhane Kapısı, Heybeci, Fil Kapısı, Yedekçi ve Saraçhane, Sandalcı, Tavukhane, Solak ve Peykler, Sakalar, Sim Sakalar, Saye ocakları bulunmaktadır. (akt. Eldem & Akozan,1982).

Yukarıda sıralanan ocaklara bakarak, saraya bağlı onlarca farklı göreve sahip ocak bulunduğunu ve Enderun, Harem Koğuşları haricinde, bu ocaklara ait nüfusların barındığı koğuş yapılarının da bulunduğu çıkarılabilir. Burada listelenen ocaklardan bazılarının Topkapı Sarayı'nın dört ana avlusu ve Harem sınırları haricinde

konumlanması, bazılarının hakkında ise veri bulunamaması sebebiyle çalışma kapsamına dâhil edilememiştir.

Sarayın kalbi sayılabilecek Enderun ve Harem Koğuşları'nın yerleri çoğunlukla belli ve yapıların çoğu günümüze ulaşmış haldeyken, sarayın dış sınırlarına doğru gidildiğinde birinci avludaki koğuş yapıları ve sarayın ana avluları dışında kalan koğuş yapılarının korunamayarak, günümüze ulaşamadığı açıkça görülmektedir. Saray merkezinden uzaklaştıkça hakkında veri sahibi olduğumuz koğuş sayısının azaldığı ve bu yapıların korunarak ayakta kalma oranının azaldığı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Çalışmada Enderun Sistemi ve Enderun Koğuşları ilk olarak ele alınmış, ardından Harem Koğuş Yapıları ve sarayın diğer avlularındaki koğuş yapılarına değinilmiştir. Kendi içinde farklı gruplara ayrılan Bostancılar gibi sınıflara ait koğuş yapılarından saray avlularının bir parçası olan veya saray çevresinde bulunup, hakkında verilere sahip olunan koğuşlar da ele alınmıştır.

Eldem ve Akozan'a ait saray planı üzerinde Enderun ve Enderun Koğuş Yapıları başlığında incelenecek 8 koğuş yapısından 7 tanesi işaretlenmiştir. Doğancı Koğuşu'nun sınırları net olarak bilinmediği için plan üzerinde işaretlenememiştir. Harem ve Harem Koğuş Yapıları başlığında incelenecek Kara Ağalar Koğuşu, Musahip ve Cüceler Koğuşu, Cariyeler Koğuşu gibi koğuşlarında yerleri gösterilmiştir. Yeri konusunda kesin bilgiler olmayan Horendagan Koğuşu plan üzerinde gösterilememiştir. Sarayın Diğer Koğuşları ve Kayıp Koğuşlar başlığı altında bulunun yapılardan Mutfaklar Koğuşları, Tablakârlar Koğuşu, Kapıcılar Koğuşu ve Zülüflü Baltacılar Koğuşu plan üzerinde işaretlenmiştir. Ocaklara ait en son koğuş yapıları işaretlenmiştir ve sonradan büyük değişimler geçiren koğuş yapılarında taranan alanlar birebir eski koğuş sınırlarını yansıtmamaktadır (Şekil 3.1).

- 1-Küçük Oda Koğuşu 2-Büyük Oda Koğuşu 3-Seferli Koğuşu 4-Kilerli Koğuşu 5-Hazine Koğuşu
 6-Has Oda Koğuşu 7-Akağalar Koğuşu 8-Kara Ağalar Koğuşu 9-Musahip ve Cüceler Koğuşu 10-Cariyeler Koğuşu
 11- Mutfaklar Koğuş Yapıları 12-Tablaklar Koğuşu 13-Kapıcılar Koğuşu 14-Zülüflü Baltacılar Koğuşu

Şekil 3.1 Topkapı Sarayı yerleri bilinen koğuş yapıları

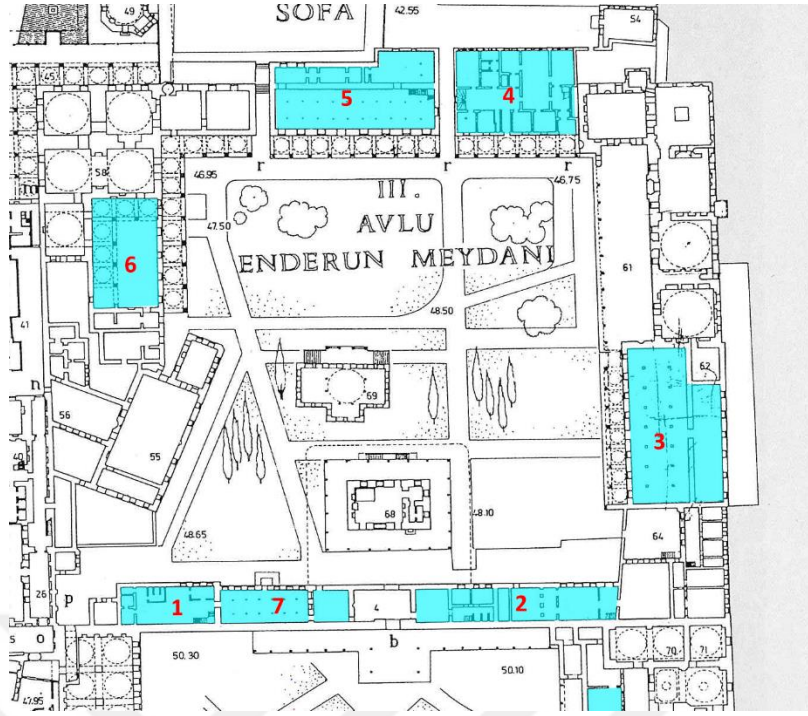
Has Oda Koğuşu'nun zaman içerisinde sınırlarının çok kez değıştiği bilinmektedir, 6 numara ile gösterilen koğuş bu çalışmada Üçüncü Has Oda Koğuşu olarak ifade edilen Has Oda Hademeleri Koğuşu'dur.

11 numara ile gösterilen Mutfaklar Koğuş Yapıları'nın bazı kaynaklarda Helvahane ve Aşçılar Koğuşları olarak ayrıldığı görülmektedir. 12 numara ile gösterilen yapı kaynaklarda Tablakârlar Koğuşu olarak belirtilir, mutfak görevlisi olan bu hizmetli sınıf, bu çalışmada Mutfaklar Koğuşları başlığı altında incelenmiştir.

13 numaralı Kapıcılar Koğuşu sadece II. Avlu'ya giriş kapısı olan Babüselam Kapısı kısmını temsil etmektedir. I. Avlu giriş kapısında da görevli diğer kapıcılar için ayrı bir Kapıcılar Koğuşu bulunmaktadır.

3.1 Enderun ve Enderun Koğuş Yapıları

Enderun kelimesi Farsça kökenli bir kelimedir. Anlamı, bir şeyin içi, iç kısmı manasına gelmektedir (Güngör,2016). İslam Ansiklopedisi'nde 'Osmanlı'da idari ve askeri kadronun yetiştirildiği saray eğitim kurumu' olarak tanımlanmıştır (İpşirli,1995). Bu tanıma bakıldığında, Enderun'un, Koğuş Kavramı bölümünde (Bknz. Bölüm 2.1) açıklanan 'Koğuş' kelime anlamıyla tam olarak bağdaştığı görülmektedir. Bu başlık altında da Enderun sistemine iç oğlanların dâhil oluşu ve bu iç oğlanlar hakkında kısaca bilgiler verilerek, Enderun eğitiminin parçası olan yedi koğuş yapısı ve Enderun'un denetiminden sorumlu Akağalar Koğuşu'ndan bahsedilecektir. Koğuşların yerleri Şekil 3.2'de işaretlenmiştir. Doğancılar Koğuşu günümüze ulaşmadığı için yeri plan üzerinde belirtilememiştir.

Şekil 3.2 Enderun Avlusu koğuşları (Eldem & Akozan,1982)

1-Küçük Oda Koğuşu

2-Büyük Oda Koğuşu

3-Seferli Koğuşu

4-Kilerli Koğuşu

5-Hazine Koğuşu

6-Has Oda Koğuşu (Çalışmada Üçüncü Has Oda Koğuşu olarak ifade edilen Has Oda Hademeleri Koğuşu işaretlenmiştir.)

7-Akağalar Koğuşu

Enderun'a gelen çocuklar, Hristiyan ailelerden devşirme denilen sistemle alınarak, acemi oğlan sıfatıyla hazırlık saraylarında temel bir eğitim almaktaydı (Güngör,2016).

Enderun'daki koğuşlarda, Edirne, Galata ve İbrahim Paşa saraylarından gelen yaşları 14-15 civarında olan acemiler, eğitim görüp, yetiştirilirdi. Acemi Oğlan mekteplerinde, Türk görgü kuralları, İslami kurallar ve Türkçe öğrenmeleri sağlanmaktaydı. Başarılı olup, yeni saraya gelenler, odalarda da din, dil, tarih, edebiyat gibi derslerin dışında güreş, koşu, ok, silah talimleri gibi eğitimlerde

almaktaydılar. Ak ağalar ve Babüssaade ağası da hizmet, saray görgüsü gibi konularda iç oğlanlara eğitim vermekteydi. İç oğlanların yeme, içme, giyim ve barınmaları padişah tarafından sağlanmaktaydı ve Enderun'daki görevlendirme ve dış tayinler yine padişah tarafından yapılmaktaydı (Sakaoğlu,2002).

Edirne, Galata ve İbrahim Paşa saraylarının 1675 yılında IV. Mehmed tarafından kapatıldığı bilinmektedir. Başarılı bulunan iç oğlanları Topkapı Sarayı Enderun'una alınmış, geri kalanlar ise kapıkulu sipahi bölüklerine gönderilmiştir (Uzunçarşılı,1984).

Enderun'daki sistem, sarayın aynı zamanda bir eğitim, öğretim kurumu gibi çalıştığını ve devlet adamları yetiştiren bir merkez olarak da görev gördüğünü göstermektedir. Koğuşlarda lala denilen eğitimciler, odanın neferlerini saray terbiyesine göre yetiştirmekle görevlidir (Eldem & Akozan,1982).

Ottoviano Bon, Enderun eğitiminin hayranlık duyulacak kadar kapsamlı olduğunu ve odaların aynı zamanda bir okul kademesi gibi çalıştığını belirtmiştir. Küçük Oda ve Büyük Oda'daki eğitimin beş yıl kadar sürdüğünü yazmıştır. Daha önce, bu eğitimin bir parçası olan Bobovius, dolamalıların yükselme hırsıyla azim ve coşkulu bir biçimde çalıştığını, eğitimlerin yanı sıra tavla, satranç oynayıp, kahve, şerbet içtiklerini, içki ve tütünün ise yasak olduğunu yazmıştır. Fakat arada bir esrar ve afyona izin verildiğini belirtmiştir (akt. Sakaoğlu,2002).

Enderun'a gelen iç oğlanlar hizmet ve derece bakımından en alt kademe olan Büyük Oda ve Küçük Oda'dan başlamaktadır. Bu odadakiler giydikleri sako yüzünden dolamalı olarak anılırlar. Ardından, Doğancı Koğuşu gelmektedir ve Eldem ve Akozan'ın (1982) kitabında bu odadakiler de dolamalı olarak kategorize edilmiştir. Bundan sonraki odalar sırasıyla, Seferli Odası, Kiler Odası, Hazine Odası, Has Oda olarak devam etmektedir ve odaların neferleri 'Kaftanlı' olarak da isimlendirilmektedirler. Bu odaların hepsi Babüssaade kapısı ile girilen üçüncü avluda konumlanmıştır ve en alt kademededen en üst kademeye saatin tersi yönünde sıralanmıştır. Saraydaki oda sisteminde, yaşlanıp Birun'a çıkan ağalar ile koğuşlarda oluşan eksiklikler, yerlerine getirilen iç oğlanları ile tamamlanır ve odalar arası geçişler gerçekleştirilirdi.

Çok nadirde olsa, IV. Mehmed döneminde Edirne, Galatasaray ve İbrahim Paşa sarayı gibi saraylardaki temel eğitimde çok başarılı olan bazı acemi oğlanların

Enderun'da Küçük ve Büyük Oda'yı atlayarak, direkt olarak 'kaftanlı' sanı ile başladığı bilinmektedir. Büyük ve Küçük Oda'nın kaldırıldığı tarihlerde ise, bu saraylardan çıkan acemi oğlanlar yine direkt olarak Seferli, Kiler ve Hazine koğuşuna geçiş yapmıştır (Uzunçarşılı,2014).

Bobovius, iç oğlanlarının kulaklarının yanında, birer tane olmak üzere yüzlerinin iki yanında bırakılan zülüfler haricinde tüm saçlarının kesildiğini söyler. Sarayda hizmet eden tüm erkeklerde bu zülüflerden bulunmaktadır. Bu âdetin, padişaha ebediyen kulluk etme gerekliliğinin göstergesi olarak yapıldığı kaynaklarda geçmektedir (Bobovius,2002).

Enderunlulara genelde yaygın İslami isimler verilmektedir, isimlerinin önünde fiziksel bir özellik ya da yetenekleri ile ilişkili lakapları bulunduğu bilinmektedir (Sakaoğlu,2002).

Enderun'da hadımlar ve iç oğlanlar sabit bir düzen içerisinde günde dört vakit namazını mescitte kılmaktadır. Yatsı namazı ise koğuşlarda kılınmaktadır. Bobovius (2002), her ocağın mescit içinde kendine ait belirli alanları olduğunu söylemiştir. Mescitte Sultan'ın haremde giriş yapabileceği ve ibadet edebileceği ayrı bir alan da bulunmaktadır. Enderun odalarından sadece Büyük Oda mensuplarının namazlarını, kendilerine ait küçük, ayrı bir mescitte kıldığı aktarılmıştır (Necipoglu,2006).

Enderun'da sıra ile Küçük ve Büyük Oda, Seferli, Kiler, Hazine ve Has oda isimlerini alan koğuşların kendilerine ait tuvalet, hamam ve bazen de ayrı kahve ocakları bulunmaktadır. (Eldem & Akozan,1982) Ayrıca, Enderun Koğuşları'nın her birinin, Enderun Hastanesi'nde kendine ait hasta odaları bulunduğu bilinmektedir (Ağca Diker,2019).

1856 yılında çıkan büyük yangında Enderun Avlusu'nun ve dolayısıyla buradaki koğuş yapılarının zarar gördüğü ve sonrasında büyük değişiklikler geçirdiği bilinmektedir. Yangından sonra oluşturulan Enderun'a ait planda yapılar günümüze ulaştığı yerlerle aynı konumda gösterilmektedir. Koğuşların isimlendirilmesinde ise; Küçük ve Büyük Oda ismi yerine 'Babüssaadet-ül Aliyye Ağaları Koğuşu', Seferli Koğuşu için 'Hazine-i Hümayun Hademeleri Kulları Üçüncü Koğuşu', Kiler Koğuşu yerine 'Hazine-i Hümayun Kethüdalığı Kulları Dairesi', Hazine Koğuşu yerine

'Hazine-i Hümayun Hademeleri Kulları Birinci Koğuşu' ve Has Oda yerine de 'Hırka-i Saadet Hademesi Kullarına Mahsus Koğuş' şeklinde adlandırıldığı görülmektedir.

Enderun'daki eğitimin, 1 Temmuz 1909 tarihinde yayımlanmış bir kararname ile sona erdiği bilinmektedir (Güngör,2016). Cumhuriyetin ilanı sonrası, müze haline gelen Topkapı Sarayı'ndaki oda ve koğuş yapıları; sergi alanları, idari bina ve depo gibi fonksiyonlarla kullanılmaya başlanmıştır.

III. Avluda Büyük Oda koğuşunun Seferli Odası'na bakan kısmının, Topkapı Sarayı Müze müdürünün evi olarak kullanılmak üzere değiştirilmiş olması, koğuş yapılarının geçirdiği büyük ve köklü değişimlerden biri olarak gösterilebilir.

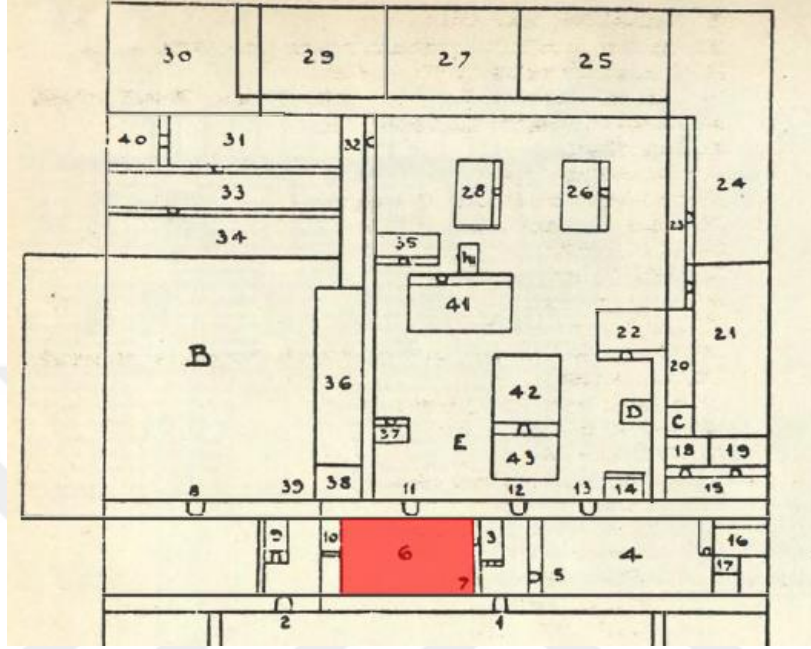
3.1.1 Küçük Oda Koğuşu

Küçük Oda diğer adıyla Hane-i Sagir, Babüssaade kapısından üçüncü avluya girildiğinde solda kalmaktadır. Yapı, ikinci ve üçüncü avluyu birbirinden ayıran duvara yaslanmaktadır. Oda, Fatih döneminde kurulmuştur. Bu oda, Büyük Oda ile birlikte Enderun'un en alt kademesini oluşturmaktaydı. Üç farklı sarayda; Edirne Sarayı, Galata Sarayı ve İbrahim Paşa Sarayı'nda acemiliği tamamlayan, kendini geliştiren iç oğlanlar Enderun'a kabul edilmekteydi. Bobovius (2002), aile ve dostlarından koparılan, ne ocağı ne gidecek yeri olan, devşirme Hristiyanların padişaha çok büyük bir sadakate hizmet ettiklerini belirtmiştir. Küçük yaşta Müslüman olup, sünnet edilip, zorlu eğitimler alan bu çocukların padişahın lütuf ve iyiliğinden başka bir şey ummadıklarını ve padişaha, Türklerden bile daha sadık hale geldiğini söylemiştir.

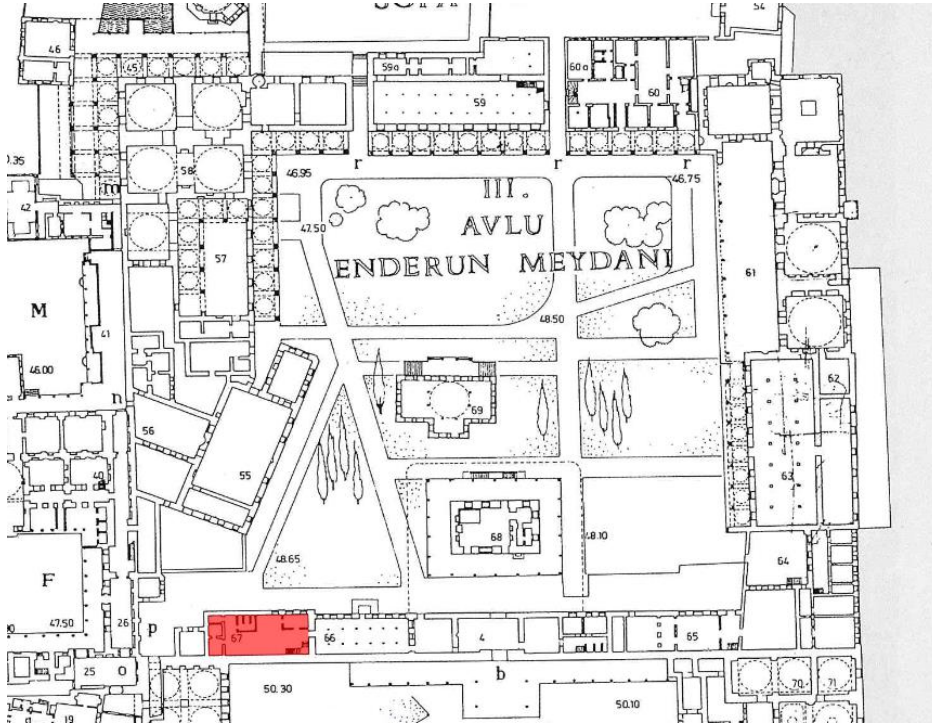
Bobovius'un planında yapı 6 numara ile gösterilmiştir (Şekil 3.3). Plana dikkatli bakıldığında 1 numaranın Bâbüssaâde Kapısı olduğu, koğuşun 7 numara ile gösterilen kapılarından birinin direkt Bâbüssaâde geçidine açıldığı ve koğuşun kapıya komşu olduğu anlaşılmaktadır. 10 numaralı alan ise hizmetlilerin ve ağaların abdest aldıkları yer olarak ifade edilmiştir. Küçük Oda'ya bağlı iç oğlanların da burayı abdesthane olarak kullandığı düşünülebilir.

Eldem & Akozan'ın 1856 yılı Enderun yangını sonrası avlunun halini gösteren planında ise Bâbüssaâde Kapısı yanındaki Akağalar Koğuşu 66 numara ile gösterilmiştir. Onun yanında 67 numara ile Kapı Ağası Hamamı olarak gösterilen yerin, aynı zamanda eski Küçük Oda Koğuşu olduğu ifade edilmiştir (Şekil 3.4).

Planlar karşılaştırıldığında, iki plan arasındaki süreçte, Akağalar Koğuşu'nun Bâbüssaâde yanına geçtiği ve Küçük Oda'nın boyut olarak küçüldüğü, daha ileriki tarihlerde ise Küçük Oda'nın tamamen kaldırıldığı ve bulunduğu alanın değişime uğradığı anlaşılmaktadır.

Şekil 3.3 Bobovius'a ait saray krokisinde Küçük Oda Koğuşu'nun konumu (Bobovius,2002)

Şekil 3.4 19. Yüzyıl Enderun Avlusu Planında 'Eski Küçük Oda' olarak belirtilen alan (Eldem & Akozan,1982)

Küçük Oda'da 100 ile 200 arasında içoğlanı bulunmaktadır. 16. Yy da ise koğuşun 60 kişiden oluştuğu belirtilmektedir. Bu odada bulunan iç oğlanlarının sarı kundura ya da çizme giydikleri bilinmektedir. Dolama denilen sade kumaştan bir elbise giyen iç oğlanlar, başlarına sırma işlemeli bir külah takmaktadır. Giysileri yüzünden dolamalı iç oğlanlar olarak da anılmaktadırlar. Küçük Oda iç oğlanları, namazlarını Büyük Oda'daki iç oğlanlarla beraber kılmamaktadır. Küçük Oda'dakilerin diğer tüm odaların iç oğlanları ve Akağalarla beraber namazlarını padişah mescidinde kıldığı bilinmektedir (Bobovius,2002).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilen bilgilerde, oda nüfusu 1635'te 169, 1651'de 236 kişi olarak gözükmektedir (Güngör,2016).

Akağalar'dan Saray Kethüdası odanın en büyük amiridir. Odanın diğer amirlerinin sırasıyla; Oda Kethüdası, Oda Başı ve Simitçi Başı olduğu bilinmektedir. Odada eskilik gibi bir kavramın bulunmadığı, ama halife olarak isimlendirilen 12 kalfa bulunduğu aktarılmıştır (Eldem & Akozan,1982).

Bu odada başarılı olan dolamalı iç oğlanları, en az üç, dört senelik eğitimin sonucunda Seferli Koğuşu'na geçebilmekteydi. Yetersiz ve başarısız bulunanlar ise 'çıkma' olarak anılmaktaydı. Çıkma olarak anılanlar, sarayın Baltacı, Bostancı ocaklarına ya da saray dışındaki Kapıkulu ocaklarına gönderilmekteydi. Odanın, devşirme sisteminin bozulması nedeniyle 1675'te Büyük Oda ve Doğancılar Koğuşu ile birlikte IV. Mehmed padişahlığında kapatıldığı bilinmektedir. Bu tarihten sonra Seferli Koğuşu'na, İbrahim Paşa Sarayı, Galata Sarayı, Edirne Sarayı gibi Acemi Oğlan mekteplerinden, gayrimüslim soylulardan ve hatta Anadolu köylerinden iç oğlanı adayları alınmıştır (Sakaoğlu,2002).

Sakaoğlu (2002), koğuş içi mekânsal düzende; ortadaki uzun alanın etrafında zeminden daha yüksek sofalar bulunduğunu aktarmıştır. Sofalardaki aralıklarda onar kişilik kerevetlerin olduğu, iç oğlanlar arasındaki cinsel sapmaları önlemek amacıyla, grupların arasındaki kerevetlerde iki Akağa'nın yattığı belirtmiştir. Odadaki kerevetler kıdem gruplarına göre ayrılmıştır. Koğuşlarda hela, mağsel diğer adıyla oda banyosu ve çeşme bulunmaktadır. Odanın avlu kapısı haricinde Kapı Ağası dairesine açılan bir kapısının da bulunduğu bilinmektedir. Koğuş kapılarının, gündüz ve gece yaşamına göre kontrolde tutulduğu belirtilmiştir (Sakaoğlu,2002).

Küçük Oda Koğuşu, Enderun avlusunda, Büyük Oda Koğuşu ile beraber önünde revak olmayan koğuşlardan biridir. Bu iki koğuş haricinde, diğer koğuş yapılarının revakları Enderun Avlusu 'nu kısmen de olsa çevrelemektedir (Eldem & Akozan,1982).

Küçük Oda'daki çeşme avlusu koğuşun iç düzenine dair bilgi ve izler taşımaktadır. Bu alanda koğuşun mağsele geçen kapısı, duvarlarda gözükken kısmı çiniler gibi detaylar yer almaktadır.

17. Yüzyıl ortalarında sarayda iç oğlanı olan Üsküdari, Küçük Oda'nın genişliğinin Büyük Oda ile aynı olduğunu, fakat avluya dönük cephesinin Büyük Oda'nın yarısı uzunluğunda olduğunu aktarmıştır. Yapının avluya bakan beş penceresinin bulunduğunu söylemiştir. Odanın ebatları ise 30x10 zira birimi olarak ifade edilmiştir. Gülru Necipoğlu (2006), odanın ölçülerinin çevresinde bulunan yapılar tarafından kısıtlanmış olabileceğini ifade etmiştir. Fatih döneminde divan toplantılarının yapıldığı eski divanhane binasına bitişik olan Hünkâr Mahfili bu yapılardan biri olarak gösterilebilir. Odanın ismini boyutlarından aldığı tahmin edilmektedir. Fakat Marc'Antonio 16. yüzyılda Pigafetta'daki anlatımında, odadaki elliye yakın çocuğun, yaşlarının küçük olması sebebiyle odanın bu şekilde isimlendirildiğini belirtmiştir (akt. Necipoğlu,2006). Bu bilgiler doğrultusunda, koğuşun 'Küçük' olarak anılmasının sebebi olarak; koğuşun boyut olarak küçük olması, buradaki iç oğlanlarının yaşça küçük olması ya da odada az sayıda çocuğun bulunması olduğu düşünülebilir.

Esemenli (2000) ve Ortaylı (2007), Küçük Oda'nın diğer koğuş yapıları gibi ahşap bir üst kata sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Küçük Oda'da 16 mescit görevlisi bulunduğu bilinmektedir. 16 görevli aynı zamanda namaz kıldıkları mescidin bakım ve temizliğinden sorumludur (Necipoğlu,2006).

Sedat Hakkı Eldem (1982), Küçük ve Büyük Oda'nın bazı dönemler yer değiştirdiğini, hatta bazı dönemler koğuşlardan birinin kaldırıldığını yazmıştır.

Ayverdi (1953), koğuştan günümüze ulaşan pek bir şey kalmadığını, koğuşun sonradan Enderun Ağaları (Akağalar) tarafından kullanılan bir alana dönüştüğünü ifade etmiştir. 1856 yılındaki Enderun Yangını sonrasındaki planlarda da Bâbüssaâde kapısının solunda kalan kısım Akağalar Koğuşu ve Kapı Ağası Hamamı olarak gösterilmiştir. Bu alan aynı zamanda 'Eski Küçük Oda' olarak ifade edilmiştir

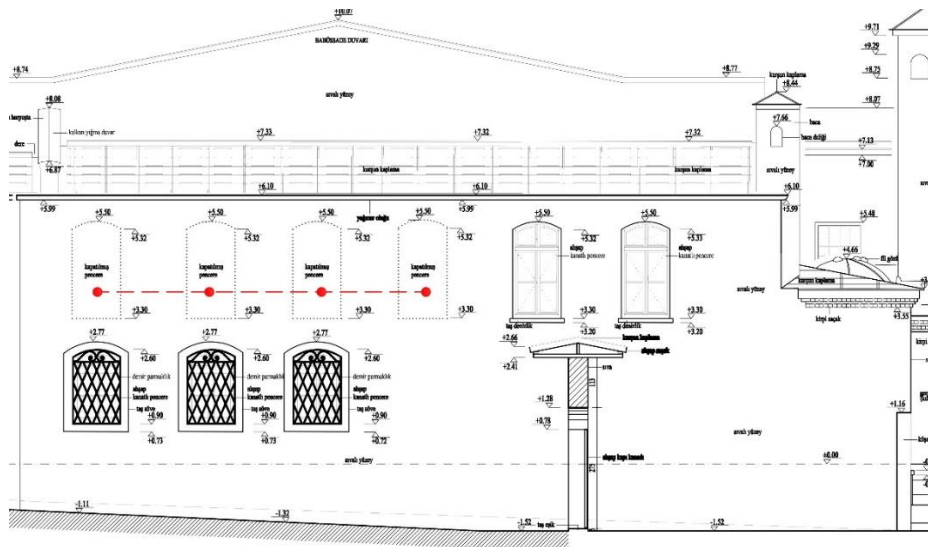
(Eldem & Akozan,1982). Buradan, koğuşun belli bir tarihten sonra Akağalar Koğuşu olarak hizmet gördüğü anlaşılmaktadır.

Eski fotoğraflardan yapılan incelemeler sonucu, üst katta bulunan altı pencerenin 1918 yılından sonra yapıldığı düşünülmektedir (Yaman, 2020) (Şekil 3.5).

Şekil 3.5 Küçük Oda Koğuşu'nun üçüncü avluya bakan cephesi, 2021 (B.Beşinci)

İRAM arşivinde bulunan restitüsyon projesinde ise bu pencerelerin dört tanesinin 1942-44 onarımlarında kapalı halde olup, izlerinin mevcut olduğu, 1968 onarımlarında ise yeniden pencereye dönüştürüldüğü not edilmiştir (Şekil 3.6).

Şekil 3.6 Akağalar (Eski Küçük Oda) Koğuşu avlu cephesi restitüsyon projesi (İRAM Arşivi)

Günümüze ulaşan haliyle, koğuşun ahşap pencerelerinin basık kemerli olduğu görülmektedir. Alt kat pencerelerinin etrafı taş sövelidir. Yapının çatısı tek yöne eğimli ve kurşun kaplıdır.

Günümüzde ziyarete kapalı olan yapının, müzeye ait bir depo gibi kullanıldığı, Kapı Ağası Hamamı kısmının ise müze döneminde ziyaretçi ve personeller için tuvalete dönüştürüldüğü, sonradan tuvaletlerin iptal edildiği bilinmektedir.

3.1.2 Büyük Oda Koğuşu

Büyük Oda diğer adıyla Hane-i Kebir, Bâbüssaâde Kapısı'ndan üçüncü avluya girildiğinde sağda kalmaktadır. Koğuş, ikinci avlu ve üçüncü avluyu ayıran duvara yaslanmaktadır. Koğuşun kuruluşu Fatih dönemine tarihlenmektedir. Odanın neferleri, Küçük Oda'da olduğu gibi devşirme sisteminin bir parçası olan acemi oğlanlar arasından seçilmektedir. Devşirmeler arasından seçilen, iyi bir fizik ve zekâyâ sahip çocuk ve gençler, Galata Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı ve Edirne Sarayı'nda temel eğitimlerini aldıktan sonra, padişah huzurunda yapılan sınava katılmaktaydı. Bâbüssaâde ağası denetiminde gerçekleşen seçmelerden sonra Enderun'a alınmaktaydılar. Küçük Oda'da olduğu gibi bu odadaki acemi iç oğlanları da giydikleri giysiler sebebiyle 'dolamalı' olarak da anılmaktaydı. Ak hadımlar tarafından sıkı ve disiplinli bir eğitim sürecinden geçen iç oğlanlar, Kur'an, ilmihal, fıkıh, tefsir gibi medrese dersleri ve İslami eğitim alırken, diğer yandan tarih, musiki, şiir, coğrafya gibi konularda da eğitim almaktaydı (Sakaoğlu,2002).

Bobovius (2002), Büyük Oda Koğuşu'nda üç yüz, dört yüz kadar dolamalı iç oğlanının kaldığını söylemiştir. Koğuşun boyutlarına bakıldığında bu rakamın abartılmış olabileceği düşünülebilir. Eldem ve Akozan (1982) koğuş nüfusunun 16. Yüzyıl sonunda 100 kişi ve 17. yüzyıl ortasında ise 258 kişi olduğunu belirtmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilen bilgilerde, oda nüfusu 1635'te 289, 1651'de 295 kişi olarak gözükmektedir. Mevacib defterlerindeki bilgiye göre Büyük Oda'nın Enderun koğuş yapıları içerisinde, en kalabalık oda olduğu söylenebilir (Güngör,2016).

Büyük Oda'nın zabiti, Küçük Oda ve Seferli Koğuşu'nun da baş zabiti olan, Saray Kethüdası'dır. Bunun haricinde, Odacı Baş, İmam, Külhancı Baş gibi başta gelen iç

oğlanları bulunmaktadır. Küçük Oda'daki gibi bu odada da eskilik kavramı bulunmayıp, halife denilen 12 kalfa bulunmaktadır (Uzunçarşılı,2014).

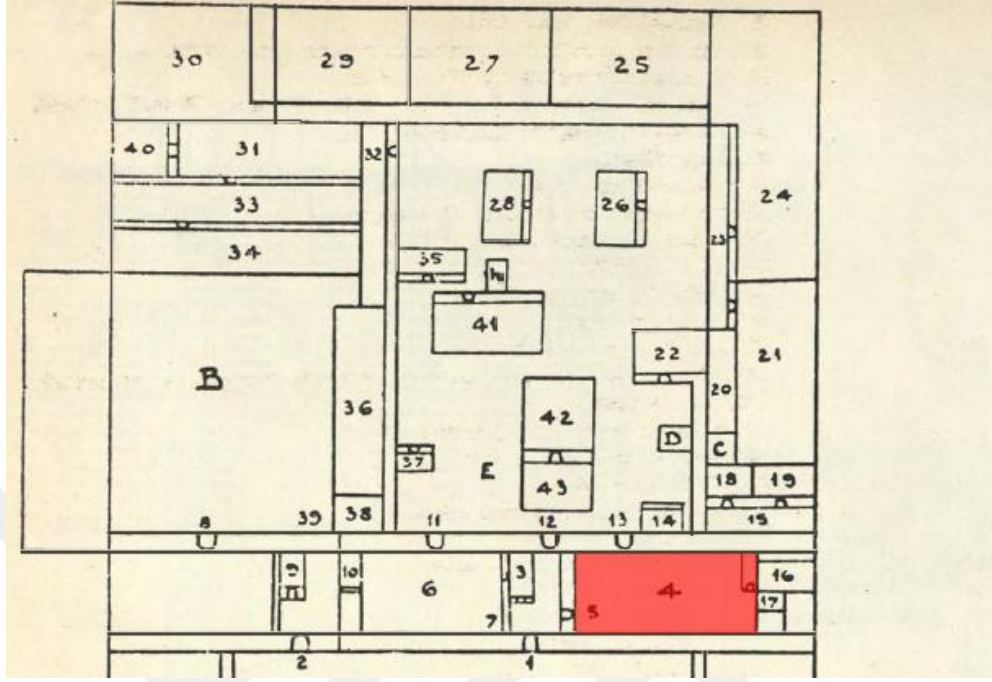
Üç, dört senelik eğitim sonucunda, dolamalı iç oğlanlardan Seferli Koğuşu'na geçmeye hak kazanamayıp, yetersiz bulunup koğuş atlayamayanlar 'çıkma' olarak sarayın başka ocaklarına veya saray dışındaki Kapıkulu ocaklarına gönderilmekteydi. Devşirme sisteminin bozulması nedeniyle odanın, 1675'te Küçük Oda ve Doğancılar Koğuşu ile birlikte IV. Mehmed padişahlığında kapatıldığı görülmektedir. Bu tarihten sonra temel eğitim aşaması kapanan Seferli Koğuşu'na, bir süreliğine hazırlık saraylarındaki acemi oğlan mekteplerinden, Müslüman olmayan soylulardan ve Anadolu köylerinden iç oğlanı adayları alındığı bilinmektedir (Sakaoğlu,2002).

Odasız içoğlanlarının çoğunluğu, Büyük Oda'ya bağlıdır. Doğancılar Koğuşu dağıtılıp odasız kaldıktan sonra büyük bir kısmı Büyük Oda Koğuşu'nda kalmıştır. Külhancılar sınıfının da Büyük Oda Koğuşu'nda kaldığı bilinmektedir. Bu odasız içoğlanların, Seferli Koğuşu'nun kurulmasıyla Büyük Oda'dan ayrıldığı düşünülmektedir (Necipoğlu,2006).

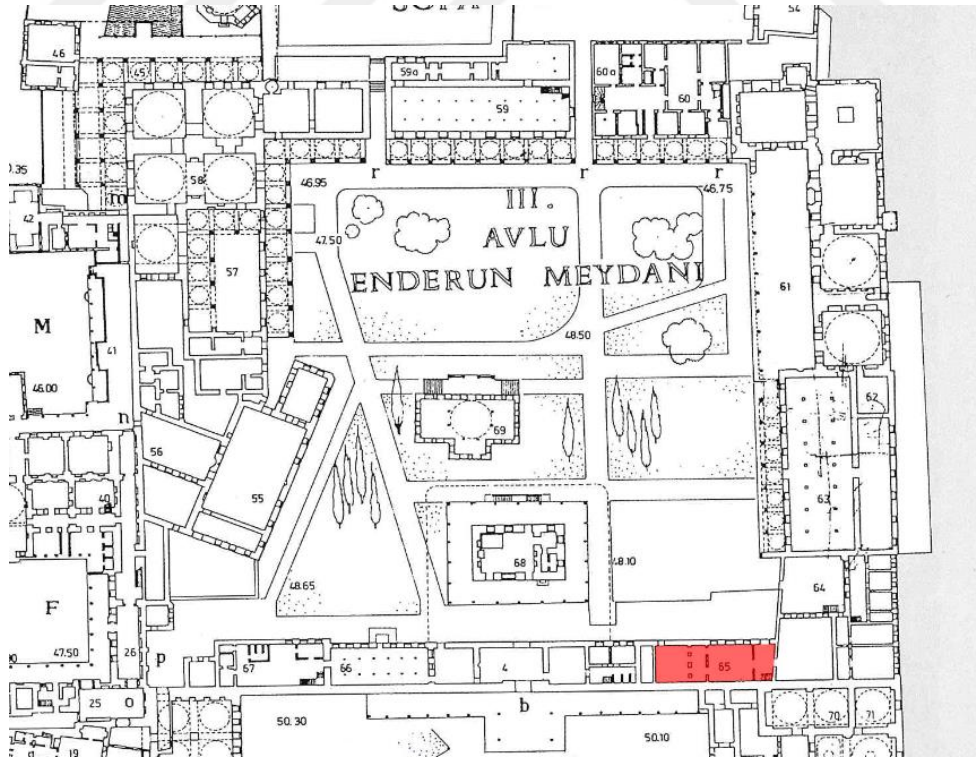
Bobovius'un planında koğuş, 4 numara ile gösterilmiştir (Şekil 3.7). Plana dikkatli bakıldığında 1 numaranın Bâbüssaâde Kapısı olduğu, koğuşun 5 numara ile gösterilen kapılarından birinin direkt Bâbüssaâde geçidine açıldığı görülmektedir. 16 ve 17 numaranın fonksiyonları lejantta belirtilmemiş olup, bu alanların koğuşa ait abdest alma ve gusülhane alanları olabileceği tahmin edilmektedir.

Eldem & Akozan'ın, 1856-1857 yıllarına tarihlenen Enderun yangını sonrası avlunun halini gösteren planında ise Bâbüssaâde yanında Kapı Ağası Dairesi 65 numara ile gösterilmiş (Şekil 3.8) ve buranın 'Eski Büyük Oda Koğuşu' olduğu ifade edilmiştir. Planlar karşılaştırıldığında, iki plan arasındaki süreçte, Büyük Oda'nın kapatılarak, onun bulunduğu alanın Kapı Ağası'na ait bir mekâna dönüştüğü anlaşılmaktadır. Her ne kadar, Bobovius'un saray krokisinin ölçek ve oda boyutlarındaki orantılarının doğru olmadığı net bir şekilde anlaşılrsa da, plan şemasındaki hizalar doğru çizildiyse Büyük Oda Koğuşu'nun Enderun Mektebi'ne (64 no.lu alan) kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Koğuşun diğer sınırının ise Bâbüssaâde kapısına dayandığı düşünülebilir. 19. Yüzyılda Enderun Sistemi'nin

değiştii, kapatılmış olan Enderun odalarının bir araya toplanıp, Büyük Oda Koşuşu'nu da içine alarak Enderun Mektebi ismini aldığı bilinmektedir.

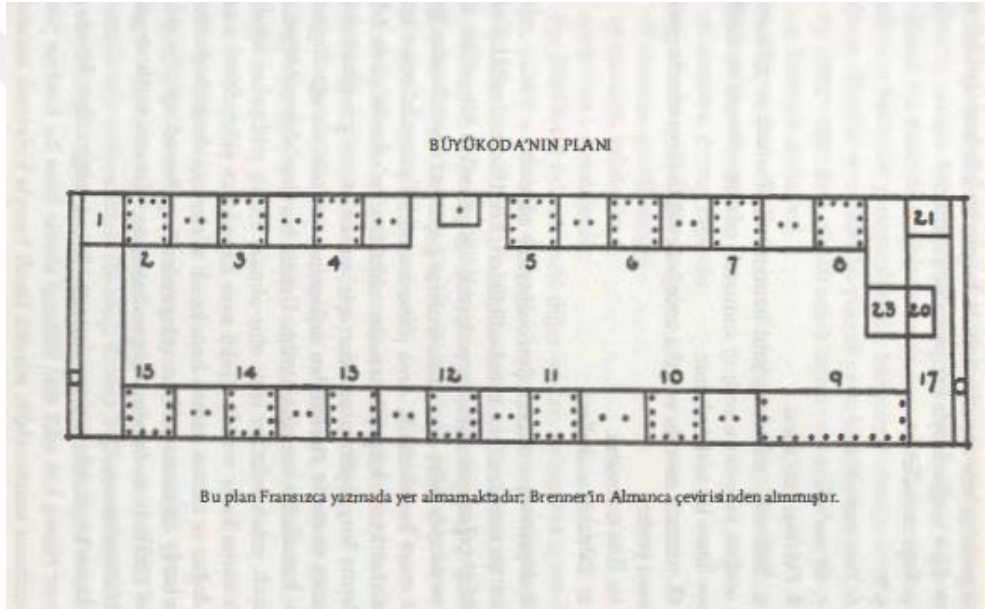
Şekil 3.7 Bobovius'a ait saray krokisinde Büyük Oda Koşuşu'nun konumu (Bobovius,2002)

Şekil 3.8 19. Yüzyıl Enderun Avlusu Planında 'Eski Büyük Oda' olarak belirtilen alan (Eldem & Akozan,1982)

Enderun Mektebi'nde abdest avlusu ve avlunun hemen yanında tuvaletler kısmının bulunduğu bilinmektedir. Daha sonra, sarayın müzeye dönüşümüyle beraber, Enderun Mektebi de değişimler geçirerek farklı bir mekâna evrilmiştir.

Bobovius (2002), 17. Yüzyılda Büyük Oda'nın iç yerleşim düzenini, odaya ait bir plan (Şekil 3.9) üzerinden açıklayıp, bu düzenin diğer koğuşlar için de geçerli olduğunu vurgulamıştır. Plandaki noktalar odalardaki kişi sayısını göstermektedir. İki nokta ile gösterilen alanlar ise bir kıdemli ve bir acemi ağanın kerevetlerini (üzerine şilte konulan tahta sedir) göstermektedir. Hadım ağaların, iç oğlanların davranışlarını gözlemleyip, herhangi bir yanlış fark ettiklerinde, hatayı işleyen içoğlanının odanın ortasına getirilerek, cezalandırıldığı aktarılmıştır.

Şekil 3.9 Büyük Oda Koğuşu'na ait plan (Bobovius,2002)

Babüssaade tarafındaki Kum Kapısı'nın yanında (1 No.lu Alanda) Baş Hadım Ağa yani Baş Kapı Oğlanı oturmaktadır. Girişten itibaren sırasıyla hiyerarşide en altta olan Esfel Mahallesi (2 No.lu Alan), Fas, Tunus, Cezayir gibi bölgelerin korsanlarının getirdiği kölelerin bulunduğu Cezayir Mahallesi (3 No.lu Alan) ve yanında Kapı Mahallesi (4 No.lu Alan) bulunmaktadır (Sakaoğlu,2002) (Bknz. Şekil 3.9).

4 ve 5 No.lu alanların arasında kalan ve tek kişiye ait gösterilen alana dair bir veri mevcut değildir. Bu alanın odanın ağaları içerisinde en kıdemli olana ayrılmış olabileceği muhtemel gözükmemektedir.

Bobovius'un planında 5 No.lu mahallenin ismi belirtilmemiştir. 6 No.lu mahalle Sakaoglu'nun kitabında Paye Çağlı Eski Mahalle, Bobovius'un planında ise Pire Mahallesi olarak isimlendirilmektedir. Numaralandırma sırasıyla Bit Mahallesi (7 No.lu Alan), Odabaşı Mahallesi (8 No.lu Alan), Külhancı Mahallesi (9 No.lu Alan), İlim Mahallesi (10 No.lu Alan), Tahtabiti Mahallesi (11 No.lu Alan) olarak devam etmektedir. Sakaoglu, odanın sağ tarafında aşağıdan yukarıya doğru uzanan alanı Külhancı Mahallesi olarak ifade etmiştir. Bobovius bu alanı gusülhane, çeşmeler ve helalar olarak ifade etmiş, hamamın külhanını ve 17 numaralı odanın ocağını yakan külhancıların ise 9 numaralı alanda bulunduğunu belirtmiştir (Bknz. Şekil 3.9).

12 No.lu Şirvan, henüz sancağa çıkmamış yaştaki şehzadelerin dolamalılarıyla birlikte eğitim aldıkları kısımdır. Daha sonra, kardeş katlinden vazgeçilip, tahta çıkması muhtemel şehzadelerin ev hapsinde tutuldukları Kafes'in ortaya çıkmasıyla bu alan değişmiştir. Şehzadeler için Harem'de denetim altında tutuldukları, Kara Ağalar Taşlığı'nda özel bir okul yaptırılmıştır. Bobovius'un metnini kendi yorumlarını katarak, 17. yüzyıl sonlarında Fransızca 'ya çeviren, Fransa'nın İstanbul Elçisi Girardin, 12 No.lu alanı, ağaların sarıklarını saran sarıkçı, saatlere bakan saatçi, dilsiz ve cücelerin oturup, yattıkları yer olarak ifade etmiştir (Bknz. Şekil 3.9).

13 numaralı alan imamın bulunduğu İmam Mahallesi, 14 numara Sazende Mahallesi, Kum Kapısı'nın yanında yer alan 15 No.lu mekân ise Başkalfa'nın bulunduğu Baş Mahalle'dir (Bknz. Şekil 3.9).

Girardin, Bobovius'un Büyük Oda betimlemesinin diğer odalarla benzer olduğunu belirtmiş, o odalarda da iç oğlanlarının aynı biçimde bir düzende yerleştirildiğini yazmıştır. Aradaki tek farkın Büyük Oda ve Küçük Oda'nın Enderun'a giriş ve diğer odalara bir geçiş görevi gördüğü için, hadım ağalar tarafından daha sıkı bir denetim ve disipline tabi tutulması olduğunu söylemiştir (Bobovius, 2002).

Diğer odalardan farklı olarak Büyük Oda iç oğlanları, günde dört kez namazlarını II. Selim Hamamı'nın önünde bulunan mescitte kılmıştır. Bobovius'un planında bu mescidin yeri 'C' harfi ile gösterilmiştir. Büyük Oda Mescidi günümüze ulaşamamıştır. Yapım tarihi ve planı tam olarak bilinmese de 15. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir (Necipoğlu,2006).

Odanın avlu kapısı haricinde Kapı Ağası dairesine açılan bir kapısı daha vardır. Ayrıca koğuşta çeşmeler kapısı ile geçilen gusülhane-külhan, kiler ve çeşmeler

bulunmaktadır. Koğuşta gündüz ve gece yaşamına göre kapıların kontrolü sağlanmaktadır (Sakaoğlu,2002).

Bobovius ile yakın tarihlerde Enderun'da iç oğlanı olan Üsküdari, Büyük Oda Koğuşu'nun boyutlarını, 65x10 zira ölçü birimi ile ifade etmiştir. Koğuşa ait on iki büyük pencerenin dördünün üçüncü avluya, sekizinin hamamın külhan avlusuna bakmakta olduğunu belirtmiştir. Külhan avlusu, Seferli Koğuşu ve müdür lojmanının arasında yer almaktadır. Eski Büyük Oda Koğuşu'nun oturma alanına denk gelen müdür lojmanının önündeki bu alan, üçüncü avludan bir duvar ile ayrılmaktadır. Kaynaklarda burası 'külhan alanı' olarak isimlendirilmektedir. Külhan alanı, Büyük Oda'nın güçlü oğlanları arasından seçilen hamam külhancılarının talim yaptığı yerdir. Bu ufak avlunun zemininin eskiden kum olduğu bilinmektedir (akt. Necipoğlu,2006).

Bobovius'un planında ve birçok farklı kaynakta ahşap üst kattan bahsedilmese de Esemeli (2000) ve Ortaylı (2007), Büyük Oda Koğuşu'nun ahşap bir üst kata sahip olduğunu belirtmiştir.

Eldem ve Akozan (1982), Küçük ve Büyük Oda'nın kimi zamanlar yer değiştirdiğini, hatta bazı zamanlar bunlardan birinin kaldırıldığını yazmıştır.

Babüssade'nin sağ tarafındaki Kapı Ağası Dairesi ile Büyük Oda 1857'de yanmıştır ve günümüze ulaşan yapı Bobovius'un planındakinden oldukça farklıdır. Bunların yerine yapılan mekânlar, müzenin itfaiye ve hizmet personeline tahsis edilmiştir ve büyük değişikliklere maruz kalmıştır (Ortaylı,2007).

Koğuşa özgü günümüze ulaşan tek kısım kahve ocağı kısmıdır, onun haricindeki alanlar 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılda inşa edilen alanlardır (Ayverdi,1953). Günümüze ulaşan son haline bakıldığında, koğuşun basık kemerli ahşap pencereleri olduğu ve zemin kat pencerelerinin dikdörtgen taş söveli olduğu görülmektedir. Koğuş kırma çatılı olup, çatısı kurşun kaplıdır. Enderun avlusunda, önünde revak olmayan nadir koğuşlardan biridir (Şekil 3.10).

Şekil 3.10 Solda Seferli Koğuşu revakı, sağda farklı bir mekâna çevrilmiş Büyük Oda Koğuşu, 2021 (B.Beşinci)

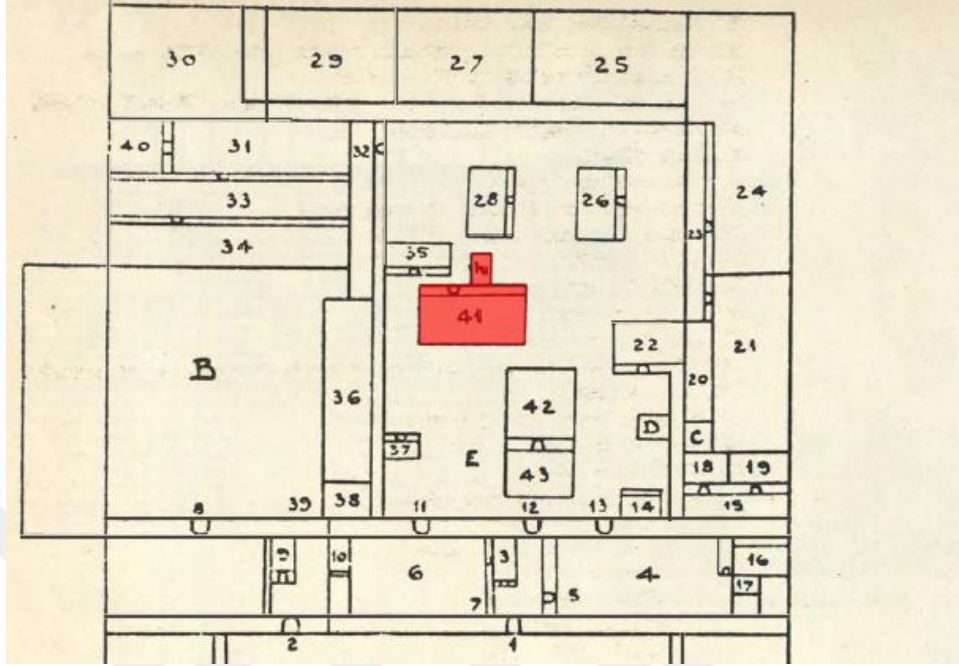
Günümüze orijinal halinden çok fazla bir şey ulaşamayan koğuş, sarayın itfaiye birimi, saray personelinin yemekhanesi ve idare bina gibi fonksiyonları nedeniyle günümüzde ziyarete kapalıdır.

3.1.3 Doğancılar Koğuşu

Doğancılar Koğuşu, bazı kaynaklardaki ismi ile Şahinciler Koğuşu, Fatih döneminde üçüncü avluda olup, sonradan kaldırılmış ve koğuş dağıtıldıktan sonra, Doğancılar 'Odasız' olarak da anılmaya başlamıştır. Koğuşun, Hane-i Bazyan, Şahinciyan-ı Enderun gibi isimlerle de anıldığı görülmektedir.

Uzunçarşılı (2014), odanın nefer sayısının kırk kişi civarında olduğunu belirtmiştir. Bu koğuş, Bobovius'un planında (Şekil 3.11) 41 numara ile avlunun ortasında tek başına konumlanan bir yapı olarak gözükmektedir, yapıya bitişik, H harfi ile gösterilen oda ise Doğancıbaşı'nın gündüzleri bulunduğu odayı işaret etmektedir. Bobovius, Doğancılar'ın sayısının yetmiş, seksen civarında olduğunu söylemektedir. Baş ağaları bir Has Oda ağası olan Doğancıbaşı'dır. Görevleri saraydaki doğanların bakımı, dolaştırılmasıdır. Doğanların uykusuz kalması gereken durumlar yüzünden, geceleri avluda dolaşma iznine sahip tek oda Doğancılar'dır. Kuşları yumruklarının

üzerlerinde tutarak, avluda dolaştıkları bilinmektedir. Koğuş 16. yüzyıl sonlarında kaldırılmış ve neferleri diğer koğuşlara dağıtılmıştır (Bobovius,2002).

Şekil 3.11 Bobovius'a ait saray krokisinde Doğancı Koğuşu'nun konumu (Bobovius,2002)

Şahin ve doğan yetiştirip, padişahın av partilerine katılan Doğancı iç oğlanları Fatih döneminde oldukça az sayıda iken, ileri tarihlerde sayılarının 40'a kadar çıktığı bilinmektedir (Sakaoğlu,2002).

17. yüzyıl başında görevleri hala devam eden ama 'odasız' olarak bilinen doğancılar ile ilgili, Çelebi, yirmisi Büyük Oda'da, yedisi Hazine Odası'nda ve üçü Has Oda'da olmak üzere toplam 30 şahincinin bulunduğu bahsetmiştir. 17. yüzyıl ortalarında ise doğancılar yeni bir koğuş yapıldığı bilinmektedir (akt. Necipoğlu,2006).

Oda amirinin Has Oda ağalarından biri olması, diğer oda-koğuş amiri ilişkilerine göre oldukça farklıdır. Sedat Hakkı'nın kitabında, Büyük Oda ve Küçük Oda iç oğlanları gibi, bu koğuşdaki iç oğlanlar da dolamalı olarak kategorize edilmiştir (Eldem & Akozan,1982).

Kıran (2014), bu odanın iç oğlanlarının, Büyük Oda Doğancıları, Seferli Doğancıları, Hazine Doğancıları ve Has Oda Doğancıları olarak farklı odaların parçası olduğunu söylemiştir. Büyük Oda Doğancıları hariç diğer tüm Doğancı sınıflarının, daha üst

mertebedeki odalarda olduğu gibi kaftan giydikleri ve kaftanlı olarak anıldıklarını belirtilmiştir. Bu odada da eskilik kavramı bulunduğu da ifade edilmiştir.

Enderun sistemi içerisindeki kademe ve konumlarını net olarak anlamının zor olduğu oda hakkında, odanın kıdemli iç oğlanlarının Hazine Odası içoğlanları ile aynı hak ve maaşa sahip olduğu, diğer Doğancuların ise Seferli içoğlanları ile aynı statüde olduğu kaynaklarda geçmektedir (Tavernier,2020).

Enderun öncesi temel bir eğitim alınan Edirne, Galata, İbrahim Paşa saraylarından 1648'de iç oğlanlarla birlikte Doğancı şakirtlerin gelmesi, Doğancuların hazırlık saraylarında da özel bir eğitim gördüklerini düşündürmektedir (Ağca Diker,2019).

Doğancı Koğuşu'nun saraydaki yer ve mekânının birkaç kez değiştii anlaşılmaktadır. 17. yüzyılda Evliya Çelebi ve daha yeni tarihli başka kaynaklarda koğuşun Hünkâr Camii'nin yanında konumlandığı belirtilirken, bazı kaynaklarda koğuşun hamam revaklarında bir yapı olduğu ve yıkılarak daha sonra Seferli Koğuşu'nun bulunduğu alanın içine dâhil edildiğinden bahsedilmektedir (Kıran,2014).

Yıkılarak Seferli Koğuşu'nun bir parçası haline gelen Doğancılar Koğuşu'nun, dikdörtgen biçimli, çevresinin yirmi arşın, zemin kotundan ise yarım arşın yüksekte olduğu, ortasında bir şadırvan bulunduğu bilinmektedir (Kıran,2014).

Tavernier (2020), Hazine ve Has Oda Koğuşları arasında konumlanan Doğancılar Koğuşu'nun görkemli veya güzel bir yanı bulunmadığını ama Doğancıbaşı'na ait iki odalı mekânın bol ışık alan, siyah-beyaz mermerlerle döşeli, yıldız ve çiçek motifleri ile bezeli olduğunu belirtmiştir.

Koğuşun, ava olan düşkünlüğü ile 'Avcı Mehmed' olarak da tanınan IV. Mehmed döneminde kaldırıldığı bilinmektedir (Sakaoğlu,2002). Avcılık ile ilişkisi kuvvetli olan bu koğuşun, bu padişah tarafından kaldırılması oldukça ilginçtir.

Doğancılar Koğuşu'na ait yapılardan hiçbiri günümüze ulaşamamıştır.

3.1.4 Seferli Koğuşu

Seferli Koğuşu, Topkapı Sarayı'nın III. avlusunda Marmara denizine bakan kanatta, Fatih Köşkü ve Enderun Mektebi arasında yer almaktadır. Saraydaki görevli sınıflardan birine ait bu yapı, Enderun'da eğitim verilen yedi koğuş yapısından

berberler, hamamcılar, tellaklar yetiştiren bir birim olduğu anlatılmıştır. Saray soytarıları, dilsiz ve cücelerin de Seferli Koğuşu'nda bulunduğu aktarılmıştır.

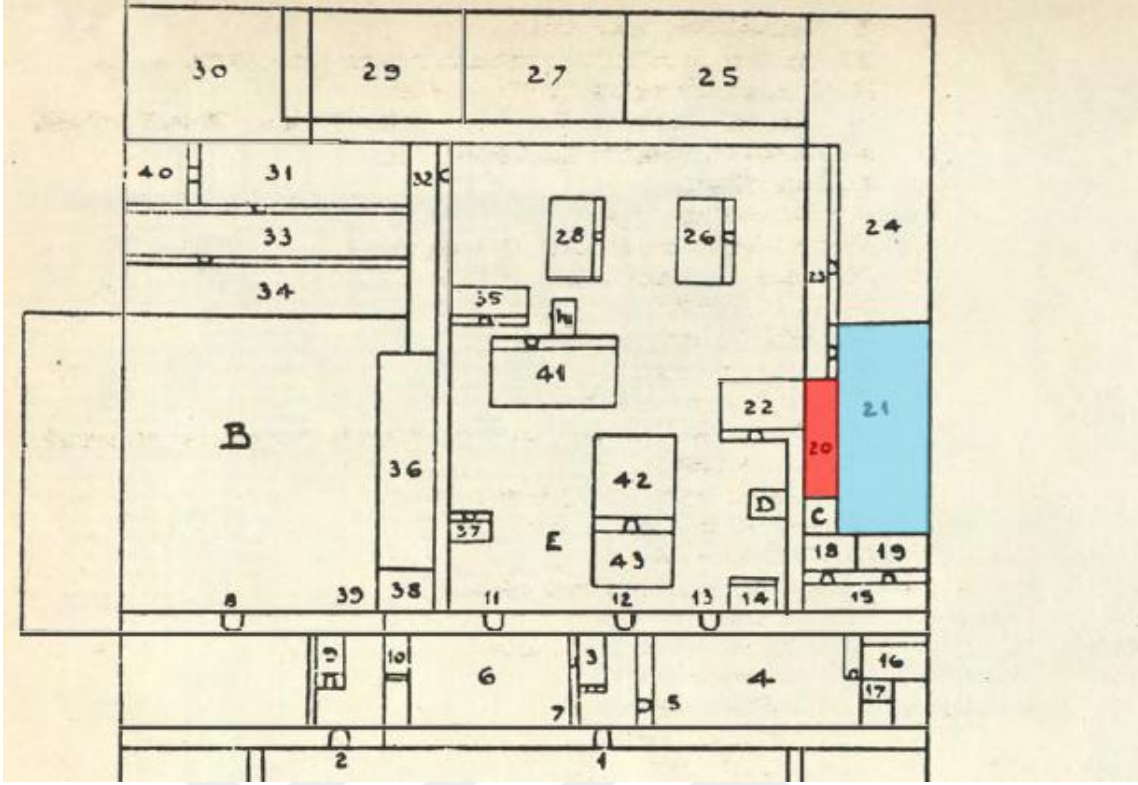
Sakaoğlu (2002) da koğuşun sadece temizlik vb. görevleri ile değil, sanat, müzik, spor gibi alanlarda da öne çıktığını belirtmiştir.

Asıl görevleri savaş ve seferlerde, padişahın çamaşırlarını temizlemek olan bu iç oğlanlarının baş ağaları, Çamaşırcıbaşı olarak anılmaktadır. Padişah saraydayken, çamaşırları kadınlar tarafından yıkandığı bilinmektedir. Salı günleri ise Çamaşırcıbaşı'nın padişahın sarığını yıkadığı, diğer iç oğlanlarının su ve sabun taşıdığı, sonrasında sarığın kurutulup, kokular sürülerek Has Oda'ya gönderildiği bilinmektedir. Çamaşırcıbaşı'ndan sonra Hamamcıbaşı ve Sazendebaşı da odanın eskilerinden ve en kıdemli ağalarındandır (Bobovius,2002).

Büyük Oda ve Küçük Oda'dan terfi edenler Seferli Koğuşu'na nakledilir ve 'kaftanlı' sanını kazanırlardı. Kaftanlı sanını kazanamayanlar ise süvari ocağına sipahi veya silahtar bölüğüne çıkarılırdı. Seferli'nin baş zabiti Büyük Oda'ya da bakan Saray Kethüdası'ydı. Eskilik kavramı ve bıçaklı olarak anılan on iki kıdemli iç oğlan, bu odada da mevcuttu (Eldem & Akozan,1982).

Enderun'un ilk kademesi olan Büyük ve Küçük Oda'nın IV. Mehmed döneminde kapatıldığı zaman diliminde, bu odanın bir süre Enderun'un ilk kademesi olarak çalıştığı söylenebilir.

Enderun'un ikinci aşaması olan koğuşun, ilk kuruluş tarihinde, üçüncü avludaki hünkâr hamamının revakında konumlandığı bilinmektedir. III. Ahmed döneminde, bu koğuş ve Hünkâr Hamamı yıkılarak, yerine çok daha geniş bir koğuş inşa edilmiştir. Bobovius'un planında ilk koğuş 20 numara ile gösterilmiş, koğuşu genişletmek için yıkılan hamam ise 21 numara ile gösterilmiştir (Şekil 3.13) (Bobovius,2002).

Şekil 3.13 Bobovius'a ait saray krokisinde Seferli Koğuşu'nun konumu (Bobovius,2002)

Bobovius (2002), koğuşun büyütülme sebebinin, koğuşun işlev ve buna bağlı nefeslerinin artmasından kaynaklandığını belirtmektedir. 17. yüzyılın sonunda sayılarının yüzü geçtiği belirtilen seferliler; çamaşırcı, hamamcı, tellak ve berberler haricinde, pehlivan, musikîşinas, saray soytarı ve cücelerini de bünyesinde barındırmaktadır. Seferli Koğuşu'nun en kalabalık Enderun koğuşlarından biri olduğunu söyleyen Sakaoğlu, mevcudun 130-150 civarı olduğunu ama 80'e kadar düştüğü zamanlar olduğunu belirtmiştir.

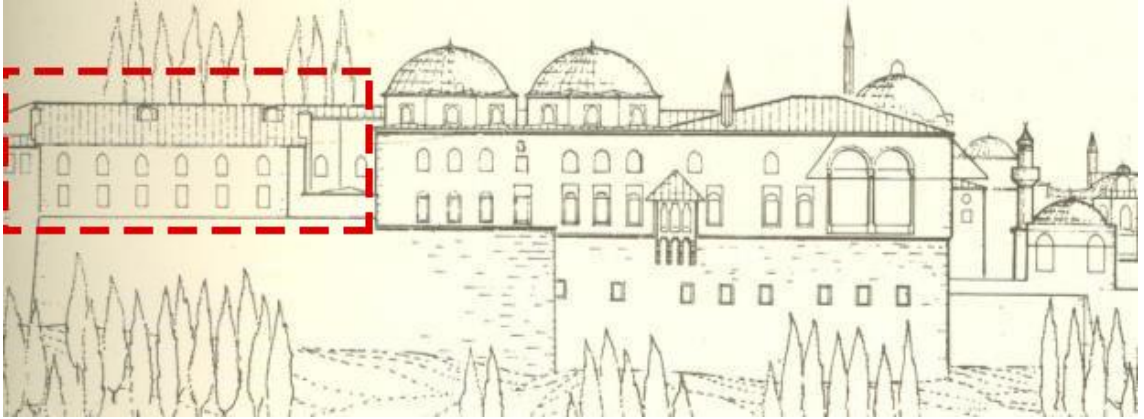
Başbakanlık Osmanlı Arşivi kullanılarak oluşturulan odanın nüfusunu gösteren bir tabloda, Seferli Odası'nın 1650 yılında 127 kişilik mevcudunun 1660'ta 174'e ulaştığı, 1683 yılında ise 71 kişiye düştüğü görülmektedir (Güngör,2016).

Hünkâr hamamı revaklarında bulunan ilk koğuş yapısı, yanındaki hamamla birlikte yıkılarak, 1719 yılında kâgir olarak yeniden inşa edilmiş ve yeni koğuşun revaklarında, aynı tarihlerde yıkılan Havuzlu Köşk'ün sütunları kullanılmıştır (Sakaoğlu,2002). Bu değişiklikten önce koğuşun revaklarının ahşap direklere sahip olduğu belirtilmiştir. Eldem & Akozan (1982), aynı zamanda, hamamın alanı üzerine

genişleyen yeni koğuş yapısının inşası ile hamamın sıcaklık kısmına ilk müdahalenin bu tarihlerde yapıldığını söylemektedir.

Yıkılan hamamı, Arzağaları, Has Odalılar, Hazinehaneler, Hadımağalar, Seferliler, Kilerliler, Büyük Oda, Küçük Oda iç oğlanları belirlenmiş günlerde kullanmaktadır. Doğancıların belirlenmiş ayrı bir günü olmadığı, bir kısmının Hazinehaneler, bir kısmının Kiler Koğuşu'ndan olanlarla birlikte yıkandığı ifade edilmiştir (Bobovius,2002).

Hamama ait günümüze ulaşan tek kısım, hamamın iç hazineye bitişik olan soyunma odası (camekân) kısmıdır. Diğer bölümleri Seferli Koğuşu'nun genişletilmesi esnasında yıkılmıştır. 1976 tarihinde İlban Öz tarafından yapılan bir kazı çalışmasında, koğuş temellerinin 1,85 m altında hamamın nişli duvarlarına ulaşılmış, fakat yapının temellerini tehdit etmesi nedeniyle kazı çalışmalarına devam edilememiştir (Necipoğlu,2006). Fatih Köşkü'ne bitişik hamam yapısının yerine inşa edilen Seferli Koğuşu'nun ana salonu Fatih Köşkü'nün duvarları dayanmaktadır. Deniz tarafındaki küçük salon ise Fatih Köşkü'ne dayanmamaktadır, köşk ile arasında hamamdan kalan camekân kısmı bulunmaktadır (Şekil 3.14).

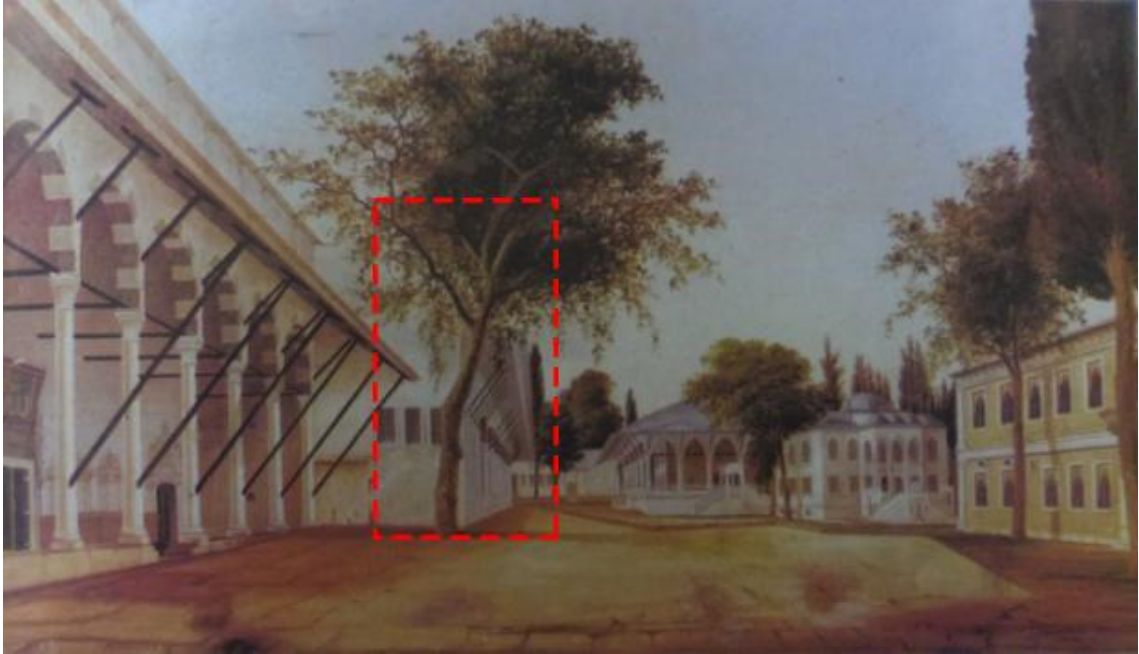
Şekil 3.14 Seferli Koğuşu (Sol) ve Fatih Köşkü (Sağ) Marmara Denizi Cepheleri (Eldem & Akozan,1982)

Bobovius'un planı incelendiğinde (Bknz. Şekil 3.13), hamamın koğuş ile benzer bir alana yayıldığı ve Büyük Oda Koğuşu'na tam olarak dayanmayıp, arada bir mekân bulunduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde bu alan III. Avludan bir duvar ile ayrılan, küçük bir iç avludur ve müzenin eski dönemlerinde saray müdürünün lojmanı olarak kullanılan binaya buradan bir merdiven ile ulaşılmaktadır. Bobovius bu alanı,

17. yüzyılda bulaşıkların yıkandığı ve askeri talim yapılan bir alan olarak ifade etmiştir (Necipoğlu,2006).

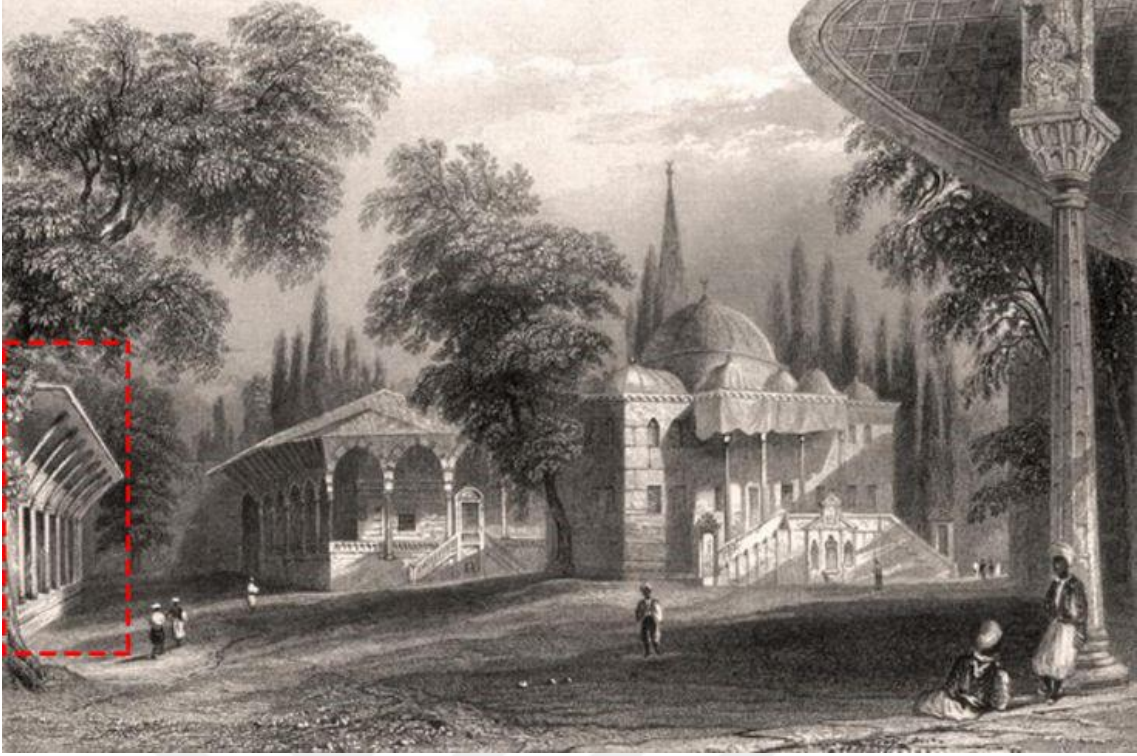
Seferli Koğuşu, 1831 yılında kapatılmıştır ve koğuşun ağaları Hazine ve Kiler koğuşlarına dağıtılmıştır (Uzunçarşılı,1984).

1856 yılında çıkan Enderun yangını III. Avlu'nun neredeyse baştan aşağı yenilenmesiyle sonuçlanmıştır. Bu dönemde Arz Odası, III. Ahmet Kütüphanesi, Küçük Oda ve Büyük Oda Koğuşları ile birlikte Seferli Koğuşu da yenilenmiştir. 18. yüzyıl başlarına tarihlenen III. Avlu'nun görünümünü tasvir eden anonim bir suluboya tabloda (Şekil 3.15), Seferli Koğuşu önündeki revakın, Fatih Köşkü revaklarından daha önde konumlandığı gözükmektedir. Enderun yangını sonrasında bu revakın, Hazine Revakı hizasına kadar geri çekildiği düşünülmektedir (Eldem & Akozan, 1982). 19. Yüzyıl başına ait olduğu düşünülen Barlette'e ait gravürde (Şekil 3.16) Seferli Koğuşu revakları günümüze ulaşan halinden oldukça farklı gözükmektedir. Hem tabloda hem gravürde görülen eliböğründeler günümüze ulaşmamıştır.

Şekil 3.15 18. yüzyıl Enderun Avlusu anonim bir tablo (İRAM arşivi)

1719'da yıkılan Hamam revakında bulunan ilk koğuşun, mağsel, çeşme, mescit gibi kısımları olduğu bilinmektedir (Sakaoğlu,2002). Eldem ve Akozan (1982), eski koğuşun deniz cephesine kadar uzanıp, uzanmadığına dair bir veri bulunmadığını belirtmiştir.

Şekil 3.16 Barlett'e ait gravür, sol tarafta Seferli Koğuşu saçak ve revak kısmı (Sakaoğlu,2002)

Günümüze ulaşan Seferli Koğuşu III. Ahmet döneminde inşa edilen yapıdır. Koğuşun içindeki taşıyıcı direkler taştandır. Şirvanı ahşap olarak bu direklerin arasına asılmıştır. Eldem ve Akozan (1982), koğuşun 18. Yüzyıl öncesi revak direklerinin ahşap olduğunu belirtmiştir. Daha sonra, yıkılan Havuzlu Köşk'ün sütunları kullanılarak önüne yeni bir revak yapılmıştır. Revaktaki sütunların bir kısmının başlıkları, 20. Yüzyıl başlarında Sultan Reşad döneminde değiştirilmiştir. Günümüzde de kimi sütunların başlıkları mermer mukarnaslı iken, dört tane başlığın farklı, kademeli olarak daralan bir formda olduğu görülmektedir. Revakların her bir gözünün üzeri kurşun kubbelerle örtülüdür. Yapıya, Sultan Reşad'ın tuğrasını taşıyan kitabe de revak değişikliklerinin yapıldığı tarihte yerleştirilmiştir (Esemenli,2000).

1905 yılında İstanbul'a gelen ve II. Abdülhamid'in özel izni ile çeşitli eserler üzerinde araştırmalar yürüten Cornelius Gurlitt (1999), Seferli Koğuşu'nun üç nefli bir bina olduğunu, dar cephesinde bir merdivenin bulunduğunu belirtmiştir (Şekil 3.17). Burada yaşayan iç oğlanların alçak kerevetlerde yattığını, her yatağın arkasında, küçük bir dolaplarının bulunduğunu aktarmıştır. Deniz tarafında,

yıkanma bölümleri ve birçok tuvaletin sıralandığı başka bir salon yer aldığını yazmıştır.

Şekil 3.17 19. yüzyıl sonlarında Seferli Koğuşu ana salon (İRAM Arşivi)

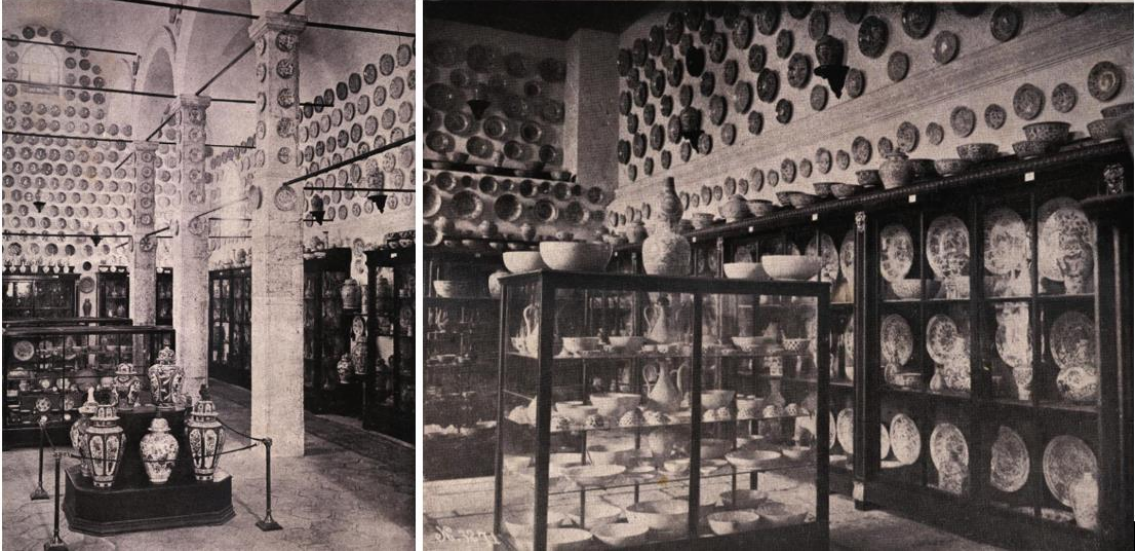
Koğuşun giriş cephesinde sekiz kubbeli bir revak bulunmaktadır. Koğuşun giriş kapısı basık kemerli mermer sövelidir (Şekil 3.18). Ahşap künde kari kapı ile koğuşa girilmektedir. İç içe iki salondan oluşan koğuşta, salonlardan deniz tarafına bakan küçük salon ahşap tavanlı, büyük salon ise beşik tonozlu olup, kemerli ve örme sütunlara sahiptir. İki salonun çatısı da kurşun kaplıdır.

Şekil 3.18 Seferli Koğuşu'nun Enderun Avlusu'na bakan cephesi, 2021 (B.Beşinci)

Koğuşun zemin kat döşemelerinin bir dönem mermer olduğu bilinmektedir. Yapının 20. Yüzyıl ortalarında Çini Hazinesi sergisi olarak kullanıldığı fotoğraflarda ise döşemenin altıgen tuğlalı olduğu görülmektedir (Şekil 3.19). Restorasyon çalışmalarında zemin döşemesi tekrar altıgen tuğlaya çevrilmiştir. Enderun avlusu tarafındaki büyük salonun beşik tonozlu tavanı, kesme taştan yapılmış 14 tane kare kesitli fil ayağı tarafından taşınmaktadır. Sütunlar birbirlerine gergi demirleri ile bağlıdır. Yapının zemin katındaki pencereler dikdörtgen mermer sövelidir. Üst kat pencereleri ise kemerlidir. Ahşap pencerelerin önlerinde demir lokma parmaklıklar bulunmaktadır.

Tahsin Öz (1933), yapının son halini 1859 onarımı sonrası aldığını ve 1916 yılındaki tamirat ve tadilat işlemleri sonrasında, Seferli Koğuşu'nda Çini Hazinesi'nin depolanıp, sergilenmesi için ayrıldığını belirtmiştir. Oldukça önemli ve büyük bir koleksiyona ait olan bu porselen parçaların, hem büyük hem küçük salonda camekânlarda, dolapların üstünde, duvar ve direklere asılı halde sergilendiği gözükmemektedir (Şekil 3.19).

Şekil 3.19 Seferli Koğuşu Çini Hazinesi olarak düzenlendikten sonraki hali (Öz,1933)

Koğuşun şirvan, kerevet, camekânlarının 1916 yılında yapılan bir çalışmada kaldırıldığı bilinmektedir (Sakaoğlu,2002). 1916 yılında kaldırılan Şirvan, yakın bir tarihte yapılan restorasyon çalışmalarında yapıya tekrar eklenmiştir (Şekil 3.20).

Şekil 3.20 2017 yılında Seferli Koğuşu restorasyon çalışmaları şirvan kısmı (Günberk İnş.)

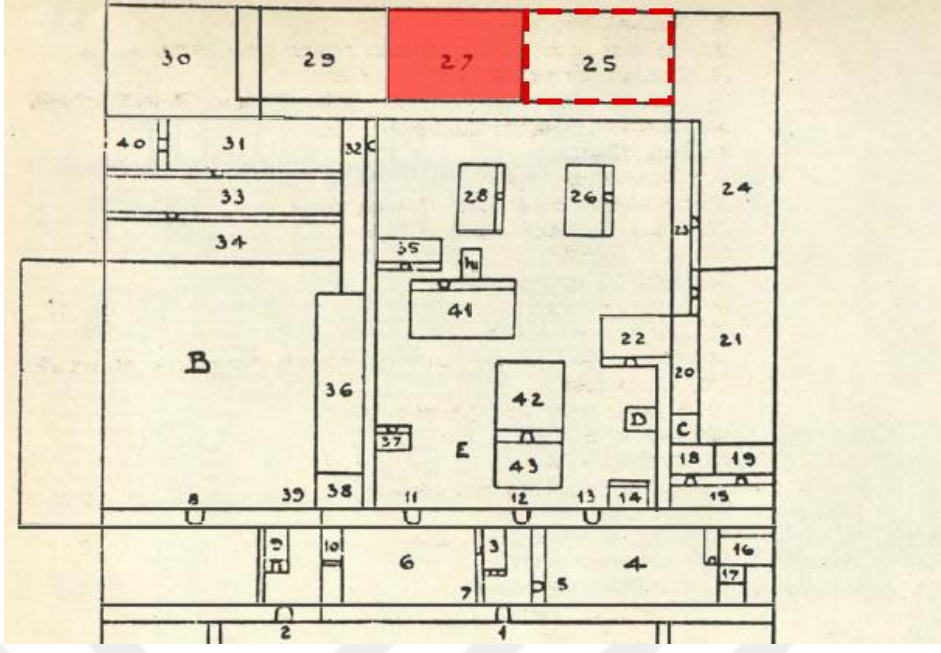
Yakın dönemde restorasyon çalışmaları yapılan koğuş, günümüzde ziyarete kapalı haldedir.

3.1.5 Kiler Koğuşu

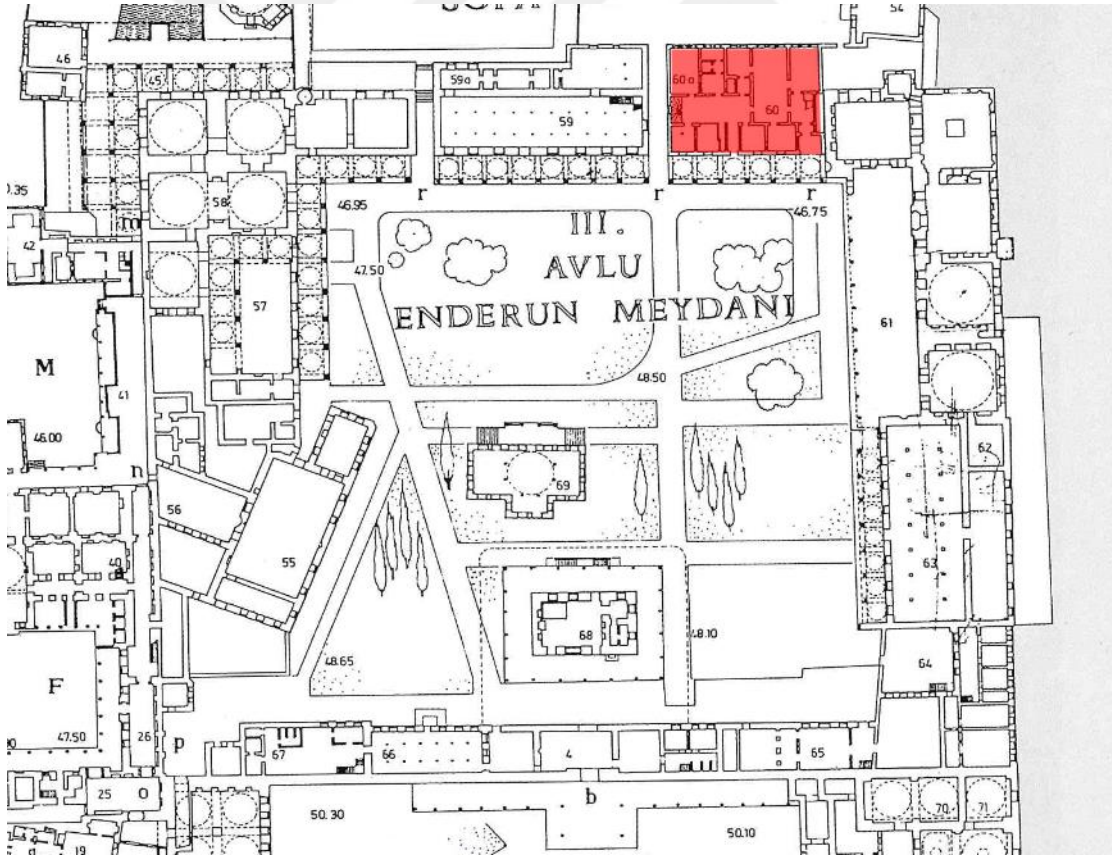
Koğuş III. avlunun doğu tarafında Hazine Koğuşu ve Fatih Köşkü arasındadır. Koğuşun altındaki bir dehlizden dördüncü avluya geçilmektedir. Sakaoğlu (2002), Enderun iç oğlanlarının bu geçit kapıya, Babüssaade'yi birinci kapı olarak kabul ederek, 'İkinci kapu' dediklerini belirtmiştir. Odanın Fatih Sultan Mehmet zamanında kurulduğu bilinmektedir. Fatih dönemindeki yapı yıkılmıştır, günümüze ulaşan koğuş 19. Yüzyılda yeniden inşa edilen yapıdır.

Bobovius, Kiler Koğuşu'nu 27 numara ile göstermiştir. Fakat bunun yanlış bir gösterim olduğu bilinmektedir. Kiler koğuşu planda 25 numara ile gösterilen alanda bulunmaktadır (Şekil 3.21). Koğuşların o dönem yerlerinin farklı olabileme ihtimali de göz ardı edilmemelidir. 19. Yüzyıl saray planında da (Şekil 3.22) ve günümüzde de Kiler Koğuşu olarak bilinen yapı, Bobovi'nin planında ifade edilenden farklılık göstermektedir.

Sayılarının yetmiş ve seksen civarında olduğu söylenmekte, baş ağalarının Kiler Kâhyası olduğu bilinmektedir. Kiler Kâhyası'na ait oda, saray krokisinde 28 numara ile gösterilmiştir (Bknz. Şekil 3.21). Kâhyanın padişahın kilerden istediklerini getirmek, yemek servisi yapmak gibi görevleri bulunmaktadır. Ayrıca saraya armağan edilen ve satın alınarak getirilen malları da teslim aldığı bilinmektedir. Odadaki iç oğlanlar, padişahın sofraya hizmetlerinden, macun, reçel, şerbet gibi ürünlerin hazırlanmasından sorumludur, diğer bir görevleri ise muhtarların konulduğu dolapları temiz tutmak ve her gün akşama doğru saray odalarına şamdanları dağıtmaktır (Bobovius,2002).

Şekil 3.21 Bobovius'a ait saray krokisinde Kiler Koğuşu'nun konumu (Bobovius,2002)

Şekil 3.22 19. Yüzyıl Enderun Avlusu planında Kiler Koğuşu (Eldem & Akozan,1982)

Koğuşun, ikinci avluda yer alan saray mutfağındaki kilerden farkını vurgulamak için, yapının kaynaklarda 'iç kiler' veya 'Kiler-i hassa' olarak da isimlendirildiği görülmektedir (Necipoğlu,2006).

Seferli Koğuşu'ndan bir üst kademeye geçmeye hak kazanan iç oğlanlar bu odaya geçmekteydi. Odanın rütbelileri Kilercibaşı ve Kiler Kethüdası'dır. Oda da eskilik kavramı bulunup, on iki eski ağa bulunmaktadır (Eldem & Akozan,1982).

1848 yılında Kiler Koğuşu'nun Hazine Kethüdası Seferlili Dayezade Mehmed Bey tarafından tamamen yıkılarak değiştirildiği kaynaklarda geçmektedir (Eldem & Akozan,1982). Sakaoğlu (2002) ise koğuşun 1847'de yıkıldığını ve yerine Hazine Kethüdası Dairesi yapıldığını yazmıştır. Bu yapı günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi idari binası olarak kullanılmaktadır (Şekil 3.23). Yapı, bodrum katı ile birlikte 3 katlıdır. III. Avlu ve IV. Avlu arasındaki kot farkı sayesinde, bodrum kattaki mekânların bir kısmı da pencerelerle IV. Avlu cephesinden ışık alabilmektedir (Şekil 3.24).

Şekil 3.23 Günümüzde idari bina olarak kullanılan Kiler Koğuşu'nun revaklı giriş cephesi, 2021 (B.Beşinci)

Koğuş mevcudu 16. yüzyıl sonunda 30 civarındayken, 17. yüzyıl sonlarında 144'e kadar çıkmıştır (Sakaoğlu,2002). Uzunçarşılı (2014), mevacib defterlerinden elde edilen rakamlar doğrultusunda 1679'da 134 kişi, 1684'te 87 kişi ve 1772 yılında ise 144 kişinin koğuşta bulunduğundan bahsetmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda, koğuş mevcudunun oldukça değişken olduğu çıkarımı yapılabilir.

Kıran'ın (2014) çalışmasında ise Topkapı sarayı müzesi arşivlerinden alınan hil'at ve esvab akçesi kayıtlarından elde edilen bilgi ile oluşturulmuş saray odalarının nüfuslarını gösteren bir tabloda, odanın 1557 yılında 28 kişilik mevcudunun, 1661 yılında 117'ye kişiye ulaştığı, 1683 yılında ise 88 kişiye düştüğü görülmektedir.

Şekil 3.24 Günümüzde idari bina olarak kullanılan Kiler Koğuşu'nun IV. Avlu'ya bakan cephesi, 2022 (B.Beşinci)

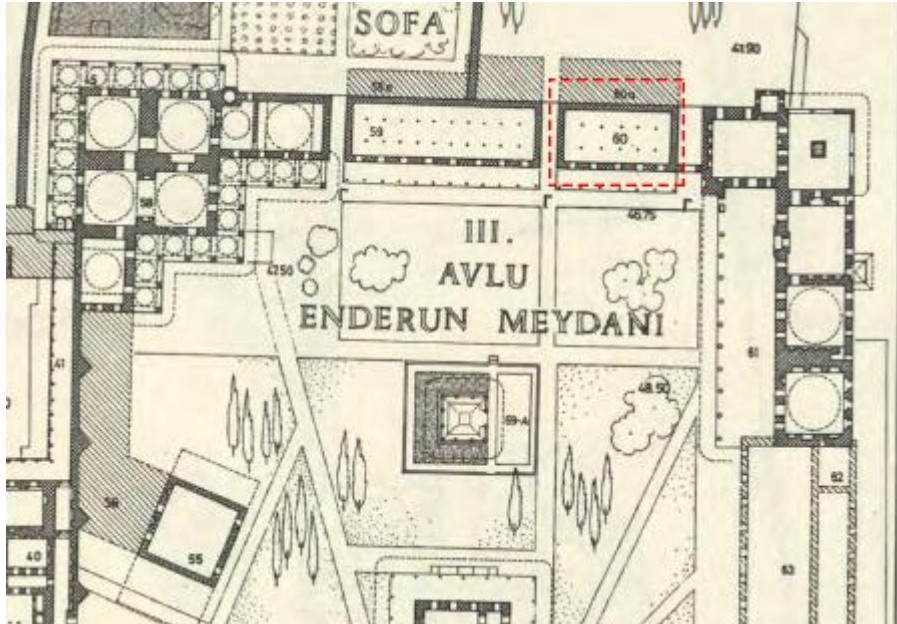
Sakaoğlu (2002) ve Uzunçarşılı (2014), Kiler Koğuşu'nda bir hasta odası yani revir bulunduğunu gösteren belgeler olduğundan bahsetmektedir. Ata (2010), koğuşta bir ecza dolabı yapıldığını ifade eder, burada kastedilen mekânın yine revir kısmını işaret ediyor olması olasıdır.

Koğuşun içinde bulunan bir hazine odasında, padişaha yiyecek servislerinde kullanılan değerli tabaklar, özel şerbet, yemiş ve mumlar bulunduğu belirtilmiştir (Sakaoğlu,2002).

Avlunun aynı kenarında konumlanan, Kiler Koğuşu ile Hazine Koğuşu, aynı genişliğe sahiptir (Eldem & Akozan,1982). Necipoğlu (2006), Kiler Koğuşu'nun Hazine Koğuşu'nun bir kopyası gibi olduğunu belirtmiştir. Aradaki en büyük farkın, Kiler Koğuşu'nda bulunan, sultanın değerli sofrta takımlarının saklandığı doğu tarafındaki oda olduğunu vurgulamıştır.

Yapı içerisinde gerçekleşen kapsamlı değişikliklerle, koğuş olarak kullanırken ki düzen tam bilinmese de, eski iç düzenin; ahşap galerili, asma katlı büyükçe bir dikdörtgen hacim ve buna ek olarak revir, hazine odası, tuvalet, gusülhane gibi birkaç odadan oluştuğu düşünülmektedir.

Eldem ve Akozan'a ait sarayın 16. Yüzyıl sonlarındaki halini temsil eden restitüsyon planında Kiler Koğuşu 60 numara ile gösterilmiştir. Koğuşun günümüzde duvarlarla bölünmüş olan iç kısmının eskiden tek bir hacim olduğu görülmektedir. Bu hacim, 59 numara ile gösterilen Hazine Koğuşu'nda olduğu gibi ahşap dikmeli olarak çizilmiştir (Şekil 3.25).

Şekil 3.25 16. Yüzyıl sonlarında Enderun Meydanı Kiler ve Hazine Koğuşu planı (Eldem & Akozan,1982)

Orijinal halinde ahşap ağırlıklı, Şirvanlı olan ve kırmızı boyalı direklere sahip Kiler Koğuşu'nun önünde Kilercibaşına ait özel bir odaya sahip olduğu belirtilmiştir. Mermer sütunlu ve desenli taşlar ile döşeli zemine sahip revakı, avluya bakan pencerelerinin bulunduğu aktarılmıştır. Alt katta iç oğlanların yattığı dar, uzun sekiler, üst katında camekân denen özel bölmelerin bulunduğu ifade edilmiştir. Tavernier ve başka gözlemciler bu mekânı benzer şekilde betimlemişlerdir (akt. Sakaoğlu,2002).

Eski hazinedarlardan aldığı bilgiler doğrultusunda Tavernier, hem Kiler hem Hazine Koğuşu'nun sekizer adet beyaz mermer sütunlu ve dama tahtasına benzer siyah-beyaz mermerlerle döşeli revaklara sahip olduğunu söylemektedir. Flatchat, 18. yüzyılda kuzey cepheyi oluşturan yapıların aynı görünümü taşıdığı ve revakların tüm odalar boyunca devam ederek bir peristil oluşturduğundan bahsetmiştir (akt. Necipoğlu,2006).

Eldem ve Akozan (1982), Hazine Koğuşu ile birlikte Kiler Koğuşu'nun da 19. Yüzyıl öncesi revaklarının ahşap direklere sahip olduğunu ve 19. Yüzyıl ortasında direklerin kâgire çevrildiğini belirtse de, Tavernier'in daha eskiye dayanan tasviri, bu bilginin en azından tarihsel olarak yanlış olduğunu düşündürmektedir.

19. yüzyıl başlarında koğuşta kalan Ata, Kiler Koğuşu'nun 'müzeyyen yıldızlı oymalarla' bezeli olduğundan bahsetmektedir. Koğuşa ait bir hamam kısmı ve bir kitaplık bulunduğunu belirtmiştir (Ata,2010).

Kiler Koğuşu, yakınında konumlanan Hazine Koğuşu ile birlikte 1856 yılındaki büyük yangında yanmıştır. Dış duvarlarının bir kısmı ve altları, 15. yüzyıla ait olsa da büyük ölçüde yeniden inşa edilmişlerdir. Önceki yapılan onarım ve restorasyon çalışmaları sırasında, bodrumunda eski duvar ve tonozların tespiti yapılmıştır. Zemin ve üst katın, yangından sonra büyük değişimler geçirdiği bilinmektedir (Eldem & Akozan,1982).

Günümüze ulaşan haliyle, koğuş yapısının girişi basık kemerli, mermer sövelidir. Yapı, dikdörtgen planlıdır. Kapı ve pencere doğramaları ahşaptır. Zemin kat pencere söveleri de mermer olan koğuşun, zemin pencereleri dikdörtgen, birinci katın pencereleri ise kemerlidir. Koğuş binasının kurşun çatısı iki kısımdan oluşmaktadır, bir hacmin üstü kırma çatılı, diğer kısım ise beşik çatıdır. Revakların üstü ise kurşun küçük kubbelerle örtülüdür. İki kat ve bir bodrum kattan oluşan yapı 3 katlıdır. III.

Avlu ve IV. Avlu arasındaki kot farkı nedeniyle yapının bodrum katı IV. Avlu cephesinden ışık alabilmektedir. Yapıya Enderun Avlusu'ndan 7 adet mermer sütunun taşıdığı revaklı kısımdan giriş yapılmaktadır. Çift kanatlı ahşap kapıdan geçildikten sonra rüzgârlık kısmına girilir, bu hacim başka bir ahşap kapı ile salon bölümüne açılmaktadır. Mekânların döşemelerinde beyaz Marmara mermeri kullanıldığı görülmektedir. Salonun Hazine Koğuşu'na bakan tarafında bulunan betonarme bir merdivenle bodrum kata iniş mevcuttur. Salonun Enderun Avlusu'na bakan tarafından başka bir merdivenle üst kata çıkış bulunmaktadır. Bodrum kata inildiğinde zemin döşemesinde yine mermerler görülmektedir. Tavan kısımlarında ise üst katın betonarme döşemeleri gözükmemektedir. Zemin kat ve birinci kattaki çoğu odada betonarme döşemenin üzeri ahşap parke ile kaplanmıştır. Yıkılarak yeniden inşa edilen ve iç düzeni tamamen değişen koğuş yapısında sadece birkaç odada tonoz tavan ve tavandan içeriye ışık sağlayan filgözleri görülmektedir.

Yaman da (2020), 20. yüzyıl ortalarında yapılan onarımlarda iç kısımda betonarme tabliye ve tuğla duvarlarla yapının değiştirilerek idari bina olarak kullanılmaya başlandığını belirtmiştir.

Koğuş yapısı günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi'ne ait müdürlük binası olarak kullanılmaya devam etmektedir.

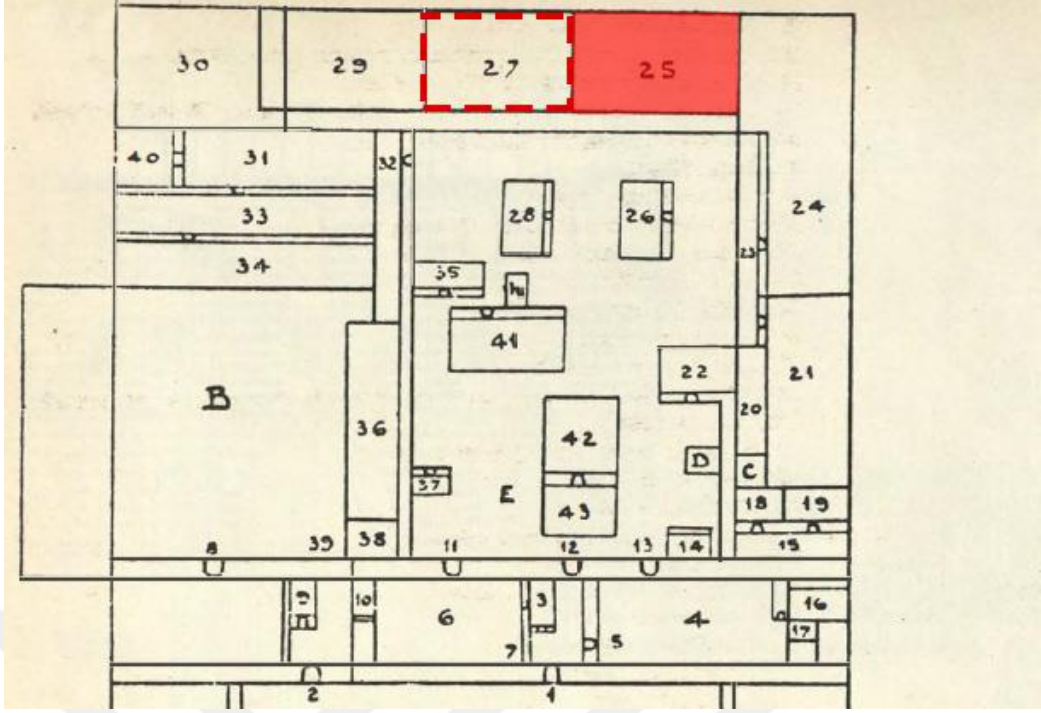
3.1.6 Hazine Koğuşu

Koğuş yapısı, Kiler Koğuşu ve Silahdar Hazinesi arasında konumlanmaktadır. Oda Fatih döneminde kurulmuş olsa da günümüze ulaşan koğuş 19. Yüzyılda yeniden inşa edilen Hazine Koğuşu'dur (Sakaoğlu,2002).

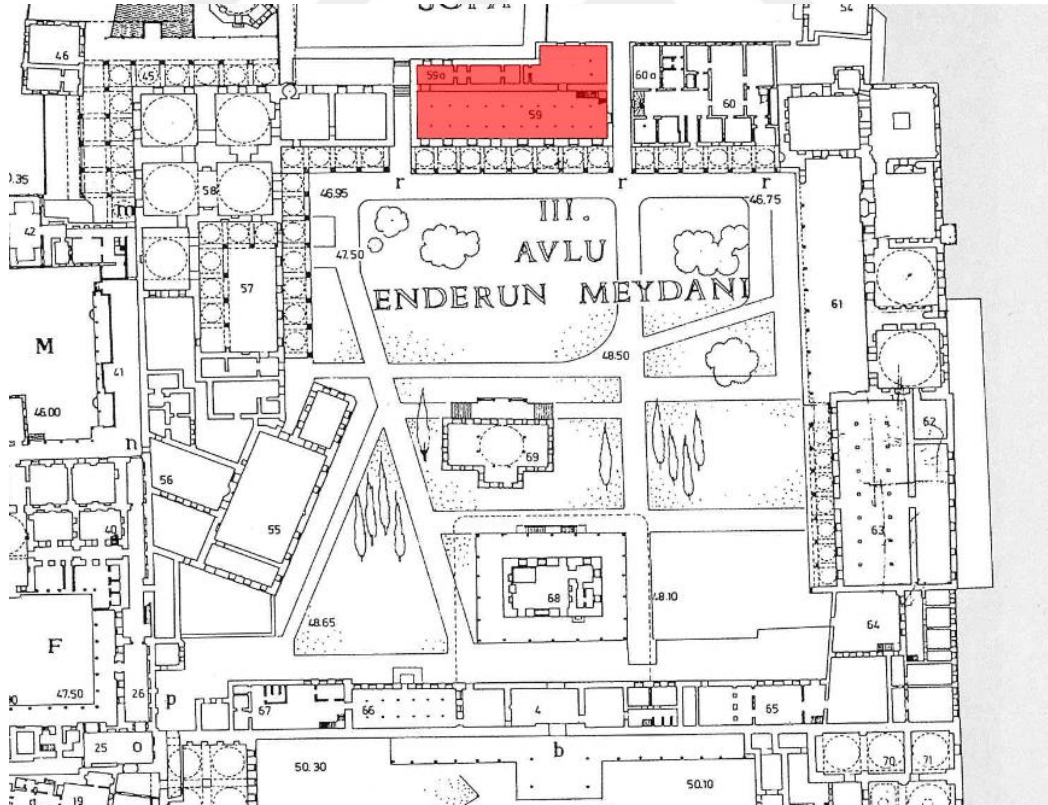
İç hazine, saraya ait mücevher ve kıymetli eşyalardan sorumlu oldukları için bu koğuş Hazine/Hazinedar Koğuşu gibi isimlerle anılmaktadır (Ortaylı,2007).

Bobovius, planında Hazine Odası'nı 25 numara ile göstermiştir. (Şekil 3.26) Fakat gösterimde bir yanlışlık olduğu, 25 numaralı alanın Kiler Koğuşu, 27 numaralı alanın Hazine Koğuşu olduğu bilinmektedir. Eldem ve Akozan'a ait planda da koğuşun yeri farklı ifade edilmiştir (Şekil 3.27).

Hazine Koğuşu'nun baş ağasının iki tane olduğu bilinmektedir. Sarayın iki hazinesi olduğundan, Hazinedarbaşı Hil'at hazinesinin, Hazine Kâhyası ise İç Enderun hazinesinin amiridir (Sakaoğlu,2002).

Şekil 3.26 Bobovius'a ait saray krokisinde Hazine Koğuşu'nun konumu (Bobovius,2002)

Şekil 3.27 Eldem & Akozan'a ait 19. Yüzyıl Enderun Avlusu Planında Hazine Koğuşu (Eldem & Akozan,1982)

Üçüncü avlunun kuzey kanadının sol yarısını kaplayan koğuşun oğlanları, ikinci avludaki dış hazineden sorumlu değildir, sadece padişahın özel hazinesi olan iç hazineden sorumludur (Necipoğlu,2006).

Kiler Koğuşu'nda olduğu gibi, bu koğuşun da ön kısmında koğuşun baş ağasına ait ayrı bir oda bulunduğu bilinmektedir. Akşamları koğuşta yatan Hazine Kâhyası, sabahları Bobovius'un planında 26 numara ile gösterilen özel odasında bulunmaktadır (Bknz. Şekil 3.26). Bu oda günümüze ulaşmamıştır. Hazine Kâtibi ve Güğümcübaşı da odanın diğer ağalarıdır (Bobovius,2002).

Bobovius (2002), koğuş mevcudunun 90-100 kişi civarında olduğunu belirtmiştir. Sakaoglu (2002), mevcudun 60'ın altına düşmeyip, 18. yüzyıl'da 150'ye kadar çıktığını yazmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi arşivlerinden alınan hil'at ve esvab akçesi kayıtlarından elde edilen bilgi ile oluşturulmuş saray odalarının nüfuslarını gösteren bir tabloda, odanın 1630 yılında 104 kişilik mevcudunun, 1669 yılında 176'ya ulaştığı, 1684 yılında ise 88 kişiye düştüğü görülmektedir (Kıran, 2014).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi bilgileri ile oluşturulan bir nüfus tablosunda ise Hazine Odası'ndaki 1634 yılında 93 kişilik mevcudun 1683'te 88'e ulaştığı, 1772 yılında ise 157 kişiye kadar arttığı görülmektedir (Güngör,2016).

Aynı aksta yer alan Kiler Koğuşu ile Hazine Koğuşu, aynı genişliğe sahiptir. 1847'de koğuşun Kiler Koğuşu ile birlikte dönemin Hazine Kethüdası Seferlili Mehmed Bey tarafından yıktırıldığını ve yerine şu anki yapının inşa edildiğini belirtmiştir (Eldem & Akozan,1982).

Hazine Koğuşu, Has Oda'dan sonraki en yüksek rütbeli oda olduğu için Enderun'da 'ikinci oda' olarak da anıldığı bilinmektedir. Koğuşun iç oğlanları, padişaha ait iki hazinenin de muhafızlığını yapmıştır (Sakaoglu,2002).

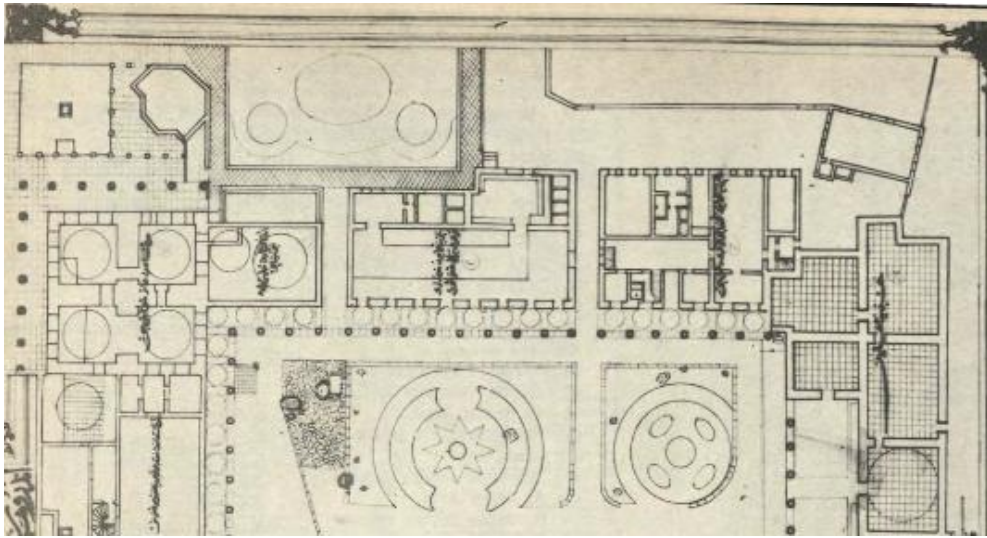
Fatih Sultan Mehmet döneminde inşasından 1840'lı yıllara kadar önü revaklı ve kafesli olan koğuşun, dış duvarları kâgir, iç mekânı ise ahşap kerevetlidir.

Önceden Kiler Koğuşu ve Hazine Koğuşu'nun birbirine bitişik olduğu, daha sonradan iki yapının arasından Sofa-i Hümayun tarafına geçit açıldığı bilinmektedir. İçinin ahşap kerevetleri kaldırılmış ve sonradan restorasyon çalışmaları ile kısmen aslına

uygun hale getirilmiştir. Hazine koğuşuna ait tek kitabe, avlu kapısının üstünde bulunan 1858 tarihli kitabedir (Sakaoğlu,2002).

Hazine Koğuşu, Kiler Koğuşu ile birlikte 1856'da yanmış ve yeniden inşa edilmiştir. Zemin hizasına kadar yıkılarak yeniden inşa edilen yapının Kiler Koğuşu ile benzer özelliklere sahip olduğu düşünülmektedir. Koğuşlara ait hamam, hela gibi eklemelerin, ayrı hacimler olarak koğuş geometrisi ve üçüncü avlu sınırlarının dışına taşıdığı görülmektedir. Tuvalet, hamam kısmı gibi alanlar dördüncü avluya bakan yönde inşa edilmiştir (Eldem & Akozan,1982).

Yeniden inşa edilmeden önce koğuşa dair Tavernier tarafından yapılan betimlemede; Koğuşun revaklarının sekiz sütun ile taşındığı ve revak kısmının tavanında sarı-mavi çiçek motifleri ile bezeli olduğu belirtilmiştir. Koğuş kapısının iki yanında üçer pencere bulunduğunu ifade etmiştir. İç mekânda 1,5 fit yüksekliğinde, 7-8 fit genişliğinde sekilerle çevrilen uzun bir oda olduğu, sekinin üstünde odanın çevresini dönen kırmızı cilalı ahşap direklerin taşıdığı bir galeri bulunduğunu aktarmıştır. Üst katta iç oğlanların sandıklarının yer aldığı belirtilmiştir. Alt katta başka bir kapı ile abdest çeşmelerinin bulunduğu odaya geçilmektedir. Sekiz tane sarı pirinçten musluk bulunan bu odanın sağ tarafında eskiden dört tane tuvalet hücresi bulunduğu belirtilmiştir. 19. Yüzyıla tarihlenen başka bir planda bu dört tuvalet hücresi gözükmemektedir (Şekil 3.28). Zeminin beyaz mermerler ile döşeli olduğu aktarılmıştır (Tavernier,2020).

Şekil 3.28 Ata Bey'in 19. yüzyıla tarihlenen saray planında Enderun Avlusunda bir kısım (ortada Hazine Koğuşu) (Eldem & Akozan,1982)

Has Oda'nın yakınında konumlanan koğuş, 25x10 zira ölçü birimi boyutlarındadır. Tavernier, Kiler Koğuşu'nda olduğu gibi Hazine Koğuşu'nda da sekiz mermer sütunlu taşınan ve zemini dama tahtasına benzer siyah-beyaz mermer döşeli bir revak kısmına sahip olduğunu söylemektedir. Flatchat de 18. yüzyılda IV. Avluya bakan yapıların benzer bir görünüme sahip olduğunu ve revak kısmının tüm odalar boyunca devam ederek bir peristil oluşturduğunu yazmıştır. (akt. Necipoğlu,2006). Eldem ve Akozan (1982), koğuş revakındaki direklerin eskiden ahşap olduğu, 19. Yüzyıl ortalarında günümüze ulaşan haline çevrildiğini belirtmiştir. Fakat Tavernier'in daha eski bir tarihe dayanan mermer sütunlu revak tasviri ile bu düşüncenin ters düştüğü görülmektedir.

Tavernier tarafından yapılan betimleme de bahsedilen Hazine Koğuşu'nun revakının zemininde bulunan siyah-beyaz döşeme günümüze ulaşmıştır. Fakat siyah-beyaz mermerler olarak belirtilen döşemenin aslında siyah-beyaz taşlardan oluştuğu görülmektedir (Şekil 3.29). Ortaylı (2007), Fatih döneminden günümüze, koğuşa ait korunarak ulaşan tek mimari öğenin, koğuşun revak kısmında bulunan siyah-beyaz taşlarla döşeli kaldırım olduğunu belirtmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda, Tavernier betimlemesinde malzemenin yanlış aktarılmış olması olası gözükmemektedir.

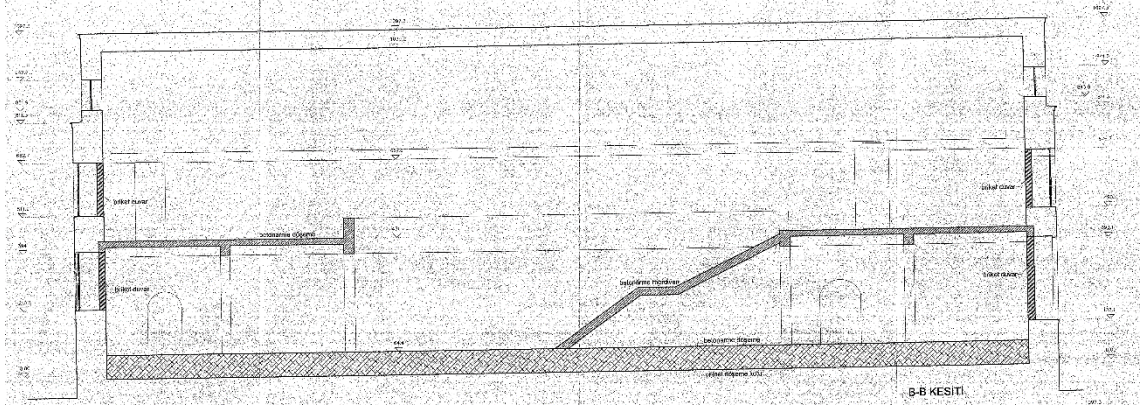
Şekil 3.29 Hazine Koğuşu'nun giriş cephesi ve revak kısmı,2021 (B.Beşinci)

Hazine iç oğlanlarının, alt kattaki uzun sekilerde yattığı, koğuşun Şirvan tarzındaki üst kattaki sandıklarda özel eşyalarının yer aldığı bilinmektedir. Koğuşun eskilerinin sohbet ettikleri camekânlar, mağsel, tuvalet, çeşme gibi kısımların bulunduğu kaynaklarda geçmektedir (Sakaoğlu,2002).

Günümüze ulaşan hali ile eski tasvirler arasında benzerlikler olsa da, Tavernier betimlemesindeki revak sütun sayısı ve avluya bakan pencere adetleri de tutmamaktadır. Revak sekiz değil, günümüzde dokuz sütun tarafından taşınmaktadır. Giriş kapısı yanlarında üçer pencere değil, Kiler Koğuşu'na yakın tarafta dört pencerenin bulunduğu görülmektedir.

Koğuşun, giriş kapısı ve zemin kat pencereleri mermer sövelidir. Ahşap kündekari bir kapıdan koğuşu girilmektedir. Koğuşun ana hacminin üzeri tonozludur ve revakların üstü ise kubbelerle örtülüdür. Çatısı kurşun kaplıdır. İçeri girildiğinde, orta alandan daha yüksek olan sekilerin bulunduğu dikdörtgen ana koğuş mekânına ulaşılır. Zemin altıgen tuğlalar ile döşelidir. Kimi yerlerde, taş ve mermer döşeli alanlarda görülmektedir. Koğuşun ahşap asma katı, 38 tane ahşap direk taşınmaktadır.

Koruma Kurulu'nun 03.05.2000 tarihli 11784 sayılı karar ekinde onaylanan rölöve projesinde mevcut yapının asma katının betonarme olduğu ve betonarme direklerle taşındığı anlaşılmaktadır (Şekil 3.30). Zemin katta da orijinal döşeme kotunun üzerinde betonarme bir döşeme bulunduğu görülmektedir. İki kat arasındaki bağlantının da betonarme bir merdivenle sağlandığı ve bu merdivenin koğuşun ortasında konumlandığı görülmektedir. Restorasyon müdahale projesinde betonarme döşemelerin alınması ve asma katın tekrar ahşap strüktürlü sisteme çevrilmesi uygun görülmüştür. Projede, merdivenin yeri de değişmiş ve ahşap bir merdiven çizilmiştir. Bu müdahaleler sonucunda yapı ahşap direkli ve ahşap asma katlı haline geri çevrilmiştir. Beton döşeme kırılarak koğuşun orijinal döşeme kotuna ulaşılmış ve özgün tuğla döşemesi açığa çıkarılmıştır. Ahşap merdiven ana salonun sağ köşesinde L şeklinde yeniden inşa edilmiştir (Şekil 3.31).

Şekil 3.30 Hazine Koğuşu onaylı rölöve projesinden bir kesit, betonarme olarak işaretlenmiş döşeme ve merdivenler (İRAM arşivi)

Şekil 3.31 Hazine Koğuşu ana mekâna ait fotoğraflar, 2022 (B. Beşinci)

Koğuşun ana mekânı haricinde tüm odaları, dördüncü avluya bakan tarafta konumlanmaktadır. Sol tarafta kalan kapıdan girildiğinde, koğuşa ait hamam mekânına ulaşılır. Bu mekânın zemini mermer kaplıdır. İlk odada iki pencere bulunur. Bu odadan ilerlenerek bir tuvalet hücresi ve bir çeşmenin bulunduğu ara odaya geçilir. Odalar en son, üç hamam kurnasının bulunduğu, tepeden dokuz fil gözü ile ışık alan hamam-mağsel kısmına bağlanmaktadır (Şekil 3.32). Zemin katta sağda kalan kapıdan ise abdest musluklarının bulunduğu odaya ulaşılmaktadır. Bu odada üç pencere bulunur. Ayrıca, mağsel kısmında sıcak su sağlamak amacıyla hamam kısmının hemen arkasında denk gelen duvarda bir külhan kısmı bulunmaktadır. Abdesthane kısmının kapısı üzerinde altın varaklı bir kitabe görülmektedir (Şekil 3.33).

Şekil 3.32 Hazine Koğuşu tuvalet ve hamam alanı hacimlerine geçilen oda ve hamama ait fotoğraflar, 2022 (B. Beşinci)

Şekil 3.33 Hazine Koğuşu abdesthane kısmı bulunan odaya ait fotoğraflar, 2022 (B. Beşinci)

Koğuşun sağ kısmından ahşap asma üst kata çıkış için bir merdiven bulunur. Üst katta üç adet kapı bulunmaktadır. Bunlardan ikisi koğuşun sağında kalan büyük odaya, biri koğuşun solunda kalan küçük odaya açılmaktadır. Büyük olan odada beş pencere, küçük olan odada ise ikisi dördüncü avluya, biri ise aşağı katta bulunan hamam kısmının çatısına bakan, toplam üç pencere bulunmaktadır. Üst kattaki odaların tavanları da tonozludur. Sağ oda sıvalı olmayıp, tuğla ve derzler gözükürken, sol tarafta kalan odanın tavan ve duvarları sıvalıdır. Odalara günümüzde yükseltilmiş döşeme yapılmıştır (Şekil 3.34). Odaların hiçbirinde kalem işi vb. bezemelere rastlanmamaktadır. Bazı pencerelerin içe bakan denizlik kısımları mermer olup bazılarında ise farklı desenlerde çini karolar görülmektedir.

Şekil 3.34 Hazine Koğuşu üst kattaki iki odadan fotoğraflar, 2022 (B. Beşinci)

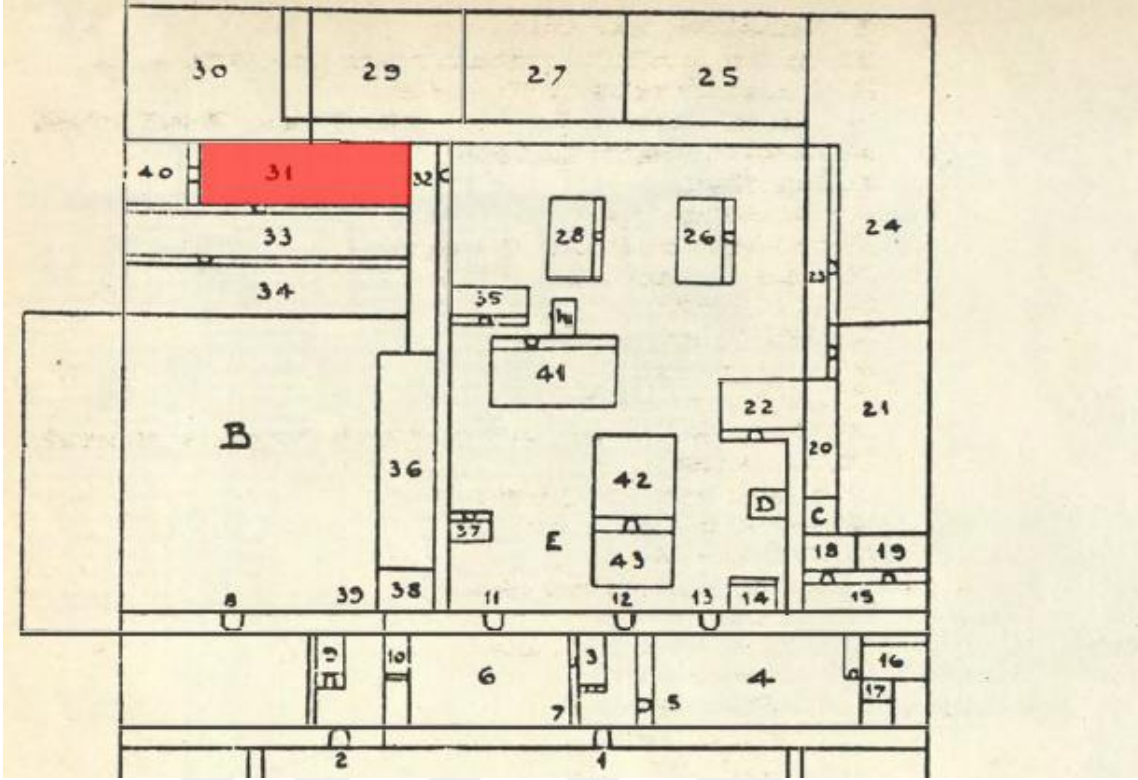
Restorasyon çalışmaları yapılan koğuş yapısının, 2022 yılında sergi alanı olarak düzenlenerek, tekrar ziyarete açılması planlanmaktadır.

3.1.7 Has Oda Koğuşu

Has oda diğer adıyla Hane-i Hassa, en saygın Enderun koğuşudur. Üçüncü avlunun Haliç'e bakan köşesinde konumlanan yapının, etrafındaki diğer yapılardan daha yüksek kubbesi ile öne çıktığı söylenebilir. Hünkârın, kare planlı Has Oda'nın içinde uyuduğu bilinmektedir. Bu durumun sultanların hayatlarının Harem'e kayması ile birlikte değiştiği bilinmektedir. Yapının kuruluşu Fatih dönemine tarihlenmektedir (Necipoğlu,2006).

Has Oda, hem padişahın yazlık ve kışlık odası ve toplantılar gerçekleştirdiği mekân, hem de bu ocağın ağaları ve iç oğlanlarının koğuşlarını içeren bir mekândır. Hünkâr ve iç oğlanlara ait mekânları birlikte barındırması ile diğer koğuş yapılarından ayrılmaktadır. Bu özelliği ile Has Oda Ocağı, diğer oda ve ocaklar arasında ne kadar ayrıcalıklı ve üst bir mertebede olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Bobovius (2002), planında odayı 31 numara ile göstermiştir (Şekil 3.35). Odaya mensup iç oğlanlarının sayısının 40 olduğunu, bunların içinde dört tanesinin padişaha dilekçe sunma hakkına sahip olduğu için 'Arzağası' unvanına sahip olduğunu belirtmiştir.

Şekil 3.35 Bobovius'a ait saray krokisinde Has Oda Koğuşu'nun konumu (Bobovius,2002)

Bu dört ağa; Hasodabaşı, Silahdar, Çuhadar ve Rikabdar olarak isimlendirilmektedir. Hasodabaşı padişaha en yakın kişi olup, onun yatması, kalkması, giyinmesine yardım eden kişidir. Silahdar Ağa ise hünkârın yay, kılıç gibi silahlarını taşımaktadır. Çuhadar Ağa, kaftan ve yağmurluğunu taşımaktadır. Rikabdar Ağa ise çizme ve pabuçlarını hazırlar, giydirir (Sakaoğlu,2002).

Dört ağadan sonra odanın en kıdemli on iki iç oğlanı gelmektedir, altın kın içinde taşıdıkları bıçaktan dolayı, 'bıçakçı' olarak da anılırlar, hepsinin ayrı görevleri vardı. Geriye kalan yirmi dört nefer ise odanın daha basit işlerini görmektedir (Bobovius,2002).

Has Oda'ya terfi etmenin yalnızca Hazine Koğuşu'ndan mümkün olduğuna dair bir düşünce olsa da odanın kadrosunda bir boşalma olduğunda, Enderun Koğuşları'nın en yüksek ikinci ve üçüncü kademesi olan, Hazine ve Kiler Koğuşları'ndan da odaya geçiş olduğu bilinmektedir (Uzunçarşılı,2014).

Sakaoğlu (2002), diğer odalarda iç oğlanlar enselerinde bir tutam saç ve yapay zülüfler bırakırken, bu odadakilerin saç ve gerçek zülüf bırakma ayrıcalığına sahip

olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden 'Zülüflü Ağalar' olarak da isimlendirildiklerini söylemiştir.

İç oğlanların en kıdemlileri Has Oda'da bulunmaktadır. Has Odalılara ait günümüze ulaşan en eski betimleme 15. yüzyılda yapılmıştır. Bu betimleme Cenevizli Lacopo De Promontorio de Campis tarafından yapılmıştır. Campis; hünkârın en iyi seksen iç oğlanını seçtiğini ve bu seksen kişiden dördü dışında hepsinin Has Oda'ya yakın mekânlarda yattığını belirtmiştir. Padişahın muhafızlığını yapan iç oğlanlarının her birinin kendi küçük yatağı (kereveti) olduğunu aktarmıştır. En sadık ve en başarılı dört kişinin ise Başoda'da nöbet tuttuğunu söylemiştir. Bunların yatakları odanın dört köşesine yerleştirilmiştir. Dört kişiden biri padişahın cep hazinesinden sorumludur. Padişah yatağa girince iç oğlanlardan birinin ona uyuyana kadar masaj yaptığını, padişah uyuduktan sonra ise hiç kıpırdamadan başında nöbet tuttuğunu belirtmiştir. Gecenin ilk çeyreğinde görevini tamamlayan iç oğlanı, dinlenen diğer üç iç oğlandan birini uyandırıp, sessizce nöbet değişimini gerçekleştirmektedir (akt. Bobovius,2002).

Campis'in betimlemesinden farklı olarak, Bobovius (2002), Sedad Hakkı Eldem (1982), Sakaoglu (2002) odaya en seçkin 40 gencin alındığını belirtmiştir. Fatih Kanunnamesi'nde bu odanın nefer sayısı 32 olarak belirtilmiştir. Eski saray kayıtlarına bakıldığında bu mevcudun kimi zaman 40'ı geçerek 42, 43 kişiye de ulaştığı görülmektedir.

Ağca Diker (2019), mevcudun 1560'ta 25 olduğunu, 1567'ye doğru koğuşun düzenli bir şekilde mevcudunun artarak 38'e ulaştığı belirtmiştir. 1629 ve 1860 tarihleri arasında da koğuş nüfusunun 43 ile 41 arasında seyrettiği görülmektedir (Güngör,2016). Bu veriler doğrultusunda, birçok kaynakta sürekli, sabit bir şekilde 40 kişilik bir mevcudu bulunduğu vurgusu yapılan koğuşun, aslında sabit ve değişmez bir nüfusu olmadığı çıkarımı yapılabilmektedir.

Odalarda eğitimini tamamlayıp, padişaha sadakatini kanıtlayan Has Oda oğlanları, seçkin yönetim makamlarına gelmeye hak kazandığında onurlu bir çıkış töreniyle saraydan ayrılmaktadır (Necipoglu,2006).

Bobovius (2002), ileriki tarihlerde padişahın özel hayatının Enderun'dan Harem'e doğru kaymasıyla başında kadınların beklediğinden bahsetmiştir. Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan'ın ilişkisi, II. Selim'in Baş Hasekisi olan Nurbanu Sultanı

saraya yerleřtirmesi, III. Murad'ın kadınlara olan dűřkűnlűgű ile haremde yeni bir yatak odası yaptırması gibi geliřmeler, padiřahın Has Oda'yı terk ederek, Harem'e dođru geçiř yapmasında bűyűk bir rol oynadıđını belirtmiřtir. Bu geçiř sűreci sonrasında, Hz. Muhammed'e ait eřyalar Has Oda'ya konulmuřtur. Padiřahın bařında nűbet tutan Has Odalılar artık kutsal emanetlere bekçilik etmeye bařlamıřlardır.

Has Oda birimi, iki katlı ve űst katta kubbeli ve alt katta tonozlu olan dűrder ana mekândan oluřmaktadır. Giriřteki ilk mermer řadırvanlı mekân, řadırvanlı Sofa, giriřin sađındaki oda ise padiřah ile gűrűřmeye gelenlerin kabul edildiđi Arzhane'dir. Kűřede bulunan padiřahın tahtının bulunduđu oda, Has Oda'dır. řadırvanlı Sofa'nın solundaki Destimal Odası olarak bilinen odanın, Has Oda Kođuřu olarak kullanıldıđı bilinmektedir. Oda 18. Yűzyıldan itibaren Hırka-i Saadet ziyaretlerinde dađıtılan destimaller (mendil, ince tűlbent) nedeniyle bu isimle anılmaya bařlanmıřtır (Gűngűr,2016).

Menavino, iç ođlanların uyuduđu bu odanın aynı zamanda sultanın elbise odası olduđunu sűylemektedir. Ata (2010) ise Has Oda içođlanlarının kođuřunun, IV. Murad dűnemine kadar bodrum katta olduđunu iddia etmektedir. Enderun iç ođlanları arasında en kıdemli ve yűksek kademenin karanlık bir bodrum katını kođuř olarak kullanmasının mantıklı olmadıđını belirten Gűlru Necipođlu, bu bodrumun bir depo olarak kullanıldıđını dűřűnmektedir (Necipođlu,2006).

Fakat şeref (1911), Hırka-i Saadet dairesinin altındaki yerin Has Oda'nın neferlerine ayrıldığını ve bunların burada ikamet ettiğini belirtmiştir. Has Odalıların, hicri takvim ile 11. Yűzyılın (1591-1688) başlarında alt kattaki koğuşlarını terk ettiğini sűylemiřtir. Aynı şekilde, Eldem (1982), Sakaođlu (2002) ve İlber Ortaylı (2007) da Has Oda iç oğlanlarının koğuşunun, başlangıçta Hırka-i saadet dairesinin alt katında bulunduğunu, daha sonra yukarıya çıkartılarak, daireye bitişik bir yapıya nakledildiklerini ve koğuş olarak burayı kullandıklarını sűylemektedir. İlk başta bodrum katta bulunan koğuşa, taht odası ve Arzhane arasındaki duvardan bir kapı ile geçilerek, tař merdivenlerden inildiği, yeni koğuşun yapılması ile merdiven kapısının bir içoğlanı tarafından kapatıldığı kaynaklarda geçmektedir. Ata (2010), alt katın terk edilip, hamam ve diğer ihtiyaçları kapsayan yeni koğuşa geçilmesinin IV. Murad dűneminde gerçekleştiğini bildirmiştir.

Tüm bu kaynaklardaki bilgiler dikkate alındığında, Has Oda'nın Destimal Odası olarak bilinen mekânının ortak bir şekilde Has Oda koğuşu olarak ifade edildiği görülmektedir. Bodrum katta ayrı bir koğuş odası olduğu fikrinde ise, Necipoğlu'nun Enderun'un en prestijli odasının yerin altında, karanlık ve rutubetli bir ortamda olmaması gerektiği tezi oldukça mantıklı gelse de 40 civarında Has Oda iç oğlanının sadece yukarıdaki oda da barınamayacağı oldukça açıktır. Bu durumda hem üst kattaki koğuş odası hem alt kattaki koğuş odasının beraber kullanıldığı fikri uygun gözükmemektedir. Daha sonra, padişahın da Harem kısmında kalmaya başlaması ile alt kat tamamen kapatılmıştır. Üst tarafta yeni bir koğuşun da inşası ile Has Oda nüfusuna yeterli alan sağlanmış olmalıdır.

Has Oda ile ilgili, Menavino ve Tavernier'in yazdıklarına dayandırılarak, padişahın kışın kullandığı bir oda olduğu, bu odanın tanımlanırken tonozlu olduğunun belirtilmesi nedeniyle, bunların alt katı betimlediği düşünülmektedir. Yazılanlar doğrultusunda bu alanın, padişah ve has odalılar tarafından kullanıldığı fikri güçlenmektedir. Kapı açılışları, kapı arkası hatıllar vb. öğeler dikkate alınarak, alt kattaki dört odadan, ikisi Hünkâr Sofası, biri Hünkâr Yatak Odası ve biri Has Oda Koğuşu olduğu belirtilmiştir. Kanuni döneminde revakların genişletilmesi, IV. Murad'ın Revan ve Bağdat köşklerinin inşası ile alt katın sonradan daha karanlık ve rutubetli bir mekân haline gelmiş olması olası gözükmemektedir. Sonradan padişah tarafından kullanımı kalmayan alt kattaki odalar ile katın tamamen kapatılmış olabileceği ifade edilmiştir (Ağca Diker,2019).

Köşklerin inşası öncesinde, daha aydınlık ve ferah mekânlar olduğu düşünüldüğünde bodrum kattaki odaların da Hünkâr ve Has Oda oğlanları tarafından kullanılmış olma ihtimalini desteklenmektedir. Esemeli (2000) de 17. Yüzyılda Sofa-i Hümayun genişletilmeden önce, alt kattaki odaların Has Oda Koğuşu'na ait mekânlar olduğunu belirtmiştir.

Yapının bodrum katı da üst katına benzer bir düzene sahiptir. En büyük fark, üst kat duvarları çinilerle kaplı ve üzeri kubbeli mekânlara sahipken, alt katta tonoz tavanların olması ve duvarlarda çinilerin bulunmamasıdır.

Tez çalışmasında, karışıklıklara engellemek amacıyla, Destimal Odası ve Hırka-ı Saadet'in alt katında bulunan koğuş yapıları Has Odalılara ait ilk koğuş yapıları olarak ele alınarak, IV. Murad'a atfedilen koğuş İkinci Has Oda Koğuşu olarak

yapmasının, burada daha önceden de bir yapı olduğunun göstergesi olarak belirtmiştir. Yakalanan bu mimari ayrıntı, bu olasılığı oldukça kuvvetlendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, IV. Murad dönemine tarihlenen ikinci koğuş yapısının yerinde, o dönemden önce de bir yapı olduğu ve bu alanın Destimal Odası ile birlikte çalışan, Has Oda neferlerinin kullandığı hamam, tuvalet, abdesthane, rütbeli ağalara ait odaların burada bulunabileceği fikri güçlenmektedir. Günümüzde yapı bulunmayan alanda, hamama ait kalıntılarda bunu desteklemektedir.

Sakaoğlu (2002), bodrum kat terk edildikten sonra yapılan ikinci koğuşu II. Osman dönemine ait gösterirken, farklı kaynaklarda, II. Osman'dan kısa bir süre sonra padişah olan IV. Murad'ın inşa ettirdiği belirtilmekte ve bunu destekleyen kaynaklar çoğunluktadır. Şu an günümüze sadece duvar ve hamama ait bazı kalıntıları ulaşan koğuşun duvarındaki kitabe de, yapının IV. Murad döneminde inşa edildiğini kanıtlar niteliktedir. Tavernier (2020), bu koğuşta zülüflü oğlanların kenarlardaki kerevetlerde, Hasodabaşının ortada daha yüksek bir kerevette yattığını bildirmiştir. İki mekândan oluşan yeni koğuşun önündeki altı sütunlu revak sonradan kapatılmış ve daha sonra bunun önüne yeni bir revak eklenmiştir (Sakaoğlu,2002). 1851'de Dayezade Mehmed Bey zamanında Has Oda Ocağı kapatılmış ve IV. Murad döneminde inşa edilmiş olan ikinci koğuşta yıkılmıştır. Sultan II. Mahmud zamanı Has Oda Hademeleri teşkilatı adı altında yeni bir ocak kurularak, Has Oda'ya ait yeni bir koğuş yapısı yaptırılmıştır (Ağca Diker,2019). İkinci koğuşun Enderun Avlusuna bakan duvarı ve sonradan kapatılan altı sütunlu revak olan alan, Has Odalılara ait üçüncü koğuş yapısı haline gelmiştir. Üçüncü koğuşun kapılarından biri arka taraftaki üstü açık alana açılmaktadır. Diğer kapıları ise Enderun Avlusuna ve Şadırvanlı Sofa'ya açılmaktadır. Koğuşun hamam, tuvalet gibi bölümleri günümüze ulaşmamıştır. Enderun dağıtıldıktan sonra, koğuş ahşap bölmelerle değiştirilerek, iki katlı hale getirilmiş, restorasyon çalışmalarında bu ahşap kısımlar kaldırılmıştır (Eldem & Akozan,1982). Günümüze ulaşan koğuş, II. Mahmud döneminde inşa edilen Has Oda Hademeleri Koğuşu'dur (Şekil 3.37).

Şekil 3.37 Günümüze ulaşan Has Oda Hademeleri Koğuşu (3. Has Oda Koğuşu)'nun cephesi, 2021 (sağ tarafta Kutsal Emanetlerin sergilendiği Has Oda'ya giriş kapısı) (B.Beşinci)

Has Oda koğuşunda çok sayıda kitabe bulunmakta ve bu kitabeler yapılan onarımlarla ilgili önemli veriler sağlamaktadır. En eski tarihli 1618 yılına ait onarımı belgelemektedir. Destimal Odası'ndaki bir kitabeden, 1640'ta koğuş kubbесinin yenilenip, duvarlarının çini kaplandığı ve çeşme yapıldığı öğrenilmektedir. 17. yüzyıla ait bir diğer kitabede hamam ve sırkatibi odasının onarımına ait bilgi vermektedir. Eski onarım kayıtlarından Has Oda'ya ait, yemekhane, çeşme avlusu, abdesthane ve şadırvan bulunduğu bilinmektedir (Sakaoğlu,2002).

Ortaylı (2007) ve Sakaoğlu (2002), 1940'lardaki onarım çalışmalarında Destimal Odası'nın, eski kerevet, bölme, camekânlarının kaldırıldığını, odanın kitabe ve çiniler haricinde, boş bir mekâna çevrildiğini belirtmiştir.

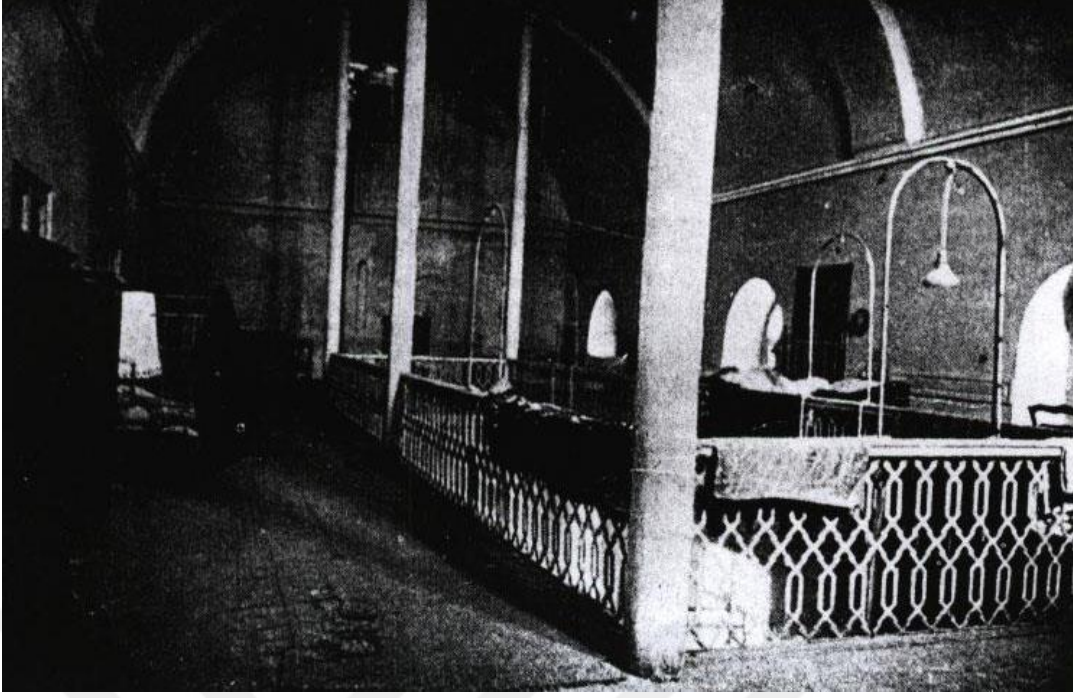
Günümüzde kutsal emanetler sergisi olan, Has Oda biriminin duvarları, İznik, Kütahya, Tekfur Sarayı çinileri ile kaplıdır, 16. ve 18. Yüzyıla ait farklı dönem

Osmanlı çinilerini sergilemektedir. Mekânların kubbeleri ise 1916 yılında çini desenlerini taklit eden kalem işleriyle süslenmiştir. (Esemenli,2000)

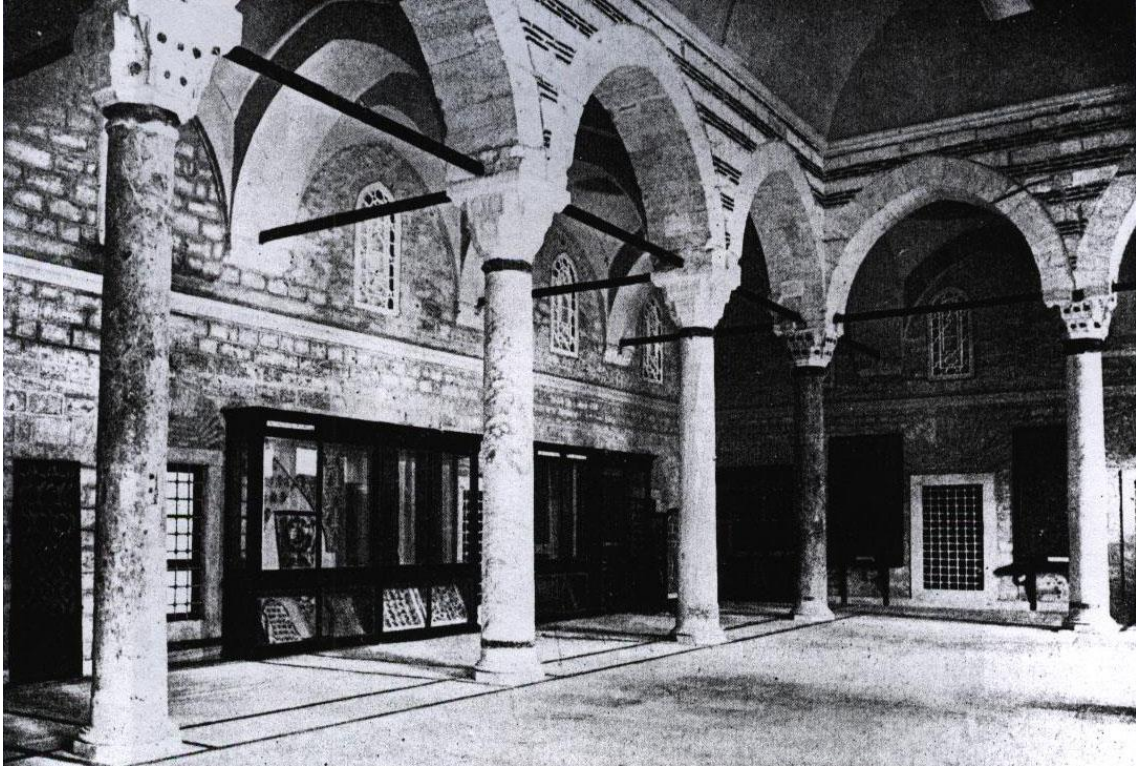
Günümüze ulaşmış olan 3. Has Oda Koğuşu'nun 1940'lara ait iç fotoğraflarına bakıldığında ise koğuşun mermer sütunlarının arası ve kemer boşluklarının örülerek bir oda bölüntüsü yaratıldığı (Şekil 3.38), ayrıca koğuşun içinde asma bir kat olduğu görülmektedir (Şekil 3.39). Tahsin Öz'e ait fotoğraflarda, aynı dönemde koğuşun içindeki asma katın kaldırıldığı ve örülmüş duvarların alınarak sütun ve kemerlerin ortaya çıkarıldığı görülmektedir (Şekil 3.40).

Şekil 3.38 Has Oda Hademeleri Koğuşu iç mekânı 1940'lı yıllar (onarım öncesi)
(Öz, 1948)

Şekil 3.39 Has Oda Hademeleri Koğuşu üst kat mekânı kaldırılmadan önce 1940'lı yıllar (onarım öncesi) (Öz, 1948)

Şekil 3.40 Has Oda Hademeleri Koğuşu iç mekânı 1940'lı yıllar (onarım sonrası) (Öz, 1948)

Üçüncü Has Oda Koğuşu'nun çatısı tonozludur, günümüzde iç mekânın bir parçası olan İkinci Has Oda Koğuşu'nun revaklarının üstü ise küçük kurşun kubbelerle örtülüdür.

Günümüze ulaşan Üçüncü Has Oda Koğuşu'nun (Has Oda Hademeleri Koğuşu), ahşap asma katı şu anda da bulunmamaktadır. Eskiden üst kata ait olan üst kot pencereleri kemerlidir, zemin kattaki pencereler ise dikdörtgendir. Pencere söveleri taştır. Pencere önleri demir parmaklıklarla örtülüdür. Zemin döşemesi mermer kaplamadır, fakat bu döşemenin özgün olmadığı sonradan yapıldığı anlaşılmaktadır.

Günümüzde ziyarete kapalı olan koğuşun, geçmişte sergi alanı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Tekrar sergi alanı olarak kullanılmak üzere, koğuş yapısında restorasyon ve teşhir tanzim işleri devam etmektedir. İlk koğuşun bir parçası olan Destimal Odası ise ziyarete açıktır.

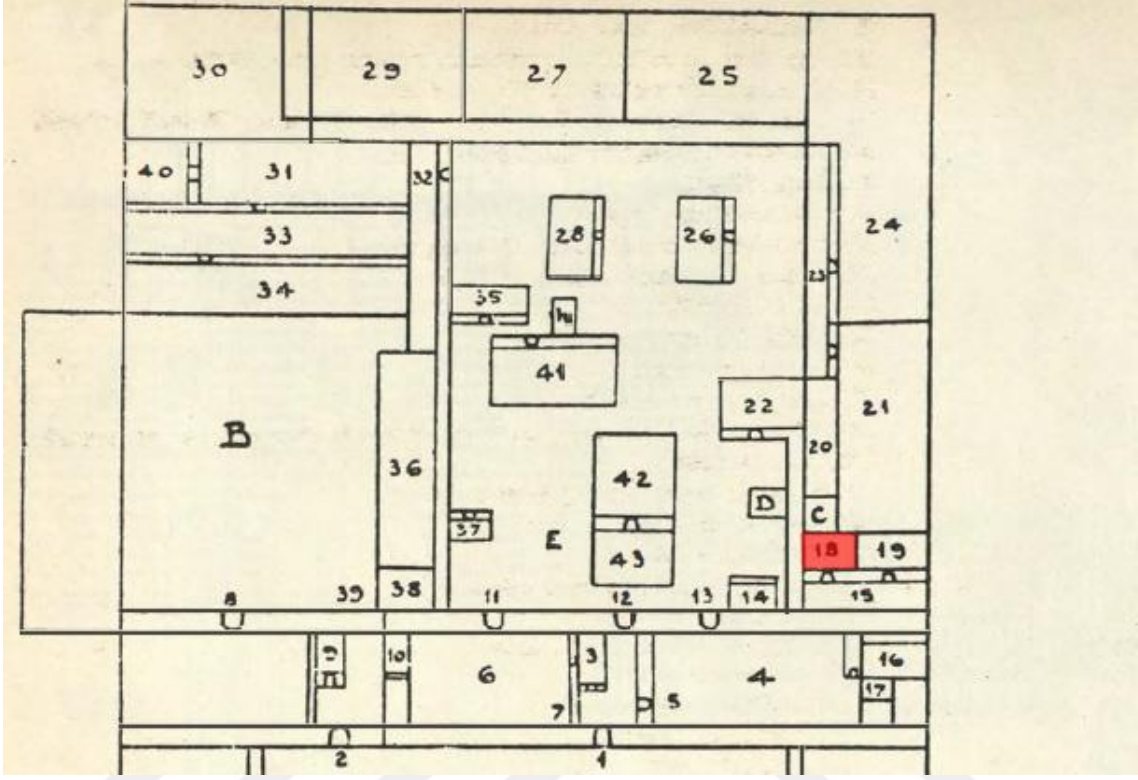
3.1.8 Akağalar Koğuşu

Akağalar, sarayın üçüncü avlusunun kapısı olan Babüssaade'yi beklemektedir ve diğer kapılarda olduğu gibi, bu kapının bekçilerine ait koğuşlar da kapının yanlarında konumlanmaktadır. Padişah ve içoğlanların yaşadığı üçüncü avluyu korumakla görevlidirler. Doğuştan hadım ya da sonradan hadım edilen ağaların sayıları 16. yüzyılda 40 kadarken, 18. yüzyılda iki katına kadar çıktığı bilinmektedir (Bobovius,2002). Tahsin Öz, akağaların sayısının yüzü aştığı zamanlar olduğunu söylemiştir.

Babüssade ve III. avlunun bekçileri olan Akağaların başı, Kapı Ağası'dır. Başta hem Enderun hem Harem'in amiri görevindeki Kapı (Kapu) Ağası'nın saraydaki gücü ve önemi, Harem'in muhafızlığını Kara Ağalar'ın üstlenmesiyle eskisine göre azalmıştır. Uzunçarşılı (2014), Akağaların görevlerinden birinin de Büyük ve Küçük Oda oğlanlarına nezaret etmek olduğunu belirtmiştir.

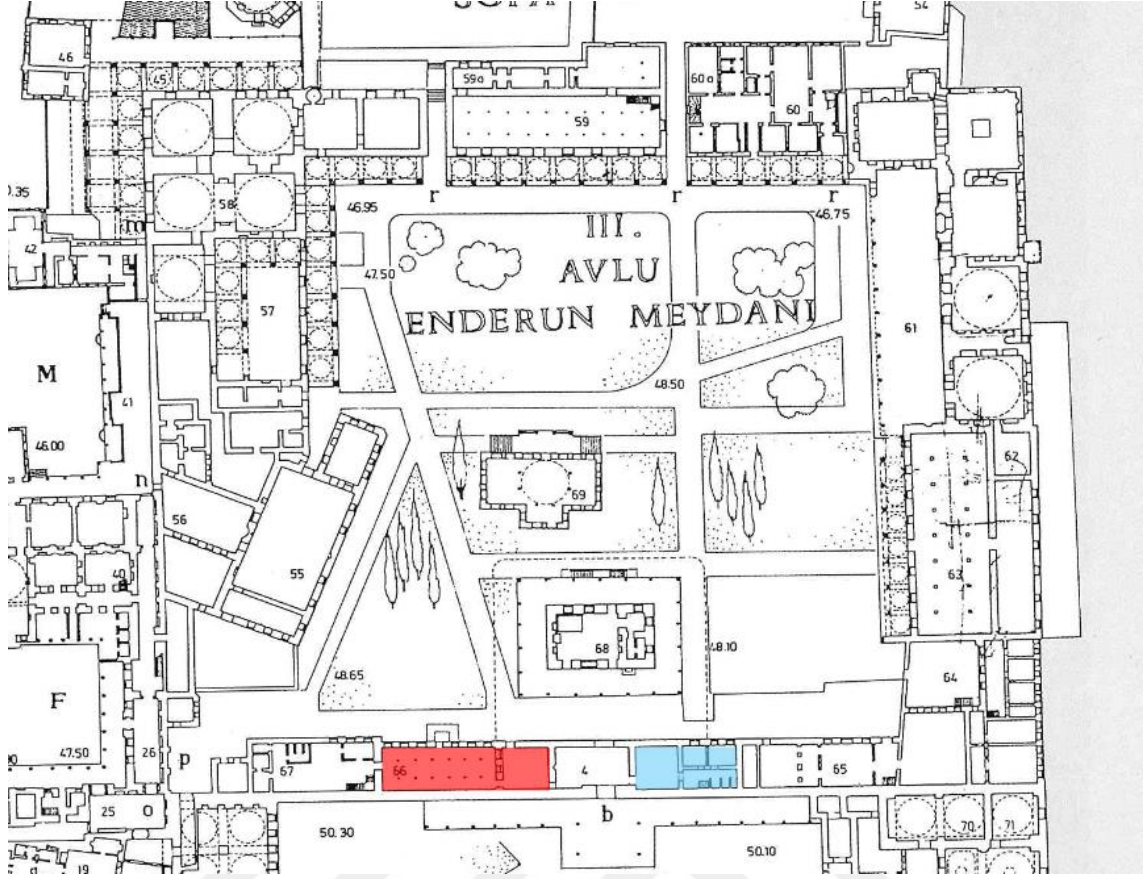
Bobovius'un planında Akağalar Koğuşu günümüzden farklı bir konumda gösterilmiştir. Planda 18 numaralı yapı 'Akağalar ve 9 Enderun Ağasına ait oda' olarak ifade edilmiştir. (Şekil 3.41) 17. Yüzyılın ortalarındaki Enderun hakkında bilgi veren krokiden yola çıkarak, bu tarihten sonra Akağalar'a ait daire ve koğuş yapılarının Babüssade'nin üçüncü avlu ve ikinci avluya bakan kapılarının arasındaki dehlizin yanına taşındığı anlaşılmaktadır. Bölüm 3.1.1 ve 3.1.2'de kapının iki

yanında yer alan mekânların 6 numarayla gösterilen Küçük Oda ve 4 numara ile gösterilen Büyük Oda Koğuşu olduğunu, bu ocakların sonradan kapatıldığını belirtmiştir.

Şekil 3.41 Bobovius'a ait saray krokisinde Akağalar Koğuşu'nun konumu (Bobovius,2002)

Eldem ve Akozan'a ait planda (Şekil 3.42) ise Babüssade Kapısı'nın sağında dört, beş odalı Kapı Ağası Dairesi konumlanırken, solunda Ocaklı Seki, Akağalar Koğuşu ve onun ötesinde Eski Küçük Oda olarak ifade edilen Akağalar Hamamı bulunmaktadır. Planda koğuş yapısı kırmızı ile Kapı Ağası dairesi ise mavi ile işaretlenmiştir.

Şekil 3.42 19. Yüzyıl Enderun Avlusu planında Akağalar Koğuşu (Eldem & Akozan,1982)

Aynı hizada konumlanan bu mekânlar, Arz Odası, Büyük Oda ve Enderun Mektebi ile birlikte 1857 yılında yanmıştır ve Abdülmecid döneminde bu yapılar yeniden onarılmıştır (Sakaoğlu,2002).

Eldem & Akozan (1982), her koğuşta olan çeşme avlusunun bu koğuşta da bulunduğunu söylemektedir. Çeşme avlularında abdest muslukları da bulunduğunu belirtir. Avlunun yanında tuvaletler ve mağsel (ufak bir hamam) bulunduğu bilinmektedir. Tuvalet ve mağselin bulunduğu alan Eski Küçük Oda olarak ifade edilen alandır ve Küçük Oda Koğuşu başlığında bu alan incelenmiştir (Bknz. Bölüm 3.1.1).

Büyük Oda ve Küçük Oda'nın kapatılması ile onlara ait alanlara da yayılan ve sınırları genişleyen Akağalar Koğuşu, Büyük ve Küçük Oda Koğuşları gibi revaksızdır. Koğuşun seki tarzında yatak yerlerine sahip olduğu ve ahşap bir üst katı olduğu bilinmektedir (Ortaylı,2007).

İRAM arşivinde bulunan restitüsyon planında da zemin katta sekiler, ahşap dikmeler gözükmektedir. Üst katta aşağıya bakan bir galeri boşluğu olduğu ve koğuşun Şirvanlı olduğu anlaşılmaktadır. İki katta da iç mekânda bulunan camekânlar gösterilmiştir (Şekil 3.43).

Şekil 3.43 Akağalar Koğuşu zemin ve üst kat restitüsyon planları (İRAM Arşivi)

Günümüze ulaşan haliyle yapı cephesine bakıldığında, yapı basık kemerli pencerelere ve girişe sahiptir. Söveleri taştandır. Zemin kat pencerelerinin önü demir parmaklıklarla örtülüdür (Şekil 3.44). Yapının çatısı kurşun kaplıdır. Ziyarete açık olmayan yapı, sarayın depo alanlarından biri olarak kullanılmaktadır.

Şekil 3.44 Akagalar Koğuşu'na ait cephe,2021 (B.Beşinci)

3.2 Harem ve Harem Koğuş Yapıları

Sarayın genel avlu ve kısımlarından bahsedilen 2. bölümde, 5. başlıkta Harem'in dışarıdan soyutlanmış, gizliliğin ön planda olduğu bir mekân olduğundan bahsedilmiştir. Sadece padişah, ailesi ve cariyelerin yaşadığı bir alan değil, aynı zamanda bir eğitim kurumu gibi işlediğinden, cariyeler ve harem ağalarının nüfusun büyük kısmını oluşturduğundan söz edilmiştir (Bknz. Bölüm 2.5).

Duvarlarla çevrili harem, kendi içinde birçok avluya sahiptir, ortalama olarak 150 metreye 80 metre gibi bir alana yayılmaktadır (Eldem & Akozan,1982). Harem, girintili çıkıntılı, katmanlı mekânlara sahiptir. Zemin kotları farklı olan sofa ve taşlıkları ile karmaşık bir örüntüye sahiptir. Yüksek duvarlarla sınırlanan bu mekân, zaman içerisinde geçirdiği değişimlerle, yapılarla uyuşmayan eklentilere ve bölüntülere maruz kalmış, bazı pencereler kapılara dönüştürülmüş, ışık almayan holler ortaya çıkmıştır. Harem'deki ana mahremiyet kaygısı ve sonradan yapılan bu değişimler sonucu labirente benzeyen karmaşık düzenden kurtulamamış, mekânların ışık alma ve ısınma gibi sorunları ortaya çıkmıştır. Güney cephesinin tamamen kör bir duvarla çevrili olması ve sıkışık mekânlar nedeniyle çoğu yapıda kubbe fenerleri, tepe pencereleri ile ışık sorunu giderilmeye çalışılsa da etkili bir

çözüm sağlanamamıştır. Yapıların sıkışık ve birbirine bitişik düzeni ve tepe fenerleri Harem kısmına yukarıdan bakıldığında açık bir şekilde görülmektedir (Şekil 3.45). Yapıların iç kısmında ise sıkça çini kaplamalar görülmektedir. Çini kaplı duvarların estetik kaygı nedeniyle yapıldığı düşünülse de, aynı zamanda rutubet ve sıcaklığın emilmesini engelleyen bir etkisi olduğu düşünülmektedir (Sakaoğlu,2002).

Şekil 3.45 Topkapı Sarayı Harem Yapıları çatısından bir fotoğraf,1890 (Öz,1948)

Bazı kaynaklarda Harem'in saraya sonradan dâhil edildiği, Fatih döneminde sarayda Harem kısmının bulunmadığından bahsedilmektedir. Necipoğlu (2006), 15. Yüzyıla ve Harem'e ait verilerin kısıtlı olması nedeniyle bunu tespit etmenin zor olduğunu belirtmiştir. Fakat Kritovoulos'un 1465'te sarayda kadın dairelerinin bulunduğunu söylediği görülmektedir. Sagundino ise 1499'da II. Beyazıd'ın kadınlarından 10 tanesinin yeni sarayda kaldığını yazdığını aktarmıştır. (akt. Necipoğlu,2006) Ayverdi de (1953), Harem kısmının Kanuni Sultan Süleyman döneminde oluştuğu, ondan önce Harem bölümünün Eski Saray kısmında kaldığının öne sürülmesinin

büyük bir yanılğı olduğunu söylemektedir. Yavuz döneminde, Harem'den Hırka-i Saadet'e geçiş için yapılan Altın Yol, Kanuni öncesindeki dönemde de Harem'in mevcut olduğunun bir göstergesidir.

Sağdıç (2006), Topkapı Sarayı Harem Hastanesi'ni II. Mehmed dönemine tarihleyen kaynaklar göstermiştir. Mekânın duvar işçiliklerinin de 15 ve 16. Yüzyıla ait olduğu belirtmiştir.

Esemenli (2000) de Altın Yol 'un kenarında küçük bir harem yapılaşmasının Fatih döneminde mevcut olduğunu, Eski Saray'dan geçici olarak getirilen padişahın gözdelerinin kaldığı bir daire olduğunu ifade eder. Sonradan bu dairenin değişerek, Baş Haseki dairesi olarak bilinen yapıya dönüştüğünü belirtmiştir.

Bu bilgiler doğrultusunda, Harem'in Kanuni öncesinde mevcut olduğu ve temellerinin Fatih döneminde atıldığı çıkarımı yapılabilir.

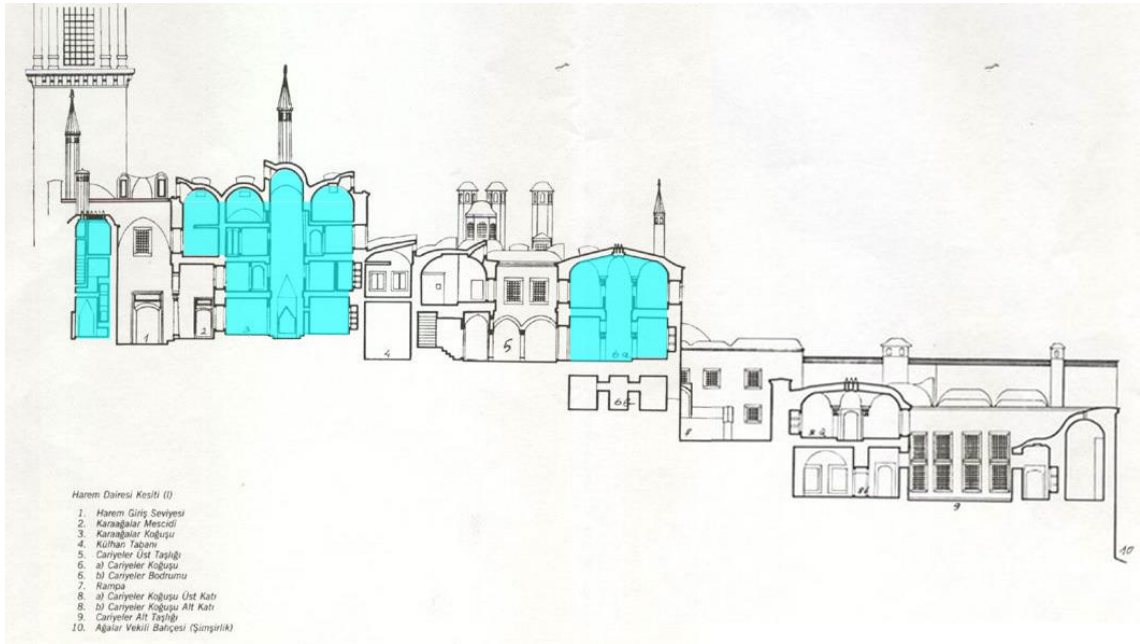
Yangın, deprem, eskimeler, farklı padişah dönemlerinde farklı gereksinimler nedeniyle diğer birçok saray yapısında olduğu gibi Harem'de de zaman içerisinde birçok tadilat ve yenilik yapılmıştır. Farklı dönemlerde, yapılan onarım, tadilat, eklentilerde Mimar Sinan, Sedefkâr Mehmed Ağa, Mimar Davud, Dalgıç Ahmed Ağa, gibi birçok kişi çalışmalar yapmıştır. İlk halinde daha düzenli olduğu tahmin edilen ve ahşap ağırlıklı olan Harem Dairesi'nde, 1665 yılında çıkan yangından sonra taşçini ağırlıklı kâgir yapılar inşa edilmiştir. 1665 yangını sonrasında eski mimari büyük ölçüde kaybolmuştur. Artan nüfus ve cariye sayıları ile birlikte revaklar ahşap, tuğla ile kapatılmış, mekânlar bölünerek daha çok mekân sağlama amacıyla sonradan birçok düzenleme yapılmıştır. Öldüğünde elli civarı çocuğu olan III. Murad ve hiç çocuğu bulunmayan III. Osman gibi örnekler, harem yaşantısı ve nüfusa etki konusunda tezat örnekler olarak gösterilebilir (Sakaoğlu,2002).

Harem'deki yapılara ait kitabelerde işlevinden bahsedilmeyen ve mimarisinden kolay çıkarım yapılamayan birçok mekânın kullanım amacı tam olarak bilinmemektedir.

Harem mekânlarından Hünkâr, Valide Sultan gibi hanedanın önemli üyelerinin dairelerinde aydınlık, pencereli, süsleme ve bezemelere sahip mekânlar görülmektedir. Bunun yanında, hadım ağaları ve cariyelere ait olan koğuşların

karanlık, ie dönük, az pencerele, süslemesiz odalarının mimari olarak büyük bir zıtlık barındırdığı görülmektedir (Necipoglu,2006).

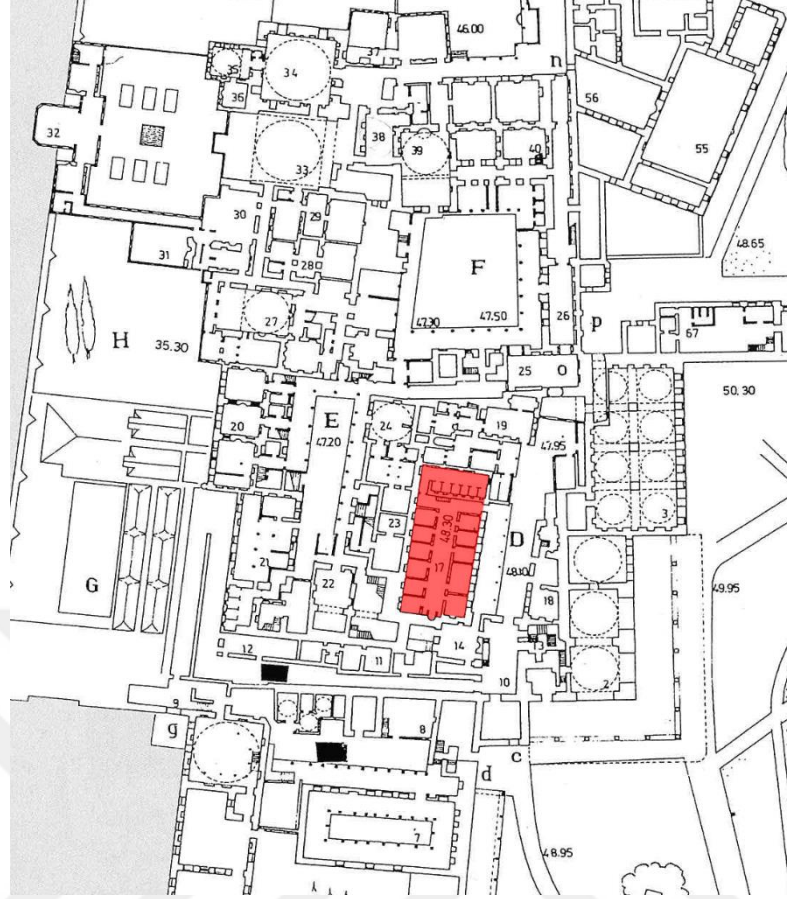
Harem Koğuş yapılarından Kara Ağalar Koğuşu, Musahipler ve Cüceler Koğuşu yapılarının Kara Ağalar Taşlığı'nda, Cariyeler Koğuşu'nun Cariyeler Taşlığı'nda, Horendegan Koğuşu ise yeri tam net olmamakla beraber Cariyeler Taşlığı'na bağlı olan Kırkmerdiven ya da alt taşlığa bağlı bir yapı olduğu düşünülmektedir. Dört koğuş ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Harem kesitinde (şekil 3.46), soldan sağa boyalı koğuş yapıları sırasıyla; Musahip ve Cüceler Koğuşu, Kara Ağalar Koğuşu, Cariyeler Koğuşu'dur.

şekil 3.46 Harem kesiti üzerinde Harem Koğuş Yapıları (Eyüboğlu,1986)

3.2.1 Kara Ağalar Koğuşu

Darüssaade ağasına bağlı olan Harem Ağaları, Kara Ağalar olarak bilinmekteydi. Kara hadımların koğuşları, Cariyeler Taşlığı ve ikinci avlunun bir parçası olan Divanhane arasındaki bir avluda yer almaktadır (şekil 3.47). Kara Ağalar Taşlığı olarak bilinen avluda, mescit, Cariyeler Koğuşu ile benzer özellikler gösteren c katlı Kara Ağalar Koğuşu, helalar, Darüssaade Ağası'nın dairesi, şehzadeler Okulu ile Cüceler ve Musahiplere ait koğuş yapısı bulunmaktadır.

Şekil 3.47 Eldem & Akozan'a ait 19. Yüzyıl Harem Planında Kara Ağalar Koğuşu (Eldem & Akozan,1982)

Kara Ağalar da Akağalar gibi hadım edilmiş ağalardır. Hadım ağaların, saray teşkilatına ne zaman dâhil edildikleri tam olarak bilinmemektedir. Altındağ (1994), hadım ağaların I. Mehmed döneminde Osmanlı sarayında görevli olduğunu belirtmiştir. Ata (2010), Kara Ağalar'ın haremde hizmet etmeye başlamasını II. Murad dönemine atfeder.

Topkapı Sarayı'nda günümüze ulaşan Kara Ağalar Koğuşu'nun, Harem'deki III. Murad Has Odası, Hünkâr Hamamı ile birlikte Mimar Sinan tarafından inşa edildiği düşünülmektedir (Sakaoğlu,2002).

Şehzadeler için gelen hocaların Harem'de gezinip, etrafa bakmasını engellemek amacıyla, Kara Ağalar eşliğinde ve denetiminde okula giriş ve çıkışlarına izin verilmekteydi. Kara Ağalara ait hamam ise dış bahçeye inen bir yokuşta konumlanmaktaydı. Kara Ağalar Koğuşu ile birlikte, taşlıktaki yapıların çoğunda bulunan 17. yüzyıl çinileri, 1665 yılındaki Harem yangını sonrası yapıların kapsamlı onarımlar geçirdiğini düşündürmektedir (Necipoğlu,2006).

Kara Ağalar'ın çoğunun, Mısır ve Habeşistan kökenli olduğu bilinmektedir. Sarayın kadınlara ait kısmından sorumlu olan bu ağalar, aynı zamanda 'Kızlar Ağası' ve 'Darüssaade Ağaları' olarak da anılmaktadır (Altındağ,1994).

Harem'in denetimini ve güvenliğini Kara Ağalar sağlamaktaydı (Bobovius,2002). Hadım edilmiş bu ağalar, aynı zamanda 'esvedin' yani siyahiler olarak da bilinmekteydi. Eski Saray'daki ağalarla beraber sayıları 80'den fazlaydı. Genelde koku, çiçek, mücevher isimleri verilen ağalar, ufak hücrelere benzeyen koğuş odalarında üç, dört kişi olarak barınmaktaydı, namazlarını cemaat halinde mescitte kılmaktaydılar. Her ne kadar harem kapı ve dehlizlerinde nöbet tutsalar da Cariyeler Koğuşu ve Harem iç dairelerine girişleri yasaktı. Amirleri ise Darüssaade ağasıydı (Sakaoğlu,2002).

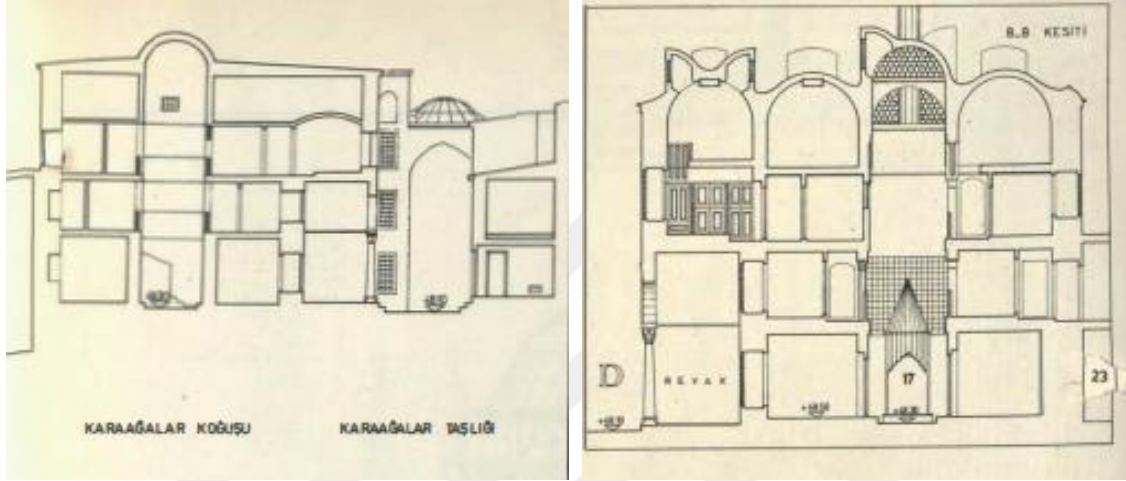
1836 yılına ait maaş defterlerinden sayılarının o tarihte 109 olduğu anlaşılmaktadır. Kara Ağalar'ın, Darüssaade Ağalığı görevlerini 1922 yılına kadar sürdürdüğü bilinmektedir (Altındağ,1994). Buradan, Kara Ağalar'ın neredeyse sarayın müzeye dönüştüğü tarihe kadar görevlerine devam ettikleri ve onlara ait koğuş yapısının da sarayın en son terk edilen yapılarından biri olduğu çıkarımı yapılabilir.

Kara Ağalar, acemiler, ortancalar, hasıllılar ve eskiler olarak dört rütbeden oluşmaktadır (Ortaylı,2007).

Eldem & Akozan (1982), Sakaoğlu (2002), Şeref (1911), koğuşun üç katlı bir yapı olduğunu, zemin kat ve zengin çini dekorlu odaların Baş Kapı Gulamı'na, birinci katın acemi ağalara, ikinci katın ise ortanca ve hasıllı ağalara ayrıldığını belirtmiştir. Altındağ (1994) ise koğuşun dört katlı bir yapı olduğunu ve acemi ağaların en üst katta kaldığını ifade etmiştir. Ortaylı (2007) da acemi ağaların en üst katta kaldığı görüşüne katılmıştır.

Tüm bunlar, göz önüne alındığında ve yerinde incelendiğinde, koğuşun zemin, birinci ve ikinci kata ek olarak, en üstte asma bir kata daha sahip olduğu ve koğuşun dört katlı olarak ifade edilebileceği görülmektedir. Yapıya ait kesit çizimlerinde de koğuşun 4 kata sahip olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 3.48). Kara Ağaların rütbelerine göre ayrıldıkları kat düzenlerinin ise asma kat eklendikten sonra değişmiş olabileceği düşüncesi mantıklı gözükmektedir.

Kocaaslan (2014), başta üç katlı olan koğuşa, harem ağası sayısının artması nedeniyle 18. Yüzyılda bir kat daha eklendiğini ifade eder. Koğuş düzenindeki mimari örgütlenmenin ise hiyerarşik bir düzene göre olduğunu belirtir. Zeminde daha üst düzey ağalar, üst katlara çıkıldıkça daha alt sınıfa mensup ağalara ait mekânlar bulunduğunu aktarmıştır. Binanın orta ve üst katı zemin kattan daha geniş bir alana yayılmaktadır ve daha fazla odaya sahiptir, fakat zemin kattaki kadar çini ve benzeri süslemeler yoktur.

Şekil 3.48 Kara Ağalar Koğuşu'na ait kesitler (Eldem & Akozan,1982)

Eldem & Akozan (1982), Kara Ağalar Koğuşu'nun, Harem koğuşlarının en büyüğü olduğunu söylemiştir. Hatta saray sınırları içerisindeki Enderun Koğuşları ve diğer koğuş yapıları da göz önüne alındığında sadece Harem değil, sarayın en büyük koğuş yapısı olması muhtemeldir. Fakat Eldem & Akozan'ın, Harem dairesi altındaki Acemi Cariyeler Koğuşu'nu bu değerlendirmeye katmadığı düşünülebilir. Üç kat yüksekliğinde olduğu belirtilen bodrum, Haseki, Valide Sultan ve Hünkâr dairelerinin yayıldığı alanın altında konumlanmaktadır. Bu koğuşun Kara Ağalar Koğuşu'ndan daha büyük bir hacme sahip olması muhtemel gözükse de gravürün doğruluğu tartışmaya açıktır ve koğuşun sınırları net olarak bilinmemektedir.

Kara Ağalar Koğuşu'nun bir yanında Kara Ağalara ait mescit, bir yanında ise Kızlar Ağası Dairesi bulunmaktadır, koğuş bu iki yapı arasında konumlanmaktadır. Mescidin bir kapısı Kara Ağalar Koğuşu'na ait revak kısmına açılmaktadır. 1920'li yıllara ait olduğu bilinen fotoğrafta, revakların bir kısmının kapatılarak mescit için olan alanın büyütüldüğü görülmektedir. Koğuşun artan nüfusu nedeniyle böyle bir müdahale yapılmış olabileceği fikri olası gözükmemektedir. Sonradan, sütun ve

kemerlerin arasına yapılan bu kapamaların kaldırıldığı anlaşılmaktadır. Eskiden revak kısmı önu boyunca devam etmeyen basamakların, kapamalar kaldırıldıktan sonra devam ettirildiği anlaşılmaktadır. (Şekil 3.49)

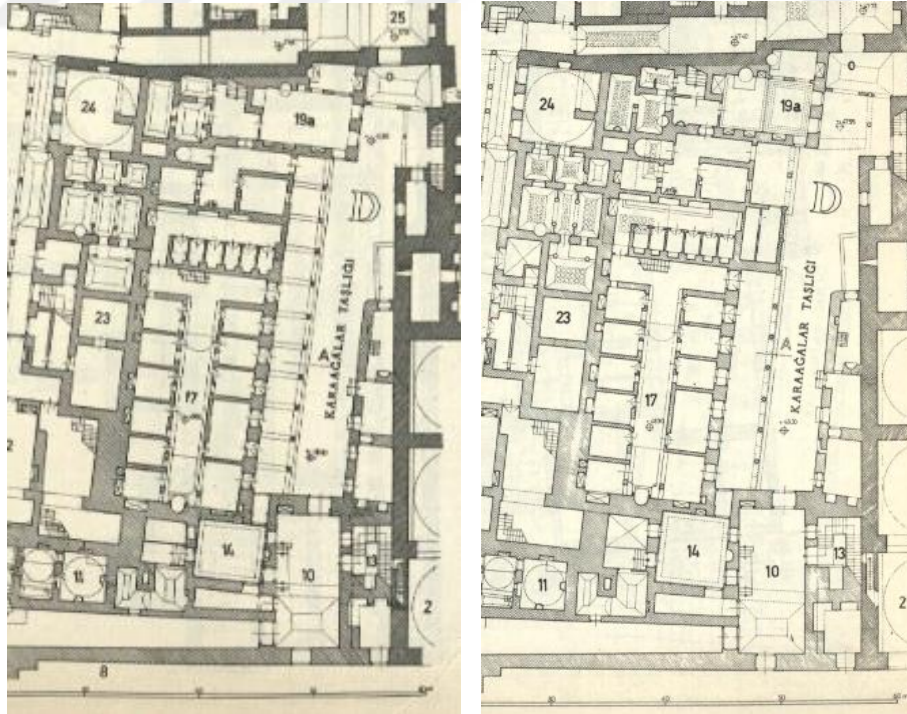

Şekil 3.49 Kara Ağalar Koğuşu revak kısmı,1920'ler (İRAM arşivi) ve günümüzdeki hali,2022 (B.Beşinci)

Kara Ağalar Koğuşu dikdörtgen planlı kâgir bir yapıdır. Taşlıktan ilk önce koğuşun önündeki yedi sütunlu revaka ulaşılır. Revak zemini taş kaplamadır. Revak kısmındaki yedi sütun sonrası Darüssaade Ağası Dairesi'ne yakın üç sütun daha gözükmektedir. Araları çini kaplı duvarlar ile örülü olan bu alanın, sonradan kapatıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 3.50). Şeref, kapatılan bu alanın 'ortanca hapisanesi' olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Mekânın o dönemde pabuçluk olarak isimlendirildiği bilinmektedir. Bu kısmın duvarlarında 18. Yüzyıl çinileri görülmektedir (Kocaaslan,2014). Koğuş ilk inşa edildiğinde revak kısmının on sütunlu ve daha uzun olduğu çıkarımı yapılabilir. Eldem & Akozan'a ait planlarda revakların kapatılmadan on sütunla hali ve kapatıldıktan sonraki hali gösterilmiştir (Şekil 3.51). Revak kısmının önünde taşlığa doğru uzanan, üzeri kurşun ile kaplı bir saçak bulunmaktadır.

Şekil 3.50 Revak kısmında sonradan kapatıldığı bilinen Pabuçluk (Ortanca Hapishanesi) (İRAM arşivi)

Şekil 3.51 Kara Ağalar Taşlığı 17.yüzyıl sonları ve 18.yüzyıl sonlarına ait planlar (Eldem & Akozan,1982)

Koğuşun taşlığa bakan cephesinde çiniler ve kitabeler dikkat çekmektedir. Tavanlarda kalem işi süslemeler mevcuttur (Şekil 3.52). Revakın sol tarafındaki kapı, Kara Ağalara ait mescidin kapısıdır, sağ tarafta ise koğuşun ahşap kanatlı giriş kapısı bulunmaktadır. Mermer söveli, basık kemerli kapının üzerinde bir kitabe bulunmaktadır.

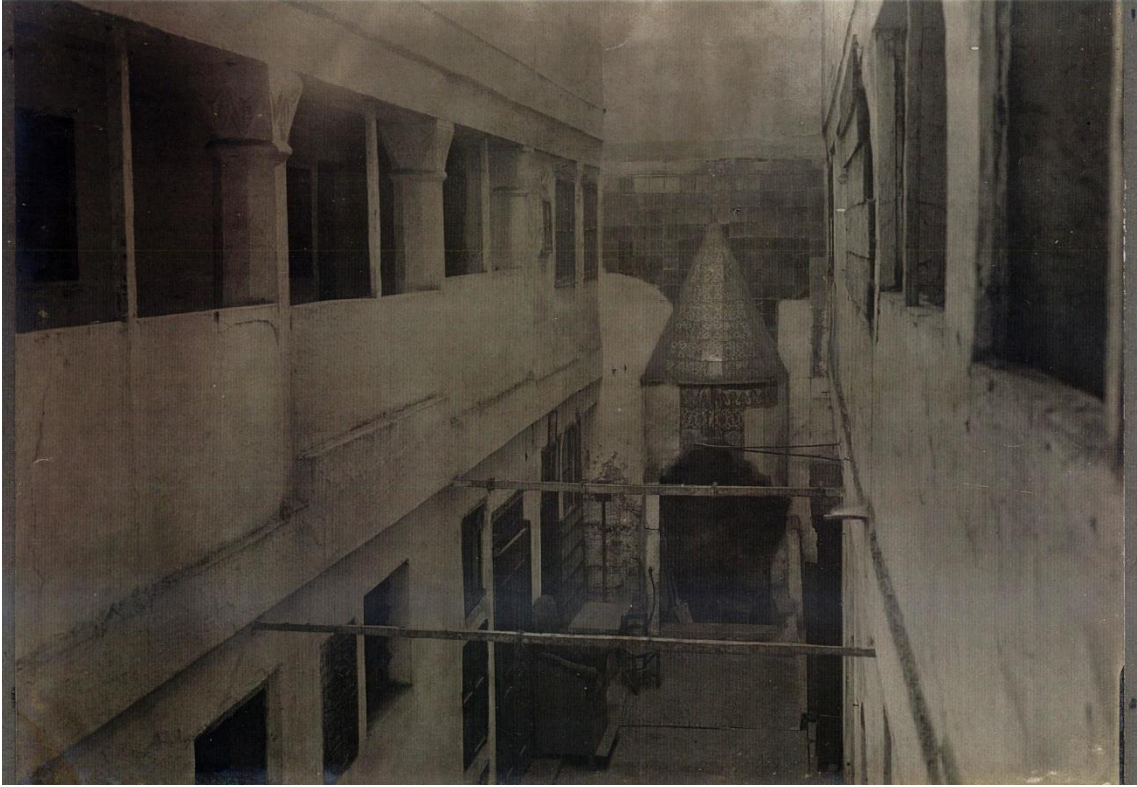
Şekil 3.52 Kara Ağalar Koğuşu revak iç kısmı, 2021 (B.Beşinci)

Kapıdan girildiğinde ulaşılan giriş holünün, sağ duvarı sıvalıdır. Fakat sol duvar tavana kadar çinilerle kaplıdır. Bu duvarda hem çinilerden yapılmış bir kitabe hem mermerden bir kitabe daha bulunmaktadır. Koğuşun mekânsal düzeni, ortada taş döşemeli bir koridor ve koridorun etrafında yerleştirilmiş odalardan oluşmaktadır. Koridorun taşlığa bakan tarafında beş oda, karşı yüzünde ise altı oda vardır.

Eldem ve Akozan (1982), zemin kattaki odaları, Baş Kapı Gulamı'na ait yatak, misafir ve oturma odaları, kiler, levazım odaları olarak nitelendirmiştir. Ocağa bitişik olan oda ise Baş Kapı Gulamı'nın yemek odasıdır.

Büyük bir koğuş ocağı bulunan taş döşemeli ocakbaşı (Şekil 3.53), ocağın yanında, ocağa gömülü haznesi ile abdest için ılık su temin edilen bir çeşme, sütunlara oturan kat galerisi, çini ve kalem işi yapılmış odaları bulunmaktadır. Koğuş ocağının, eskiden baştan sona yeşil çinilerle kaplı olduğu bilinmektedir. Her odada üç, dört kişi barındığı ve toplam otuz kadar oda olduğu düşünülünce 100 civarı harem ağasının koğuşta barınabileceği düşünülmektedir. Koğuşun arkasında harem ağalarına ait olan Meşkhane Hamamı bulunmaktadır (Sakaoğlu,2002).

Koğuştaki anıtsal ocağın üzeri 20. Yüzyıl Kütahya çinileri ile kaplıdır (Şekil 3.54). 18. Yüzyılda eklenen üçüncü katta ise geç dönem manzara tasvirli, bitkisel motifli odalar bulunmaktadır (Esemenli,2000).

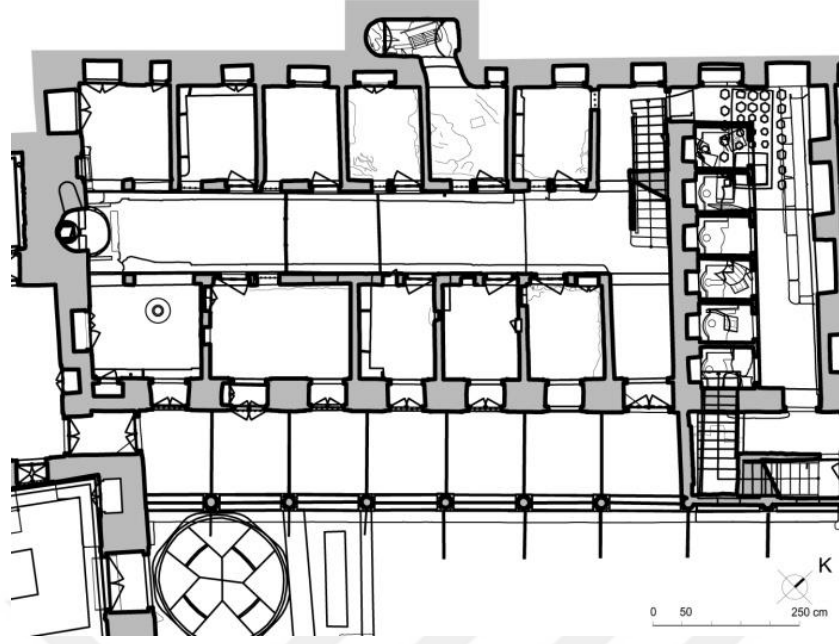

Şekil 3.53 Kara Ağalar Koğuşu ocak kısmı, 1920'li yıllar (İRAM arşivi)

Şekil 3.54 Kara Ağalar Koğuşu ocak kısmı, 2004 (İRAM arşivi)

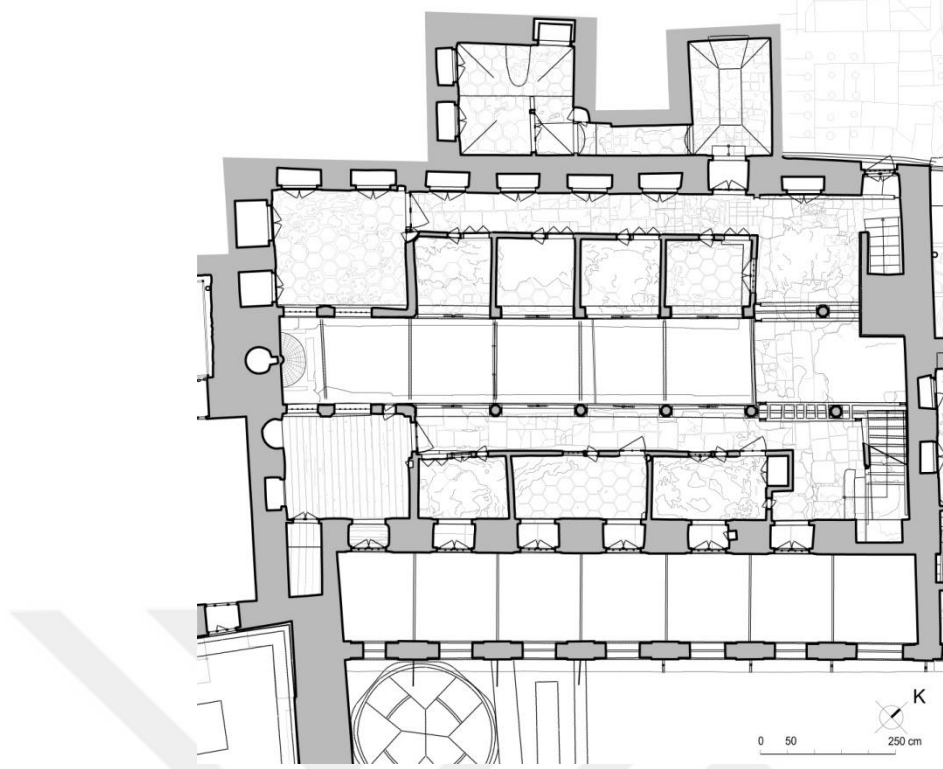
Koğuşa girildiğinde solda kalan odalardan revaka bakan ilk üç oda ve karşı tarafta kalan altı oda yaklaşık olarak benzer ebatlarda, kareye yakın dikdörtgen biçimindedir. Revaka bakan dördüncü oda zemin kattaki en büyük oda olup, ocağın yanındaki beşinci oda da diğer dokuz odadan biraz daha geniştir (Şekil 3.55). Odaların biri hariç hepsinde altıgen tuğla döşeme görülmektedir. Revaka bakan odaların duvarları çinilerle kaplı ve tavanlar sıvalıdır, sadece birinde ahşap tavan görülmektedir. Karşıda bulunan altı odadan ise sadece biri çinilerle bezeli olup, diğer tüm odaların duvar ve tavanları sıvalıdır. Koğuş girişinin solunda kalan bu odaların tam zıttında, sağ tarafta, üst kata çıkışı sağlayan merdivenin altındaki kapıdan, altı tuvalet hücresinin bulunduğu mekâna ulaşılmaktadır. Bu kısım Kızlarağası Dairesi'ne bitişiktir.

Şekil 3.55 Kara Ağalar Koğuşu zemin kat planı (İRAM arşivi)

Zemin katta sadece taşlığa bakan cephede pencereler bulunmaktadır. Taşlık tarafındaki odaların koridora bakan duvarlarında da pencereler bulunduğu görülür. Loş bir iç mekânı olan koğuşta, muhtemelen bu pencereler vasıtasıyla ışık iç koridora da taşınmaya çalışılmıştır. Mermer söveli ahşap kanatlı pencerelerin önlerinde, demir lokmalı parmaklıklar bulunmaktadır.

Koğuşun birinci katına, girişin karşısında konumlanan taş merdivenle çıkılır. Birinci katta da on bir oda bulunmaktadır, fakat bu odalar aşağıdaki oda akslarını tam olarak karşılamaz, iki oda tamamen zemin kat sınırlarının dışına çıkma olarak taşmaktadır (Şekil 3.56). İki oda da, birinci kattaki diğer odalardan daha düşük zemin kotunda olup, koridordan basamakla aşağı inilerek ilk odaya ulaşılır, ikinci odanın ise koridora bir kapısı bulunmayıp, ilk odadan geçilerek ulaşım sağlanmaktadır. Birinci kattaki mekânların mimari özelliklerine bakıldığında, ahşap döşemeli bir oda hariç zeminlerde altıgen tuğla döşemenin devam ettiği, duvarlarda ise sıva üzerine yapılan kalem işi bezemeler görülmektedir. Galeriye bakan odalarda kemerlerin arası duvar örülmüş ve bu aralarda birer pencere bırakılmıştır (Şekil 3.57) Kalem işi bezemelerde 18.-19. Yüzyılda benzerleri sıkça görülen çiçek, bitkisel motifler, manzara tasviri gibi öğeler bulunmaktadır (Şekil 3.58).

Şekil 3.56 Kara Ağalar Koğuşu birinci kat planı (İRAM arşivi)

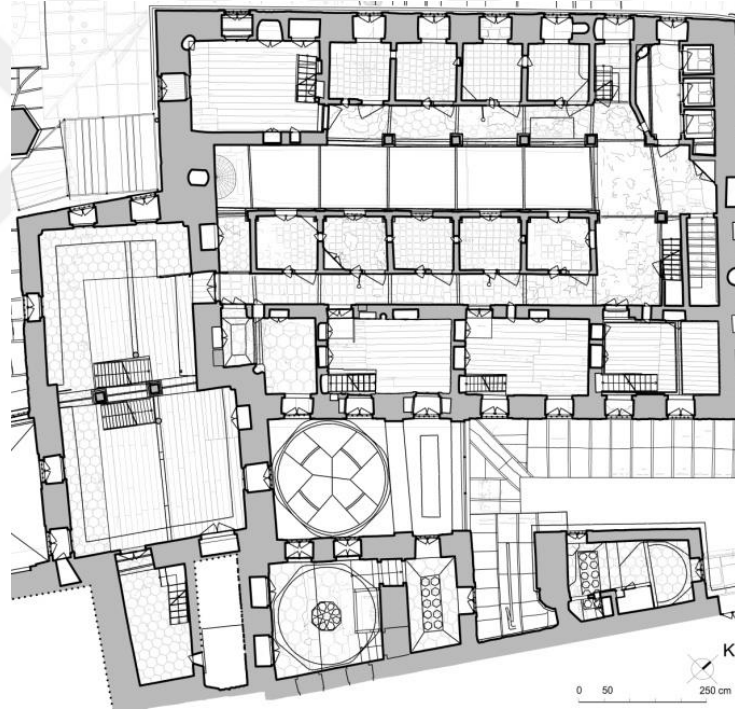
Şekil 3.57 Kara Ağalar Koğuşu birinci kat galeriye bakan mekânlar (İRAM arşivi)

Şekil 3.58 Kara Ağalar Koğuşu bezemeleri (İRAM arşivi)

İkinci kata çıkışın da taş bir merdivenle sağlandığı koğuşta, revak üzerinde konumlanan mekânlar ve ağalar mescidi üzerine doğru uzanan kısım ile ikinci kat, zemin ve birinci kata göre daha geniş bir alana yayılmaktadır. Birinci kattaki galeri boşluğu bu katta da devam etmektedir (Şekil 3.59). Merdivenden çıkıldıktan sonra, karşıda üç tuvalet hücresi bulunmaktadır. Zemin kat ve birinci kattan farklı olarak, bu katta Kara Ağalar Taşlığı'na bakan odaların taşlığa bakan pencereleri haricinde koğuşun karşı tarafında konumlanan odaların da dışarıya bakan pencereleri bulunmaktadır. Odalarda yine kalem işi bezemeler, ahşap veya tuğla döşemeler görülmektedir.

İkinci katta galeri boşluğuna bakan odaların sonradan yapıldığı, sütun ve kemerlerin arasının sonradan örülerek kapatıldığı düşünülmektedir (Kocaarslan, 2014) (Şekil 3.60).

Şekil 3.59 Kara Ağalar Koğuşu ikinci kat planı (İRAM arşivi)

Şekil 3.60 Kara Ağalar Koğuşu ikinci kat (İRAM arşivi)

Tuvaletlerin yanında bulunan ve taşlığa bakan odalarda asma kata çıkmak için yapılmış ahşap merdivenler bulunmaktadır (Şekil 3.61).

Şekil 3.61 Kara Ağalar Koğuşu asma kata çıkan oda içi merdivenlerden biri (İRAM arşivi)

Sakaoğlu(2002), koğuş mimarisinin orta çağ manastırları ya da kervansarayların mimarisini anımsattığını söylemiştir.

Günümüze ulaşan koğuşun, bulunduğu taşlık ve yanındaki mescit ziyarete açık olsa da, koğuşun iç kısmı şu an ziyarete kapalı haldedir.

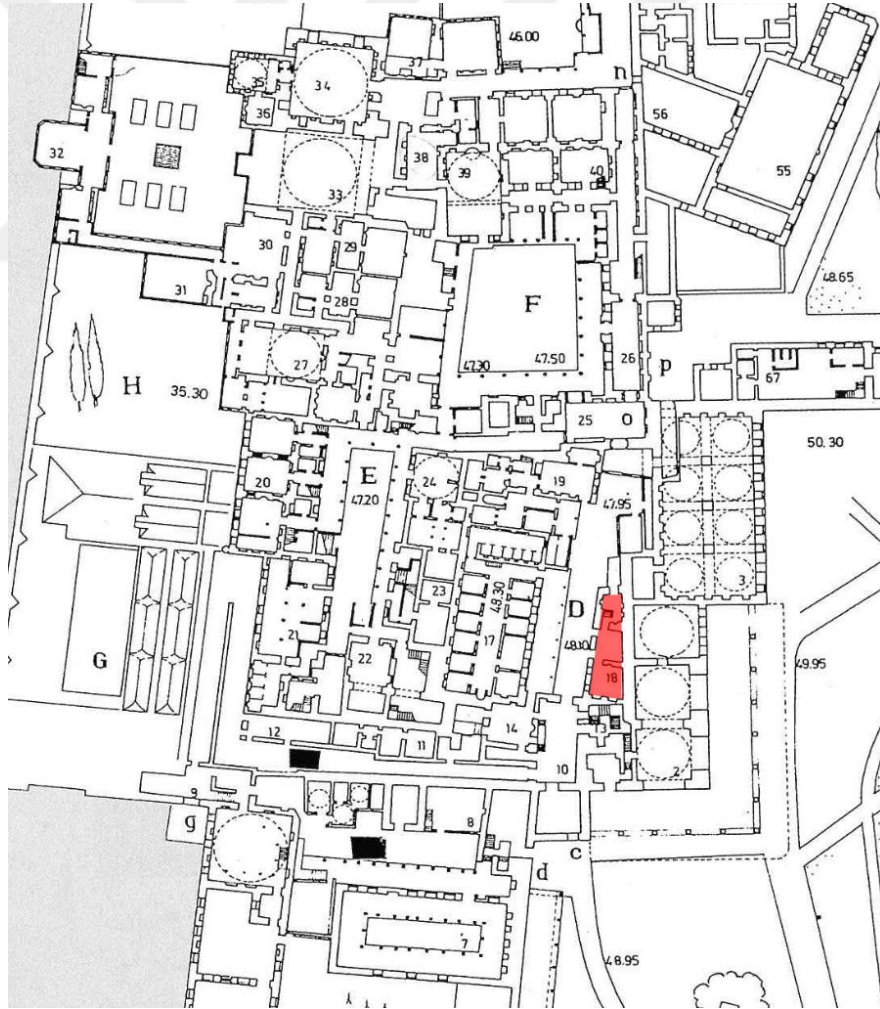
3.2.2 Musahipler ve Cüceler Koğuşu

Musahip kelimesi 'sohbet ehli kişi, arkadaş' anlamına gelmektedir. Bu kavram Osmanlı Saray teşkilatında padişahın yanında bulunan, danışmanlık benzeri görev yapan sınıf için kullanılmıştır. Fakat bu sınıfın devlet işleri konusunda bir danışmanlıktan daha çok padişahla sohbet ve şahsi işlerinde yardımcı kişiler olduğu düşünülmektedir (İpşirli, t.y.).

Ortaylı (2007), bu sınıfın Harem ağaları içerisinde önemli bir grup olduğunu ve en kıdemli üç musahibin padişah tarafından seçildiğini belirtmiştir. Padişahın odasının önünde nöbet tutmak ve onunla sohbet etmek gibi görevleri olduğunu yazmıştır. Cüceler ise padişahı eğlendirmekle görevli bir gruptur.

Tez çalışmasında, farklı kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda Küçük Oda, Büyük Oda ve Seferli Koğuşu gibi odalarda da cücelerin bulunduğunu belirtmiştik, 'odasızlar' olarak da isimlendirilen sınıfa dâhil cücelerin, hadım olanlarının Harem'in parçası olan Musahip ve Cüceler Koğuşu'nda ikamet ettiği düşünülebilir.

Kara Ağalar Taşlığı'nın bir parçası olan koğuş, kaynaklarda Kara Ağalar Koğuşu'ndan bağımsız, farklı bir ocak olarak bahsedildiği için bu çalışmada da ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır. Yapı, Kara Ağalar Koğuşu'nun karşısında yer almaktadır ve Adalet Kasrı'na bitişiktir (Şekil 3.62).

Şekil 3.62 Eldem & Akozan'a ait 19. Yüzyıl Harem Planında Musahipler ve Cüceler Koğuşu (Eldem & Akozan,1982)

Esemenli (2000), Musahipler haricinde Harem'in mali işlerinden sorumlu Hazinedar Ağa'nın da burada kaldığını belirtmiştir. Harem'de hizmet veren cücelerinde bu yapının içerisinde odalarının bulunduğu ve mekân oranlarının ufaklığı ile bu alanların ayırt edilebildiğini söylemiştir.

Sırtını yasladığı duvar nedeniyle düzgün olmayan dörtgen biçimli yapının, giriş cephesi taşlığa ve Kara Ağalar Koğuşu'na paraleldir. Cephenin zemin kat ve birinci kat yüzleri çinilerle kaplıdır (Şekil 3.63). Koğuşa giriş, yan yana konumlanan iki ayrı, ahşap kanatlı kapı ile sağlanmaktadır. Kapılar basık kemerli ve mermer sövelidir (Şekil 3.64). Üç katlı ve kâgir bir yapı olan koğuş, taşlığa bakan 11 pencere, Harem cümle kapısına bakan üç pencere ile ışık almaktadır. Pencere önleri demir parmaklıklarla kapatılmıştır. İki kapı da ortak bir ara mekâna açılır, bu mekânın zemini mermer kaplıdır. İki yanında odalar bulunmaktadır.

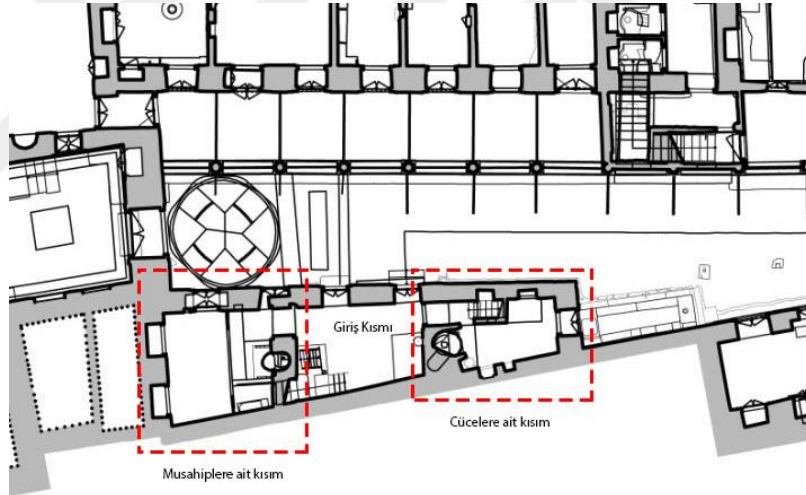

Şekil 3.63 Musahipler ve Cüceler Koğuşu'nun Kara Ağalar Koğuşu'na bakan cephesi, 2021 (B.Beşinci)

Şekil 3.64 Musahip ve Cüceler Koğuşu'nda ortak alana açılan giriş kapıları, 2016 (İRAM arşivi)

Taşlıktan koğuşa girildiğinde sağ tarafta kalan odaların musahiplere, solda kalan odaların ise cücelere ait olduğu düşünülmektedir (Ortaylı,2007) (Şekil 3.65).

Şekil 3.65 Musahipler ve Cüceler Koğuşu zemin kat planı (İRAM arşivi)

Mekânın güneydoğu tarafında bulunan merdiven ile üst katın musahiplere ait olduğu düşünülen kısmına ulaşılır. Merdivenin ara sahanlığından ahşap küçük bir başka merdivenle, iki katın arasındaki asma kata ulaşılmaktadır. Bu katın iki duvarı ahşap kaplı, iki duvarı ise sıvalıdır. Tavanı da ahşap olan odanın hem tavanında hem ahşap duvarlarında kalem işi çiçek motifleri ile süslemeler bulunmaktadır (Şekil 3.66).

Şekil 3.66 Musahiplere ait olduğu düşünülen asma kattaki oda (İRAM arşivi)

Musahip odasına girildiğinde, oda da yaşmaklı bir ocak ve duvarda mermer söveli iki niş dikkat çekmektedir. Muhtemelen üst katlarda olduğu gibi bu nişlerin önünde de kapaklar bulunarak aslında dolap vazifesi gördüğü düşünülebilir. Odanın zemininin tuğla kaplı olduğu görülmektedir. Musahiplere ait odanın üst katına, ara mekânda bulunan taş merdivenle ulaşılmaktadır. Bu katta da alt katta olduğu gibi taşlığa bakan iki pencere ve adalet kulesine bitişik olan duvarında yine iki niş dolap olduğu görülür. Pencere ve nişlerin önünde ahşap künde kari kapaklar bulunmaktadır. Dolapların olduğu duvarın önünde, odanın diğer kısımlarından bir basamak yükseklikte bir seki bulunmaktadır. Zemin ve seki altıgen tuğla ile döşelidir. Odadaki duvarların bir kısmı çiniler ve çini taklidi kalem işleri ile bezelidir. Tavan ve duvarların kalan kısmı sıvalıdır (Şekil 3.67).

Şekil 3.67 Musahipler Koğuşu birinci kat odası (İRAM arşivi)

Birinci katın kuzeyinde bulunan basamaklardan ara bir kata ulaşılır ve bu ara kattaki merdivenlerden ikinci kata ulaşılmaktadır. Bu katta alt katlarla benzer bir plana sahiptir ve taşlığa bakan ahşap kapaklı iki pencere, Adalet Kulesi'ne bakan duvarda iki ahşap künde-kari kapaklı rafli dolap bulunmaktadır. Fakat taşlığa bakan pencerelerin zıttı duvarda baş hizasının üzerinde iki ufak pencere daha bulunmaktadır. Zemin yine altıgen tuğla ile döşelidir. Odanın tavanı sekizgen kasnağa oturan bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe, kalem işleri ile bezelidir ve ortasında bir aydınlık feneri bulunmaktadır. Kubbe etekleri mukarnaslıdır. Odanın duvarları sıvalıdır, bazı kısımlarda çini taklidi kalem işleri bulunmaktadır (Şekil 3.68).

Şekil 3.68 Musahipler Koğuşu ikinci kat odası (İRAM arşivi)

Son olarak bu odada bulunan birkaç merdiven ile aynı birinci ve ikinci katın arasında bulunan ara kat gibi, tekrar bir ara kat mekânına çıkılır. Diğer ara kat ile benzer

özellikler gösteren duvarları sıvalı, altıgen tuğla döşeli zemine sahip mekânda, en büyük mimari fark, üzerinin tonozlu olmasıdır. Bu tonozda bulunan altıgen şekle sahip on adet fener açıklığı ile mekân tepeden ışık almaktadır. Tonozda kalem işi süslemeler mevcuttur (Şekil 3.69).

Şekil 3.69 Musahiplere Koğuşu ikinci kattan yarım kat yükseklikte olan oda (İRAM arşivi)

Koğuşun kapılarından girdiğimizde solda kalan odaların ise cücelere ait olduğu bilinmektedir. Üç kata dağılan odaların zemin katına mermer söveli, basık kemerli bir açıklıktan girilmektedir. Odanın içerisinde yaşmaklı bir ocak ve sivri kemerli bir niş içine koyulmuş, kitabeli mermer bir çeşme bulunmaktadır. Çeşmenin üzerine oyulmuş tavus kuşu kuyruğu ve istirdiyeye benzeyen motif 18. Yüzyıl dönemlerinde sıkça rastlandığından, çeşmenin 18. Yüzyıla ait olması muhtemeldir. Musahipler odalarında olduğu gibi, bu alanda da zeminde altıgen tuğla döşemeler, önleri demir lokmalı parmaklıklarla kapalı, ahşap kanatlı pencereler bulunmaktadır. Odaların duvarları sıvalıdır (Şekil 3.70).

Şekil 3.70 Cüceler Koğuşu avluya bakan dar cephesi ve zemin kat iç mekânı (B. Beşinci)

Zemin kattaki odaya girilen açıklığın hemen karşısında, üst kata çıkan merdiven konumlanmaktadır. Zaten küçük olan mekânda, üst katlara çıkışı sağlayan merdivenlerde alanı oldukça daraltmaktadır. Merdiven çıkışının üzerine denk gelen döşeme, yerden bir metre civarında yüksektir. Birinci katta hem taşlığa hem harem cümle kapısına bakan ahşap pencereler bulunmaktadır. Duvarlar sıvalı ve zemin altıgen tuğlalar ile döşelidir. Birinci kattan ikinci kata çıkışı sağlayan merdiven, zemin ve birinci kat arasındaki merdivenin üzerinde konumlandırılmayıp, karşı duvara yaslanmaktadır. Bunun sonucu olarak, bu odada kullanıma açık olan alan oldukça küçük kalmış ve kat sanki büyük bir merdiven sahanlığı gibi kalmıştır.

İkinci kata taş basamaklarla ulaşılır. Bu katta da pencereler alt kat ile birebir aynı şekilde konumlanmıştır. Merdivenlerden çıkıldığında ilk ulaşılan kısmın üzeri aynalı tonozla örtülüdür. Tonozun ortasında musahip odalarının en üst katında olduğu gibi petek şeklinde fil gözü pencerelerden de mekân ışık almaktadır. Haremdeki birçok mekânda bulunan ışık sorununu çözmek için bu tarz mimari detaylara sıkça rastlanmaktadır. Merdiven arkasında kalan mekân ise yine musahip odalarında olduğu gibi, sekizgen bir kasnağa oturan bir kubbe ile örtülüdür. Fakat bu kubbenin ortasında bir aydınlık feneri bulunmamaktadır. Kubbenin alt kısmının yarısı bir tavanla kapatılmıştır, bu müdahalenin belki yer ihtiyacı nedeniyle sonradan yapılmış olabileceği düşünülebilir (Şekil 3.71).

Şekil 3.71 Cüceler Koğuşu ikinci kat fil gözü ve kubbeli tavanları (İRAM arşivi)

Duvarlarda, tonozda, kubbede kalem işi bezemeler görülmektedir. Ağırlıklı olarak bitkisel motifler bulunmaktadır. Odaya ilk ulaşıldığında, duvardaki kalem işi manzara tasviri oldukça dikkat çekmekte ve koğuşta daha üst statüde birine ait olan bir oda olduğu düşüncesini vermektedir (Şekil 3.72). Manzara tasvirinin, etrafı kalem işi bir perde ile çerçevelenerek, yapay bir pencere havası verilmiştir. Manzarada kaleler, köşkler, yelkenli gemiler ve su öğeleri, ağaçlar ve yeşil tepeler görülmektedir. Manzara tasviri muhtemelen İstanbul'a ait bir betimlemedir. Süslemeler, girlandlar, tasvirin etrafında perde gibi öğeler 18. Yüzyılda sıkça görülen kalem işi bezemelerdir.

Koğuşta restorasyon çalışmalarının yapıldığı ve ziyarete kapalı olduğu bilinmektedir.

Şekil 3.72 Cüceler Koğuşu'nda ikinci katta bulunan manzara tasvirli duvar (İRAM arşivi)

3.2.3 Cariyeler Koğuşu

Cariyeler Koğuşu denildiğinde akla gelen ve bilinen yapı, Cariyeler Taşlığı'nda bulunan iki katlı yapıdır. Sakaoğlu (2002), acemilik dönemini tamamlayan cariyelerin burada barındığını belirtmiştir. Harem'in bodrum katında bulunan üç kat yükseklikte ve oldukça büyük bir alana yayılan başka bir mekânın da odalara bölünerek, saraya yeni gelen acemi cariyelerin barındığı bir koğuş yapısı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu başlık altında, karışıklığı önlemek amacıyla, bodrum katta bulunan koğuş yapısından Acemi Cariyeler Koğuşu olarak, ayrı bir alt başlıkta bahsedilecektir.

Ortaylı (2007) ve Eyüboğlu (1986), kırkmerdivenden inilerek ulaşılan alt taşlıkta diğer iki Cariyeler Koğuşu'ndan başka bir koğuş yapısı daha olduğunu belirtmiştir. Eyüboğlu, bu koğuşun Horendegan Koğuşu olarak isimlendirildiğini aktarmıştır. Sakaoğlu (2002) da Cariyeler Koğuşu haricinde Horendegan Koğuşu'nu ayrı olarak ele aldığı için, söz konusu koğuş yapısı, çalışmada farklı başlık altında ayrı olarak incelenmiştir.

Cariyeler Taşlığı, 16. Yüzyılda Kara Ağalar Taşlığı ile aynı zamanda inşa edilmiştir. Harem yangınları ve geçirdiği değişikliklerle özgünlüğünü yitirmiştir. Zaman içerisinde haremdeki birçok mekânda olduğu gibi Cariyeler Taşlığı'nda da revaklar kapatılarak odalar eklendiği bilinmektedir. Bu avluda Kadınefendi/Haseki Daireleri,

Cariyeler Koğuşu, Cariyeler Hamamı, kiler, çamaşırhane gibi mekânlar bulunmaktadır. Taşlığın solunda hamam, sağındaki ilk üç kapı Kadınefendi Daireleri, dördüncü kapı Kırkmerdiven diye bilinen harem bahçesine inen merdivene, beşinci kapı ise Cariyeler Koğuşu'na açılmaktadır. Cariyeler Koğuşu'nun solunda kalan bir sonraki kapıdan ise koğuşa ait tuvaletlere ulaşılmaktadır (Ortaylı,2007) (Şekil 3.73).

Şekil 3.73 Cariyeler Taşlığı (Kadraja giren sağ taraftan dördüncü kapı Cariyeler Koğuşu'na açılmaktadır.)

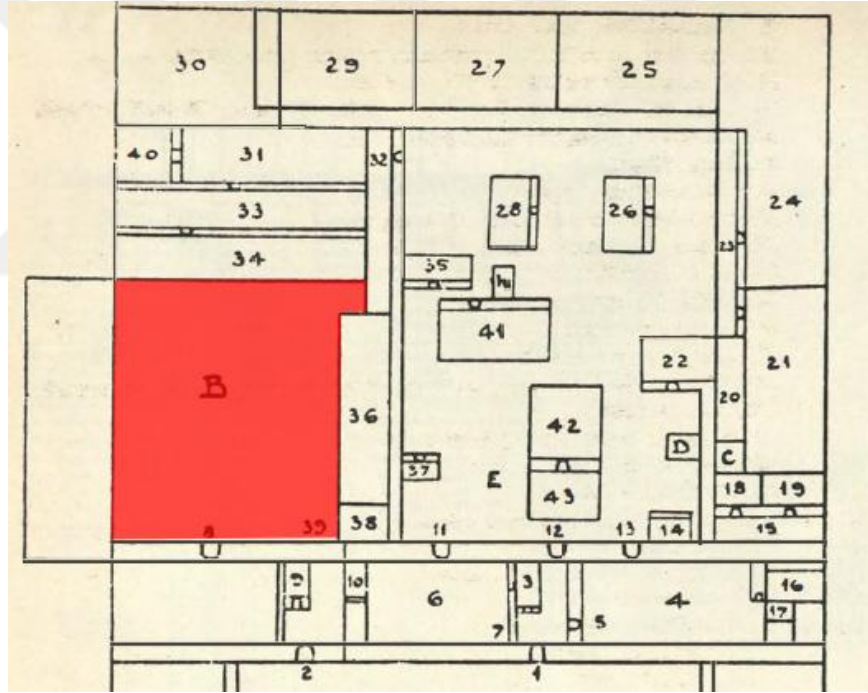
Cariyeler Koğuşu'nun hemen yanındaki Kırkmerdiven'den hastane ve çeşitli farklı mekânlara ulaşılmaktadır. Hastane kısmı ve diğer mekânlardaki odaların da Haseki ya da kalfalar ve cariyeler gibi sınıflar tarafından koğuş mekânı olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Eldem & Akozan,1982).

Farklı dönemlerde, cariyeye sayıları da oldukça farklılık göstermektedir. Saray defterlerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda II. Selim döneminde 49 kişilik mevcudun, 17. yüzyılda 400 civarına ulaştığı, 18. yüzyılda ise 450'den fazla cariyeye bulunduğu bilinmektedir. Mekânlar bölünüp, eklemeler yapılırsa bile haremi çevreleyen duvarlar nedeniyle harem kısıtlı bir alana sahiptir (Sakaoğlu,2002).

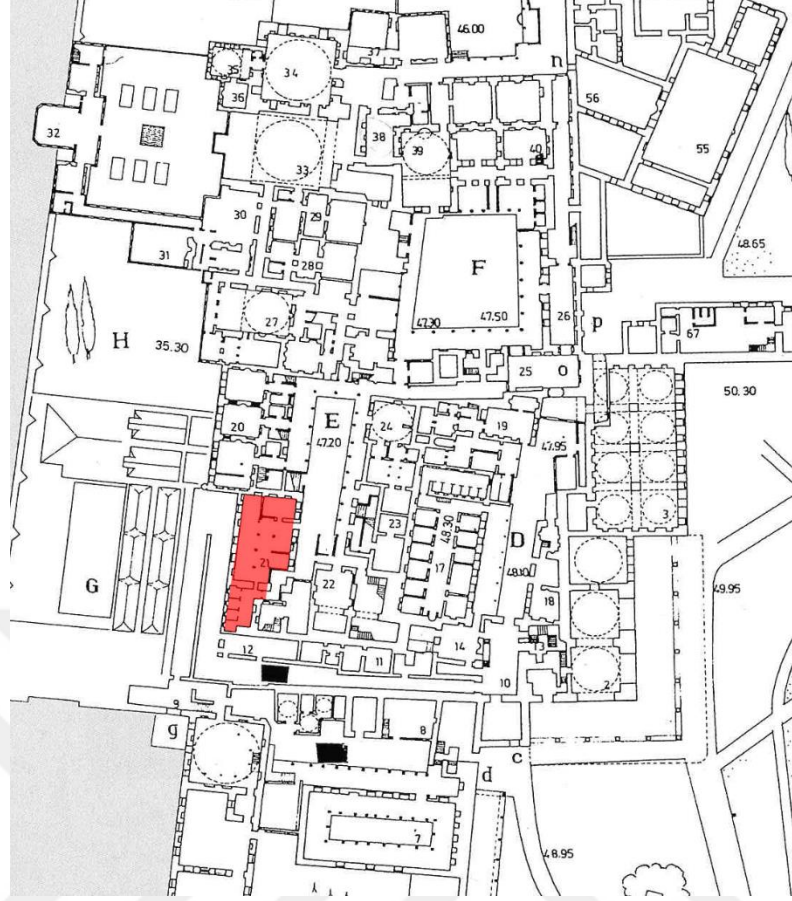
Koğuşta sonradan ahşap bölmelerle yeni mekânlar yaratıldığı düşünülmektedir. Buna rağmen, koğuş her katında 20-25 cariyeyi barındırabilecek kapasitededir

(Ortaylı,2007). Saraydaki kalabalık cariye nüfusunun ancak ufak bir kısmının bu mekânda barınabileceği anlaşılmaktadır.

Bobovius (2002), Cariyeler Taşlığı'nı krokisinde 'B' ile göstermiştir, bu alanın kadınların çamaşır kuruttuğu bir avlu olduğundan bahsetmiştir (Şekil 3.74). Harem dairesini iyi bilmediğini ve elde ettiği bilgileri haremden bir kadın ile evlenmiş, sipahi ağalarından elde ettiğini söylemiştir. Kadınların da iç oğlanlar gibi belli odalara bağlı olduklarını ve kıdem kavramının onlar içinde geçerli olduğundan bahsetmiştir. 'B' ile ifade edilen alanın büyüklüğüne bakıldığında ve bazı kaynaklarda plandaki bu alan Valide Sultan Taşlığı gibi farklı isimlendirmelerle gösterilmiş olduğu düşünülünce, bu alanın sadece Cariyeler Taşlığı değil, Kara Ağalar ve Valide Sultan Taşlığı gibi alanları da içermesi olası gözükmektedir. Eldem ve Akozan'ın planında koğuşun yeri işaretlenmiştir (Şekil 3.75).

Şekil 3.74 Bobovius'a ait planda Cariyeler Taşlığı (Bobovius,2002)

Şekil 3.75 Eldem & Akozan'a ait 19. Yüzyıl Harem Planında Cariyeler Koğuşu (Koğuş kırmızı ile işaretlenmiştir.)

Pougouville, Cariyeler Koğuşu'nun 300 fit (91m) uzunluk, 45 fit (13m) genişlik ve 20 fit (6m) yüksekliğe sahip olduğunu söyler. İki sıra pencereleli koğuşun, kırmızı, beyaz, mavi boyalı eşya dolaplarının bulunduğu, her bölümün 15 cariyeye alacak genişlikte olduğunu ve koğuşun toplam 300 cariyeye alabileceğini yazmıştır (akt. Sakaoğlu,2002).

Bu ebatlar ve nüfus düşünüldüğünde, Cariyeler Taşlığı'nda Cariyeler Koğuşu olarak adlandırılan yapıdan bahsedilmediği açıkça anlaşılmaktadır. Taşlıktaki Haseki dairelerinin de koğuşa katılarak tasvir edildiği ya da 'Acemi Cariyeler Koğuşu' olarak isimlendirilen daha büyük koğuş yapısına ait bir tasvir olabilmesi mümkün gözükmemektedir. Girilmesi yasak olan Harem kısmındaki çoğu tasvirin, kulaktan duyma, birebir gözleme dayanmadan yapıldığını da göz ardı etmemek gerekmektedir.

Haseki daireleri ile aynı cephede bulunan Cariyeler Koğuşu'nun, kapı ve pencereleri, Cariyeler Taşlığı'na bakmaktadır. Yapı, iki katlıdır, üst kat 8 sütunla taşınmaktadır.

Kubbe fenerlerinden de ışık alan koğuş buna rağmen oldukça kasvetlidir. İçerisi sade ve süslemesizdir. Mermer söveli, basık kemerli girişten ahşap künde kari kapı ile koğuşa girilmektedir. Koğuşu girildikten sonra, sağda bir kapı ile ayrılmış ayrı bir oda mevcuttur. Koğuşun zemin katında kenarlarda yine sekiler bulunur. Zemin kat döşemesi, altıgen tuğlalar ile döşelidir. Duvarlarda niş şeklinde dolap alanları bulunmaktadır. Büyük bir ocak ile koğuşun ısınması sağlanmıştır (Şekil 3.76, Şekil 3.77).

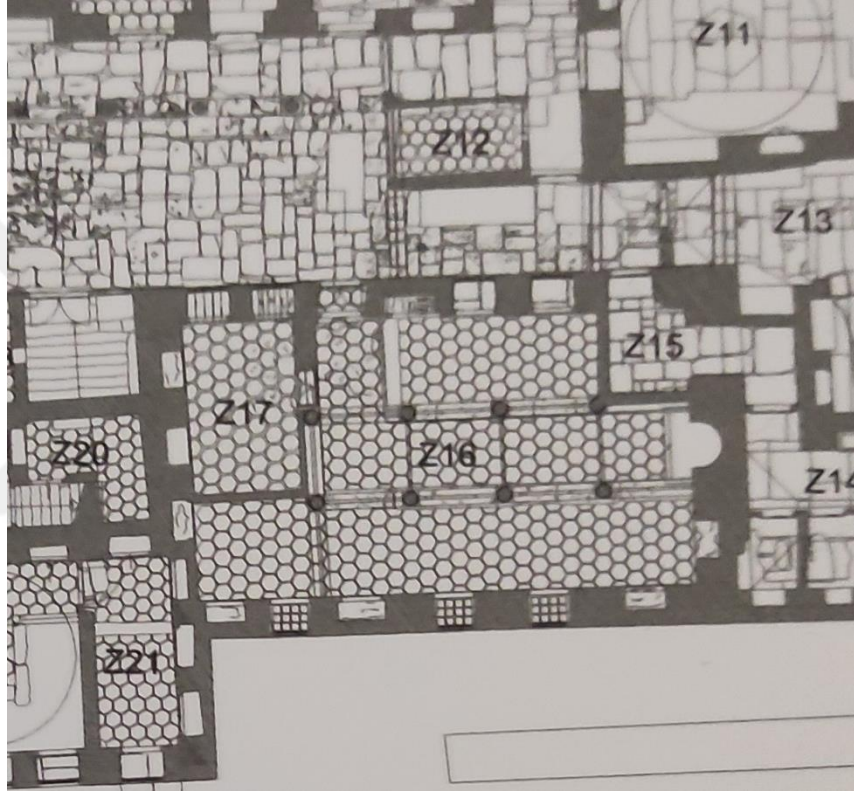

Şekil 3.76 Cariyeler Koğuşu ocak kısmı ve zemin kattan fotoğraflar, 2008 (İRAM arşivi)

Şekil 3.77 Cariyeler Koğuşu iç mekân ve tavandan fotoğraf, 2022 (B.Beşinci)

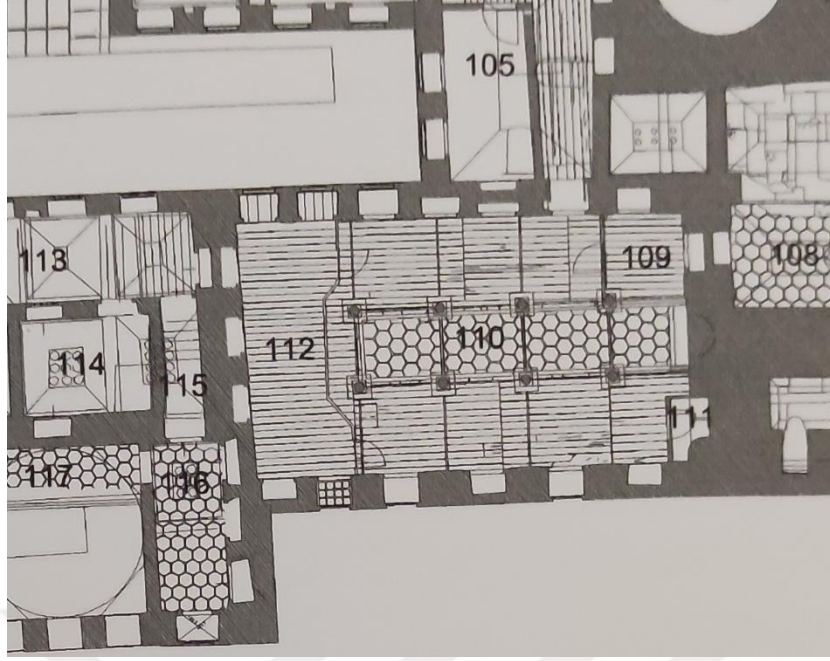
İçeriden kat bağlantısı bulunmayan koğuşta, ayrı bir merdivenle dıştan üst kata ulaşılması, üst katın farklı statüde cariyeler tarafından kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. Asma kata, Kalfalar Dairesi'nden geçilerek ulaşabilmektedir. (Ortaylı,2007) Eyüboğlu (1986) da aynı şekilde asma katta rütbeli cariyelerin kaldığını ve alt kattakileri buradan kolaylıkla denetleyebildiklerini belirtmiştir. Üst kat korkulukları ise alt kattan üst kısmın görünmesini engellemektedir. Koğuşa ait zemin kat planında içeriden bir merdiven bulunmadığı ve tuvalet hacimlerine de Z15 kodlu koridor ile taşlıktan ulaşım sağlandığı görülmektedir (Şekil 3.78).

Şekil 3.78 Cariyeler Koğuşu zemin kat planı (İRAM arşivi)

Koğuşun iç düzeninin Bobovius'un iç oğlanlarda belirtmiş olduğu sisteme benzediği düşünülmektedir. Kızlar on kişilik gruplar olarak kalırken, bu grupların aralarında denetimi sağlayan, aynı zamanda kızların eğitiminden sorumlu olan ihtiyar kadınların kaldığı bir düzen olası gözükmemektedir (Necipoglu,2006).

Üst kat, kemerler ve sekiz sütun tarafından taşınmaktadır. Şirvanlı koğuş yapıları gibi bu koğuşun orta alanında da galeri boşluğu vardır (Şekil 3.79). Fakat diğer şirvanlı koğuşlarda sıkça gördüğümüz gibi ahşap dikmeler ve ahşap bir asma kat söz konusu değildir.

Şekil 3.79 Cariyeler Koğuşu üst kat planı (İRAM arşivi)

Günümüzde Kadınefendiler ve Cariyeler Taşlığı'na, ziyaretçiye açık Cariyeler Koridoru aracılığı ile ulaşılabilse de taşlık ve etrafındaki yapılar ziyarete kapalı haldedir.

Acemi Cariyeler Koğuşu

Cariyeler Koğuşu ve Haseki daireleri arasında bir merdivenin ara sahanlığından üç katlı bir bodruma inilir. Burası haremın en büyük ve en geniş mekânıdır ve acemi cariyelerin burada barındıkları düşünülmektedir. Harem bahçesi tarafındaki yüksek taş kemer ayakların arası üç sıra pencereleli duvarlarla kapatılmıştır. Mekândaki taşıyıcıların arasındaki nefler, yatay ve dikey olarak ahşap şirvan ve kafesli odalara bölünerek, odalar oluşturulmuştur. Yukarıdaki harem kısmına bu mekânlar bir merdiven ile bağlanmıştır. Melling'in harem gravürü burayı tasvir etmektedir (Şekil 3.80). Bodrum katının hünkâr dairesi altında kalan kısmı, ışık almadığından karanlıktır (Sakaoğlu,2002).

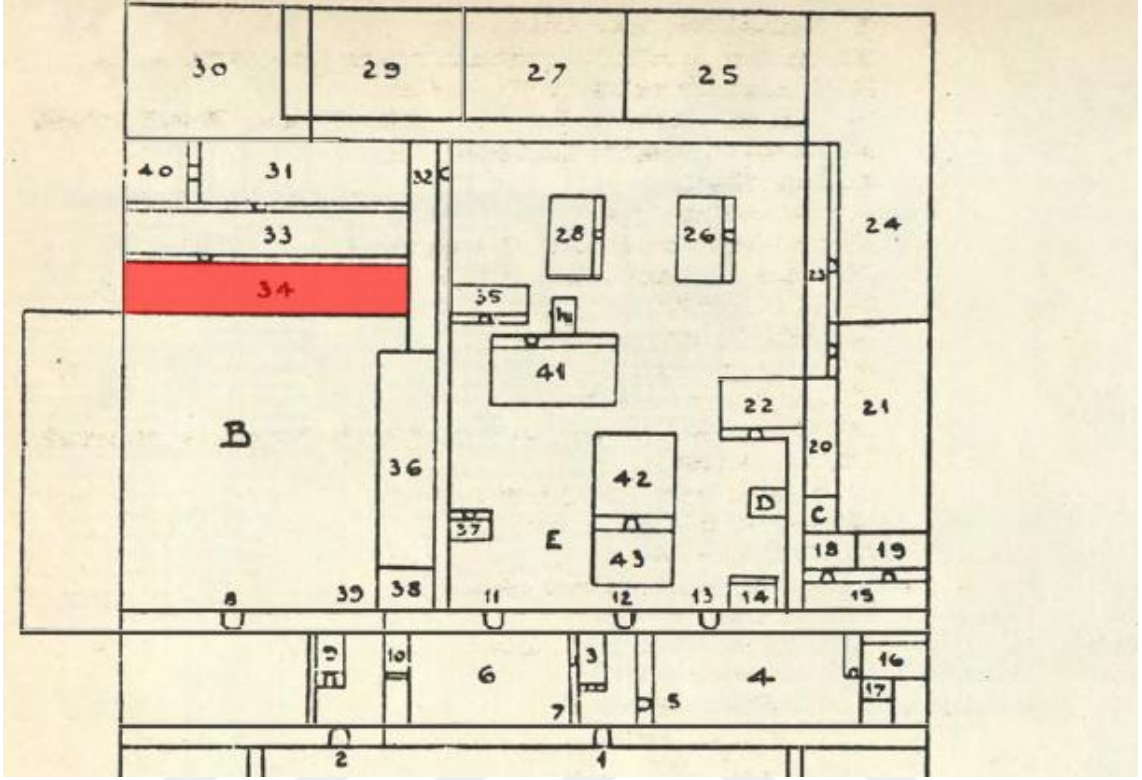
Şekil 3.80 19. yüzyıla tarihlenen, Harem Dairesi altındaki acemi cariyelere ait koğuş yapısını betimleyen Melling'in gravürü (Sakaoglu,2002)

Gravüre detaylıca bakıldığında, sol tarafta orta katta ibadet eden kadınların, erkekler gibi tekbir getirmesi gibi hatalar fark edilmektedir. III. Selim'in izni ile Harem'i gezdiği bilinen Melling, bu alanı gezme şansına erişmiş olsa bile, acemi cariyeler bu alanda günlük yaşantılarına devam ederken içeri alınmış olması mümkün değildir. O yüzden, gravürdeki figürlerin Harem ile ilgili bilgiler doğrultusunda sonradan eklenmesi ve direkt bir anı yansıtmıyor olması yüksek bir ihtimaldir. İbadet eden kadınlarla ilgili detay da bu düşüncüyü destekler durumdadır.

Gravür mimari olarak incelendiğinde ise üzerinde Harem'e ait başka daireleri taşıyan bu bodrum katını destekleyen kemer ve taş ayakların bu gravürde gözüküyor olması, gravürün tamamen etraftan elde edilen bilgiler doğrultusunda hayal edilerek oluşturulmuş olma ihtimalini düşündürmektedir. Üst kattaki yapılarda düşünüldüğünde, böyle bir mekânın ve üst yapıların ahşap direklerle taşınamayacağı oldukça açıktır.

Bobovius'un krokisinde 34 numara ile işaretlenmiş mekân ise 'cariyelerin barındığı uzun oda' olarak gösterilmiştir (Şekil 3.81). Yeri tam olarak bilinmese de bu alanın,

Cariyeler Taşlığı'nın altında bulunan üç katlı bodrum olabileceği düşünülmektedir. Melling'in gravürü ve Bobovius'un tasviri birbiriyle örtüşmektedir (Sakaoğlu,2002).

Şekil 3.81 Bobovius'un krokinde Cariyeler Koğuşu olarak işaretlenen alan (Bobovius,2002)

Koğuş, Valide Sultan Dairesi, Hünkâr Sofası, Hamam kısımlarının altı boyunca uzanmaktadır. Ahşap asma katlar bulunduğu dair izler mevcuttur. Yüksek payelere ve üç katta da geniş pencerelere sahiptir (Esemenli,2000).

Bodrum, eski su kemerlerini hatırlatan taş ayakları, yüksek taş kemerleri, bunların arasında karanlık koğuş kısımları ile loş ve kasvetli bir mekândır (Şekil 3.82). Bu kısmın Fatih döneminden beri var olduğu ve önceleri, ölen padişah cenazelerinin de yerine varisi geçene kadar bu bodrumun buzhane olarak isimlendirilen bir kısmında saklandığı düşünülmektedir. 150 metreye yakın boyu ve 75-85 metre eni ile bodrumdaki alan oldukça büyüktür (Sakaoğlu,2002).

Şekil 3.82 Acemi Cariyelere ait olduğu düşünülen Harem Dairesi altındaki koğuş kısmı (Esemenli,2000)

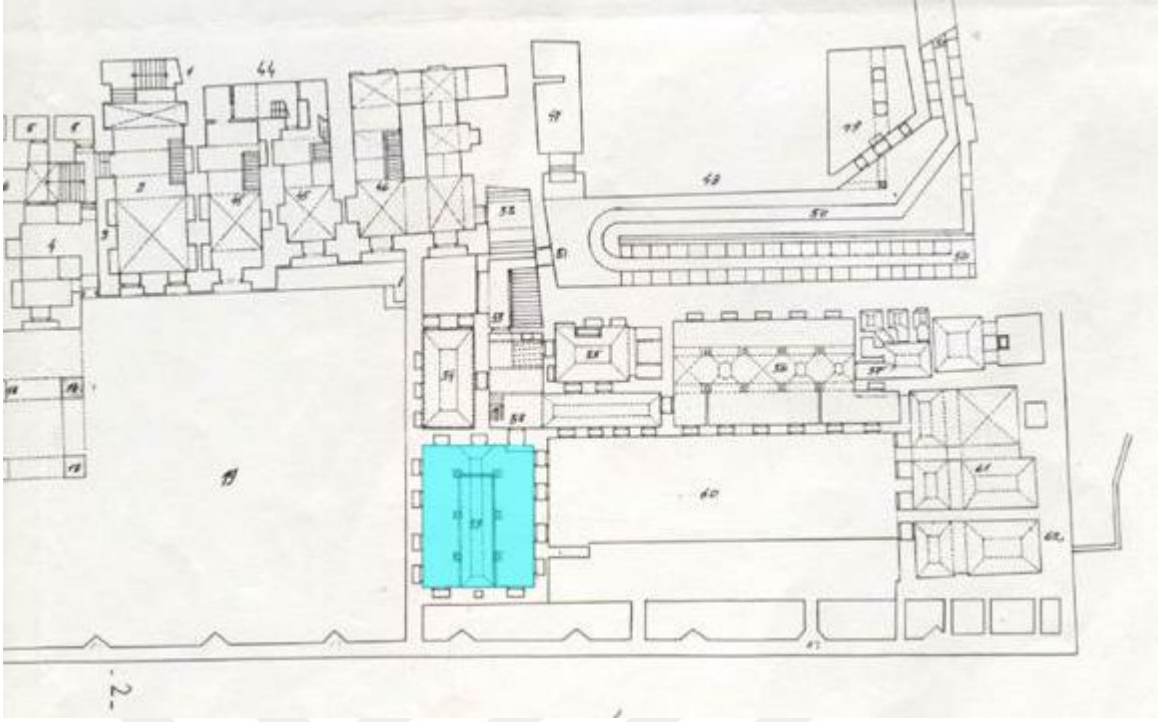
3.2.4 Horendegan Koğuşu

Kırkmerdiven olarak adlandırılan merdivendeki (Şekil 3.83) sahanlıktan ara kata ulaşılmaktadır. Bu kısımda bulunan küçük ama yukarıdakine (Cariyeler Koğuşu'na) benzer bir koğuşun, 'horende' olarak isimlendirilen haremın temizlik ve çamaşır işlerini gören hizmet cariyelerine ait olduğu düşünülmektedir. Pencerelele, uzun bir dehlize ve daha alt seviyedeki koğuşun avlusuna bakmaktadır. Yapılara ait kitabe bulunmaması ve saray kaynaklarında Harem'e dair çok fazla bilginin bulunmaması nedeniyle kesin bilgiler olmasa da bu mekânın Cariyeler Hastanesi'nin bir parçası olabileceği, aşağıdaki başka bir mekânın Horendegan Koğuşu olabileceği ileri sürülmektedir (Sakaoğlu,2002).

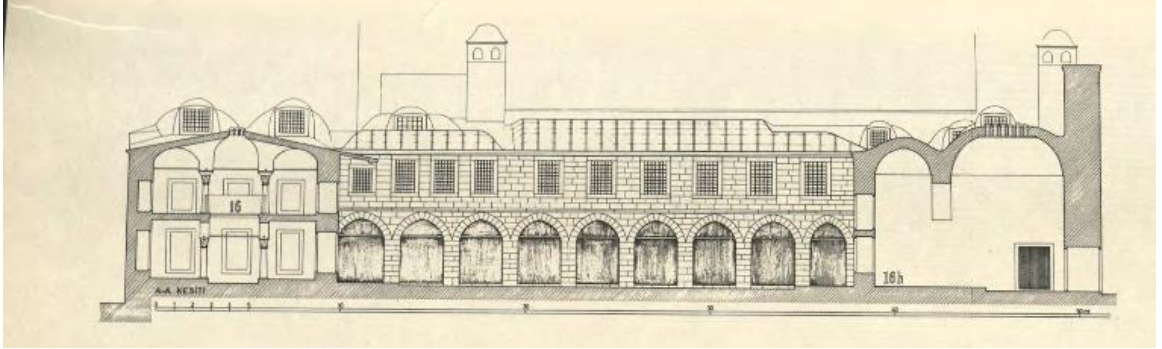
Şekil 3.83 Harem Kırkmerdiven kısmı, 2022 (B.Beşinci)

Eyüboğlu (1986), Horendegan Koğuşu'nun cariyeler alt taşlığında bir yapı olduğunu ve yapının Harem'e sonradan eklendiğini belirtmiştir (Şekil 3.84). Bu yapının da üst taşlıktaki Cariyeler Koğuşu'nun bir benzeri olduğunu, büyük bir ocak, tepeden ışık almak için kubbe fenerlerinin bulunması, zemin ve asma katı arasında içeriden bir merdiven olmaması gibi benzerlikler bulunduğunu ifade etmiştir. Bu koğuşun zemini de altıgen tuğlalar ile döşenmiştir. Aynı diğer koğuştaki gibi, burada da daha rütbeli cariyelerin üst katta kalmış olabileceğini belirtmiştir.

Şekil 3.84 Alt taşlıkta Horendegan Koğuşu olarak ifade edilen yapı (Eyüboğlu,1986)

Eyüboğlu'nun belirttiği koğuş yapısı, Eldem ve Akozan'nın taşlığa ait kesit çiziminde gözükmemektedir (Şekil 3.85). Koğuşun iki katlı bir yapı olduğu, sütunlarla taşınan galeri boşluklu iç düzeni kesitte de gözükmemektedir.

Şekil 3.85 Horendegan Koğuşu'nun (solda) gözükmediği kesit (Eldem & Akozan,1982)

3.3 Sarayın Diğer Koşulları ve Kayıp Koşu Yapıları

3.3.1 Teberderan-ı Hassa (Baltacılar) Koşulları

Baltacılar Koşu, saray ahır ve Harem'in duvarları arasında bulunmaktadır. İlk başta, acemi oğlanlar ocağından seçilen baltacılar, 18. yüzyılda devşirme sisteminin bozulmasıyla, Osmanlı devletinin Müslüman gençlerinden seçilmeye başlamıştır. Başları Baltacılar Kethüdası olan koşu, birçok baltacı amiri bulunmaktadır (Sakaoğlu,2002).

Seferlerde ordunun önünden giderek ağaçları kesen baltacıların, sonradan saray ocaklarına dâhil edildiği düşünülmektedir. Saraydaki işleri ise muhafızlık yapmak, hem Harem hem de Enderun'a odun kesip taşımak, avluları süpürmek ve yılda bir kez iç avlulardaki kızıl somaki sütunları limon suyuyla silip parlatmaktır (Bobovius,2002).

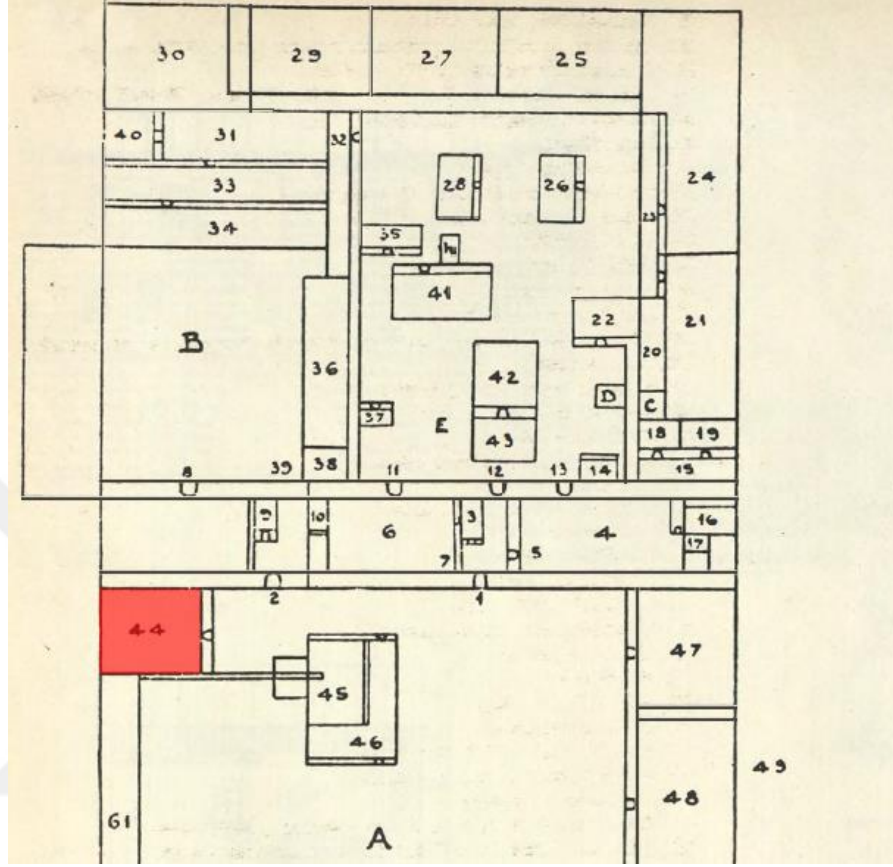
Ata (2010), Enderun Tarihi isimli kitabında, Topkapı Sarayı inşa edildikten sonra baltacıların bir kısmının yeni saraya alındığını, bir kısmının eski saraydaki kışlalarda kaldığını belirtmiştir. Eski saray baltacıları, kışlaları orada bulunduğu için bu isimle anılsa da gündüzleri yeni sarayda bulunarak, görev yapmaktadır (Uzunçarşılı,2014). Ana konusu Topkapı Sarayı Koşulları olan bu çalışmada Teberderan-ı Saray-i Atik, yani eski saray baltacıları incelenmeyip, Teberderan-ı Hassa başlığı altında Zülüflü Baltacılar ve Yakalı Baltacılar sınıflarına ait koşu yapıları incelenecektir.

Baltacılar 'zülüflü' sıfatını, sarayda gezerken sağa, sola bakmalarını engellemek amacıyla, kafalarındaki külahın iki yanında bulunan yapma zülüflerden almaktadır (Sakaoğlu,2002).

Enderun iç oğlanları gibi sahip oldukları bu zülüfler, üçüncü avluya girip çıkabilme yetkilerinin de bir göstergesidir. Baltacıların bir kısmı Harem'deki Kara Ağalara, bir kısmı ise üçüncü avlunun selamlık bölümü ve ikinci avluda Divanhane 'de hizmet etmek için, kendi içerisinde iki sınıfa ayrılmıştır (Necipoğlu,2006).

Bu sınıflar 'zülüflü' ve 'yakalı' olarak isimlendirilmektedir. Elbiselerine atlastan yapılmış yaka takan ve haremin dış hizmetleri ile görevli olan baltacılar 'Yakalı Baltacılar' olarak anılmaktadır. Zülüflü Baltacılar ise yakaları kalkık ve yüksek bir sako giyerek, Enderun-u Hümayun'a hizmet ile görevlidir. Bu iki sınıfın koşulları

Bobovius'un planında 44 numara ile koğuşlarının yeri gösterilmiştir (Şekil 3.87). Sayıları yüz, yüz yirmi civarı olan odaya, devşirmeler arasından en sağlam ve güçlü olanlar seçilmekteydi.

Şekil 3.87 Bobovius'a ait saray krokisinde Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nun yeri (Bobovius,2002)

Baltacılar ait görevleri genel başlıkta belirtmiş olsak da o görevlere ek olarak, Zülüflü Baltacıların, Divanhane'nin süpürülüp temizlenmesi, Harem'de yangın olduğunda müdahale edilmesi gibi görevleri olduğu da bilinmektedir (Uzunçarşılı,2014).

Hanedan üyelerinin cenazelerinin taşınması gibi işlerde de görev almışlardır. 18. yüzyıla kadar Kapı Ağası'na bağlı olan ocak, bu tarihten itibaren Silahtar Ağa'nın yönetimi altına girmiştir (Sertoğlu,1986).

Baltacılar Koğuşu'nun, Divan Meydanı tarafındaki revaka açılan kapısının üstündeki kitabe 1586 tarihini vermektedir. Saraydaki en eski kitabelerden biri olan bu kitabe, baltacılar ait koğuşların, Baltacı Kethüdası tarafından mekânın dar geldiğini ve padişaha arz edilerek genişletildiğine dair bilgi vermektedir. III. Murad döneminde

koğuşun büyütülmesine dair bir ferman çıktığı bilgisine de bu kitabeden ulaşılmaktadır (Eldem & Akozan,1982).

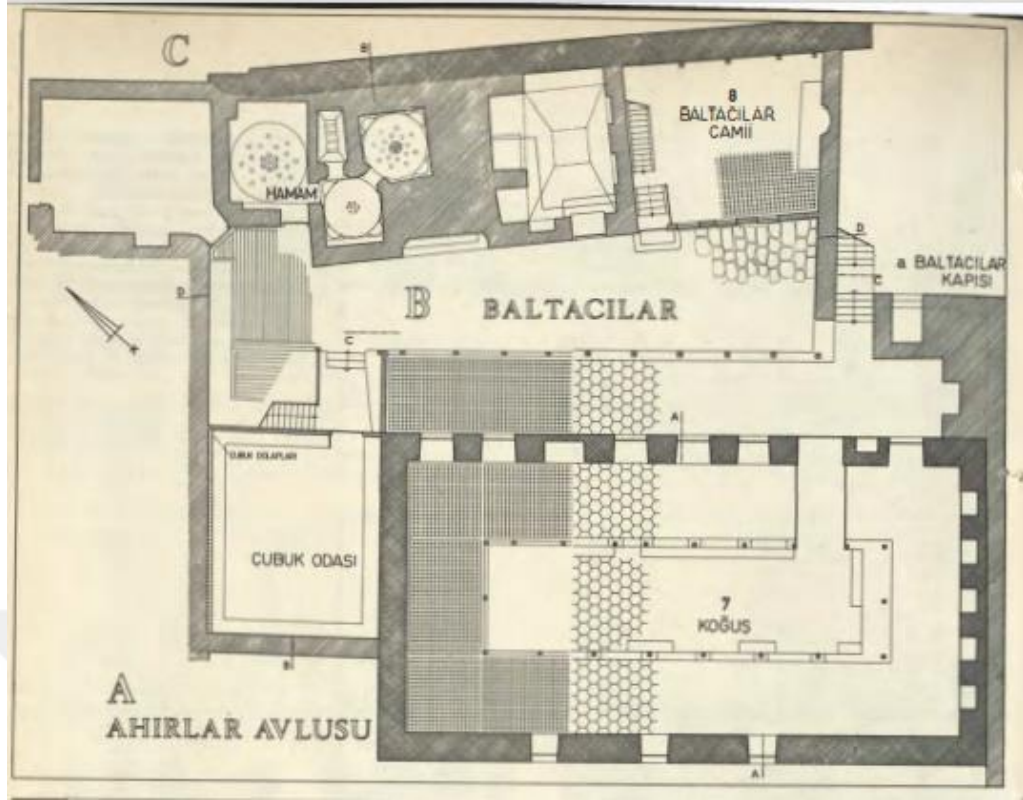
Evlıya Çelebi (1989), Harem kısmını Sultan Süleyman dönemine tarihleyerek, Baltacılara ait koğuşunda Harem ile birlikte yapıldığını öne sürmektedir.

Esemenli (2000) ve Ortaylı (2007), sarayın inşa edildiği 15. Yüzyılda bu koğuşun da inşa edildiğini yani Fatih dönemine ait olduğunu belirtmiştir. Ayverdi (1953), Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nun yüzyıllar boyunca çok fazla onarım ve değişim geçirdiğini, yapının ilk halini yani Fatih dönemindeki şeklini tahmin etmenin imkânsız bir hale geldiğini belirtmiştir. Fakat Eldem ve Akozan (1982), günümüze ulaşan koğuşun inşasının Fatih döneminde yapılmadığını, ahşap kısımlara yapılan incelemelerle 16. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğunu düşündüklerini belirtmiştir. Evlıya Çelebi ise Sultan Süleyman Harem'i ve Adalet Kulesi'ni yeniletirken burayı inşa ettirdiğini belirtmektedir (akt. Necipoğlu,2006). Tüm bu bilgiler doğrultusunda, Fatih döneminde Zülüflü Baltacılara ait bir koğuş yapısı olduğu, fakat 16. Yüzyılda koğuşun büyütülmesi sırasında, neredeyse eski koğuşa dair hiçbir şey bırakılmadan yenilenmiş olabileceği fikrini kuvvetlendirmektedir.

Uzunçarşılı (2014), genişletme çalışması yapılmadan önce koğuşun tek katlı ve duvarlarının çini kaplı olduğunu belirtmiştir.

Taş basamaklardan inilerek ulaşılan Baltacılar Taşlığı üst avludan yaklaşık 6 metre aşağıdadır. Merdivenden inilince direkt karşıda konumlanan koğuşun iç kısmı alt kotta kaldığı için aydınlık değildir, önündeki meydanın da üzeri açık olmasına rağmen çok fazla ışık almamaktadır.

Koğuş ve koğuşa ait yapılar topluluğu, küçük bir sokağı andıran taş döşeli avlunun etrafında sıralanmıştır. Alandaki yapılar; koğuş, iki katlı ahşap bir mescit, abdest şadırvanları, mescide bitişik üç kubbeli bir hamam, helalar, çubuk içmek için ortasında bir mangal bulunan geniş salon, kahve kavurmak için bir ocak, yüksek rütbelilere özel küçük bir odadan oluşmaktadır (Şekil 3.88). Koğuş kırmızı ve yeşil boyalı direklere dayanmaktadır. Malzeme olarak ahşap ağırlıklı olan koğuş, üst katta bir galeri boşluğuna sahiptir. Koğuşun komşu olduğu harem kısmında bulunan Hünkâr Dairesi gibi yapılarda; değerli malzemeler, aydınlık mekânlar görülürken Zülüflü Baltacılar da tam tersi bir durum görülmektedir. Yapılar arasında keskin bir karşıtlık bulunmaktadır (Necipoğlu,2006).

Şekil 3.88 Zülüflü Baltacılar Taşlığı, koğuş ve koğuşa ait diğer yapılar (Eldem & Akozan,1982)

Koğuş, Mimar Davud Ağa tarafından planlanmış ve III. Murad'ın emriyle inşa edilmiştir. Koğuşta bulunan 20 adet mermer kitabe, yapılan onarımlar ve vakıf bağışları ile ilgili bilgileri günümüze ulaştırmaktadır. Koğuş kitabelerinden elde edilen bilgiler ile koğuşun ilk yapılışında ve genişletme çalışmaları sırasında, koğuşun iç bölümlerinin ahşap ağırlıklı olduğu öğrenilmektedir. Koğuştaki 1617 tarihli kitabe, duvarların eskiiyip yıpranmasından sonra, çini ile kaplandığını belirtmektedir. Sakaoğlu (2002), bu çinilerin 17. yüzyıl çini ve tekniklerini yansıttığını belirtmiştir.

Dış cephesindeki direklik ve üstündeki çıkmada bulunan pencerelerle dikkat çeken koğuş, karşısındaki mescidi ile benzer karakter ve dekorasyona sahiptir. İkisinin de inşalarının aynı tarihlerde gerçekleştiği düşünülmektedir (Eldem & Akozan,1982).

Topkapı Sarayı'nda kendi kendine yeten mekânlardan günümüze ulaşmış yegâne örneklerden biri Zülüflü Baltacılar Koğuşu'dur. Gülru Necipoğlu (2006) konut külliyesi olarak tabir ettiği bu yapı topluluğunun, sarayda tek olduğunu ve bu yapının mimarlık tarihçileri için çok değerli olduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde, Esemeli (2000), sarayın konut tipi binalardan oluşan tek koğuş yapısının Zülüflü

Baltacılar Koğuşu olduğunu belirtmiştir. Bu konut tipi unsurların, ahşap konsollar, bindirme katlar ve tuğla-taş duvarlar gibi öğeler olduğunu söylemiştir.

Uzun süre bakımsız kalan ve yıpranan koğuşun, 1910 yılında onarım görmezse göçeceği düşünülmüş, 1940'lı yıllarda başlayan onarım çalışmaları ile koğuş kurtarılıp, günümüze ulaştırılmıştır (Sakaoğlu,2002).

Koğuş, iki katlı ve şirvanlı bir yapıdır. Dış revak kısmının üzerinde ayrıca bir sıra mekân daha bulunmaktadır. Alttaki duvar yukarıda da devam ederek, üst kat çıkmadaki mekânları ana mekândan ayırmaktadır. Çıkmadaki mekânlar yedi ahşap dikme tarafından taşınmaktadır. Koğuşun revak cephesi tamamen çinilerle kaplıdır ve birçok kitabe bulunmaktadır.

Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nun, taşlığa bakan cephe ve revak kısmını gösteren fotoğraflarda, 1920'lerde koğuşun ahşap direklerle taşınan çıkmasının önünde, küçük bir ek daha bulunduğu (Şekil 3.89), bunun onarımlarda kaldırıldığı görülmektedir (Şekil 3.90).

Şekil 3.89 Zülüflü Baltacılar Koğuşu taşlığa bakan cephe ve revak kısmı, 1920'li yıllar (İRAM arşivi)

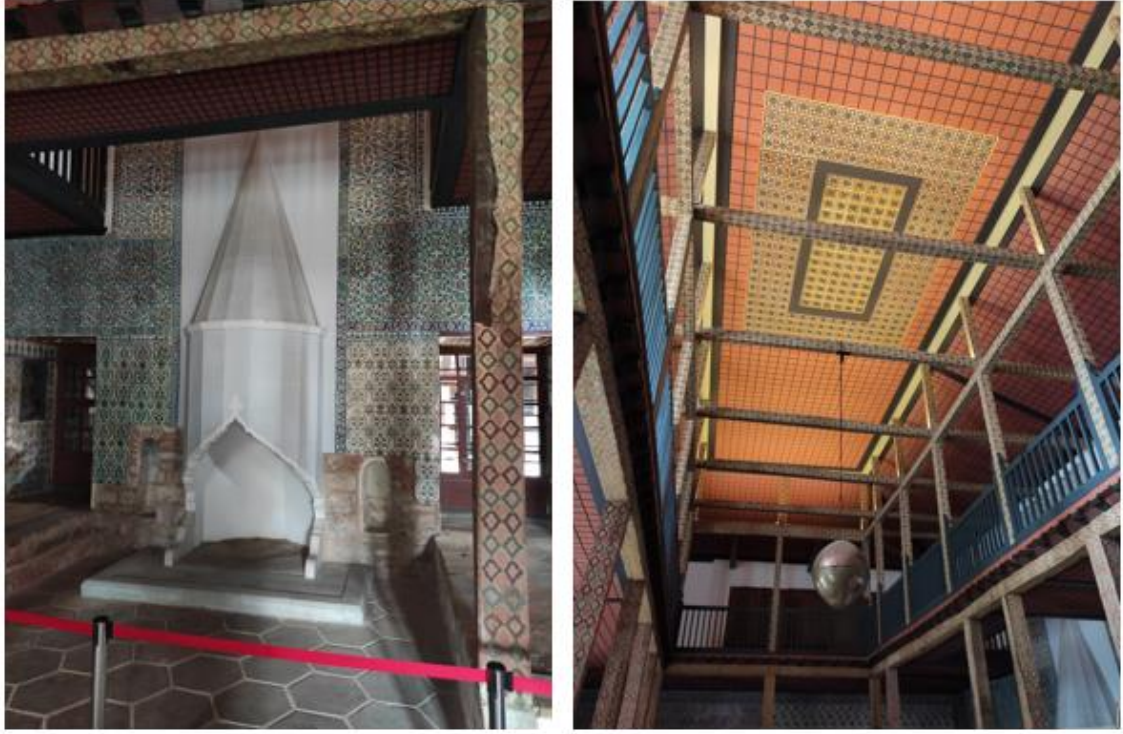
Şekil 3.90 Zülüflü Baltacılar Koğuşu taşlığa bakan cephe ve revak kısmı, 2003
(İRAM arşivi)

Koğuşa basık kemerli, mermer söveli bir kapıdan girilmektedir. Kapı tablalı ve ahşaptır. Pencerelerin önü demir lokmalı korkuluklarla kapalıdır. İç mekândaki asma kat ahşap dikmelerle taşınmaktadır. Zemin kat iç duvarları da çinilerle bezenmiştir. Koğuş kapısından girildiğinde iki kat yüksekliğindeki orta mekâna ulaşana kadar mermer bir zeminden yürünür, onun haricinde koğuşun orta mekânının zemin kaplaması ve yandaki sekilerin zeminleri altıgen tuğlalarla döşenmiştir. İki basamak yüksekliğinde olan seki, tüm koğuşun etrafında dönmektedir, sadece giriş kapısı ve koğuşa ait ocak önünde, seki kısmı kesilmektedir. Koğuşun iç kısmında duvar içine gömülü kapaklı nişler şeklinde dolaplar bulunmaktadır (Şekil 3.91).

Şekil 3.91 Zülüflü Baltacılar Koğuşu iç mekânı, 2021 (B.Beşinci)

Koğuşun taşlığa bakan cephesine dayanan ocak mermerden yapılmıştır. Galeri boşluğunun ortasında tavandan sarkan bakır kürenin üzerindeki çengellere kandiller asıldığı ve aydınlatma amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir. Koğuşun zemin katında, seki ve asma katın arasındaki tavan ile koğuşun galeri katının tavanı aynı şekildedir. Ahşap çıtalarla karelere bölünmüş, yağlı boyalı tavanlar bulunmaktadır (Şekil 3.92).

Şekil 3.92 Zülüflü Baltacılar Koğuşu ocak kısmı ve tavanı, 2021 (B.Beşinci)

İçeriden bir merdiveni bulunmayan koğuşun ikinci katına dışarıdan ulaşılan bir merdiven ile çıkmaktadır. Merdivenden çıktıktan sonra üst katta bir kapı, koğuş revak kısmının üzerinde bulunan alana çıkmaya, diğer kapı ise koğuş ana mekânının üzerinde bulunan galeri boşluklu alana açılmaktadır. Revak üzerinde bulunan uzun, ince mekânın taşlığa bakan duvarında 9 pencere, koğuşun ana mekânına bakan duvarında ise 6 pencere bulunmaktadır. Koğuş ana mekânının galerisinde, ahşap dikmelerin arası ahşap korkuluklarla çevrilmiştir. Aynı şekilde zemin kattaki mermer ocağın üst kata doğru uzanan kısmı da korkuluklarla çevrelenmiştir. Koğuşun çatısı kurşun kaplamalı beşik çatıdır.

Tavanlarda kalem işi ahşap süslemeler bulunmaktadır. Koğuşun pencere içlerinde, yer yer renkli İznik Çini parçaları görülmektedir. Koğuşun içinde 17. Yüzyıl çinilerin eksikleri, restorasyon çalışmaları ile Kütahya'da üretilen benzerleri ile tamamlanmıştır (Esemenli,2000).

Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nun giriş kapısı cephesini iç kısımdan karşılaştırma olanağı veren fotoğraflarda ise koğuşun üst katına içeriden çıkmak için bir merdiven bulunduğu (Şekil 3.93), bu merdivenin daha sonra kaldırıldığı anlaşılmaktadır (Şekil

3.94). Ayrıca, koğuş içindeki ahşap direklerin bazılarının aralarının eski tarihlerde kapatıldığı ve odacıklar yaratıldığı görülmektedir.

Şekil 3.93 Zülüflü Baltacılar Koğuşu iç kısımdan giriş kapısı cephesi, 1920'li yıllar (İRAM arşivi)

Şekil 3.94 Zülüflü Baltacılar Koğuşu iç kısımdan giriş kapısı cephesi, 2003 (İRAM arşivi)

Kaynaklarda üst katta bulunan odaların Zülüflü Baltacılar Ağası ve koğuşun diğer rütbelilerine ait olduğundan bahsedilmektedir (Ortaylı,2007). Fakat üst katta revak üzerine denk gelen ince ve uzun hacim haricinde bir oda bulunmamaktadır. Buradan yapılan çıkarımla, günümüze tek hacim olarak ulaşan mekânın bir koridor ve duvarlarla daha küçük odalara bölünmüş olabileceği, burada eskiden birden fazla odanın bulunduğu düşünülebilir.

Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nun revak üzerindeki mekânına dair fotoğraflarda (Şekil 3.95), odanın galeri katına bakan pencerelerin bazılarının eskiden örülerek kapatıldığı, sonradan pencerelerin geri açıldığı görülmektedir. Pencerelelere yapılan müdahalenin, koğuş ağası ve diğer rütbelilere ait eski oda düzenleri için yapılması olası gözükmektedir.

Şekil 3.95 Zülüflü Baltacılar birinci kat, revak üzeri mekân, 1978 ve 2013 (İRAM arşivi)

Günümüze ulaşan koğuş yapısının alt katı ziyarete açıktır.

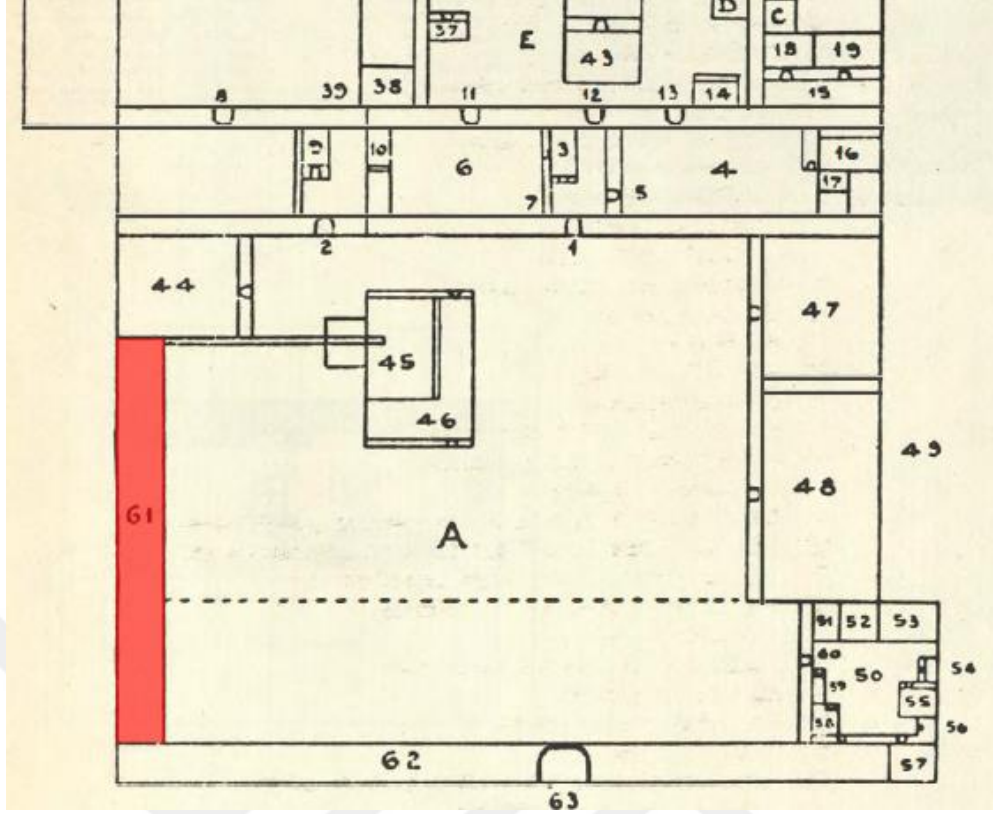
Yakalı Baltacılar Koğuşu/Has Ahır Hademeleri Koğuşu/Bahçıvanlar Koğuşu

Yakalı Baltacılar Koğuşu, Meyit kapısından girilerek ulaşılan ikinci avlunun yanındaki tali avluda konumlanmaktadır. Has Ahır olarak bilinen İstabl-ı Amire'nin bir dönem Yakalı Baltacılar'a ait koğuş olarak kullanıldığı kaynaklarda geçmektedir

(Eldem & Akozan,1982; Sakaoğlu,2002). Ayverdi de (1953), Topkapı Sarayı planında yapıyı 'Has Ahır-Baltacılar Koğuşu' olarak işaretlemiştir. Has Ahır, tek katlı ve uzun bir binadır (Şekil 3.96, Şekil 3.97). Yapı günümüze ulaşmıştır. Bu yapının ilk başta Has Ahır hademelerine ait koğuş, atların ahır, imrahor odası ve raht hazinesini içerdiğinden bahsedilmektedir. Sakaoğlu (2002), 1757'de dağıtılan Eski Saray Baltacı'larının 1774'te tekrar kurularak, Has Ahır'ın bu sınıfa ait Baltacı Koğuşu'na dönüştürüldüğünü belirtmiştir. Bu değişimle beraber koğuşun eski kapı ve pencereleri kapatılıp, yeni pencere ve kapılar açıldığından, ciddi değişiklikler geçirdiğinden bahsetmiştir.

Şekil 3.96 Eldem & Akozan'a ait 19. Yüzyıl Planında Has Ahır (Kırmızı ile işaretlenmiştir.) (Eldem & Akozan,1982)

Şekil 3.97 Bobovius'a ait saray krokisinde Has Ahır'ın yeri

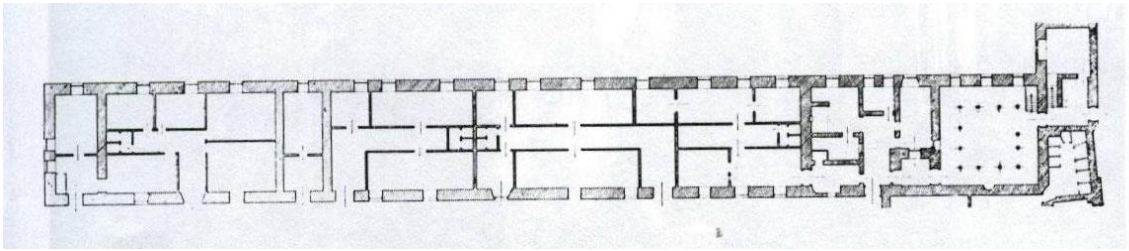
Bölüm 3.3.1'in başında belirtildiği gibi, kıyafetlerindeki atlas yakalar nedeniyle bu isimle anılan Yakalı Baltacıların, görev olarak Zülüflü Baltacılardan farkı, Harem-i Hümayun'a hizmet etmeleridir. Fakat Uzunçarşılı (2014), bu sınıfın ayrı bir teşkilat olmayıp, sadece görev farkını belli etmek amacıyla böyle bir isim ayrılığına gidilmiş olabileceğini, giyiniş olarak Zülüflü Baltacıların da enli yakalı koyu lacivert dolama giydiğini belirtmiştir.

Eldem & Akozan (1982), Yakalı Baltacılar Koğuşu yandıktan sonra, Yakalı Baltacıların Has Ahır'a geçtiklerini söylemektedir. Buradan yola çıkılarak, 1774 yılı öncesi de Topkapı Sarayı'nda Yakalı Baltacılar için bir koğuş yapısının mevcut olabileceği düşünülebilir. Sakaoğlu (2002) da Yakalı Baltacılar Koğuşu'nu Raht Hazinesi ve Zülüflü Baltacılar Koğuşu arasında, girişi Has Ahır tarafında bulunan bir yapı olarak tasvir etmiştir. Yakalı Baltacılar Koğuşu'ndan Zülüflü Baltacılar Koğuşu'na direkt bir geçiş olmasa da kapı gibi kullanılan bir pencereden, diğer koğuşun taşılığına geçiş bulunduğu, Yakalı Baltacılar Koğuşu'nun, iç içe üç odadan oluştuğu belirtilmiştir. Has Ahır dönüşümü öncesi, başka bir Yakalı Baltacılar Koğuşu varsa da yapı ve yapıya dair izler günümüze ulaşmamıştır.

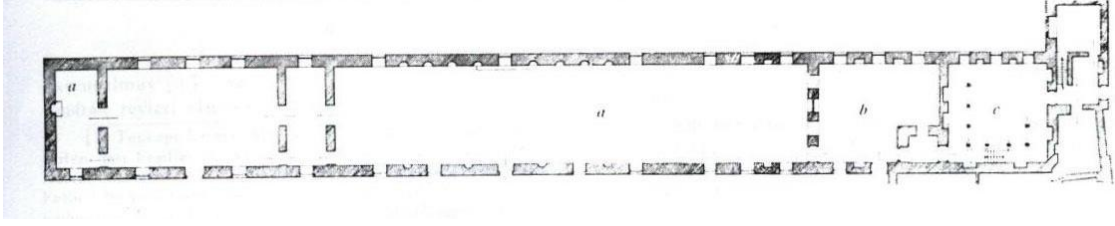
Has Ahır, tarih boyunca kapsamlı değişikliklere uğramış mekânlardan biridir. Bobovius (2002), bu değişikliklerden 17. yüzyılda gerçekleşenleri, padişahların kişilikleriyle ilişkilendirmiştir. IV. Murad, atlara düşkün olduğu için o dönem, Has Ahır'a önem verilirken, İbrahim döneminde, Has Ahır'ın kapandığını ve seyislerin dışarı atıldığını belirtir. 1774 yılında Has Ahır onarılarak, Yakalı Baltacılar tarafından koğuş olarak kullanılmaya başlandığında Raht Hazinesi'nin de Yakalı Baltacılar Mescidi olarak kullanıldığı söylenmektedir (Sakaoğlu,2002).

İkinci avludan birkaç metre aşağıda konumlanan ve ikinci avludan Has Ahır Kapısı ile ayrılmış olan saray ahır 1478-1479 yıllarında inşa edilmiştir. Has Ahır'da, atlar için bölmeler, samanlıklar dışında yatakhane koğuşları da bulunmaktaydı. 1527-1528 tarihli bir hesap defterinde Saray Ahır Hamamı onarımından bahsedilmesi, bir hamama da sahip olduğunu göstermektedir. 1764 tarihli bir belgede koşum takımları hazinesi yani diğer adıyla Raht Hazinesi'ne ahşap bir galeri ve rafların eklendiği, görevliler için bir koğuş, mutfak, çamaşırhane, mescit, hamam kısımlarında onarımlar yapıldığını belgelemektedir (Necipoğlu,2006).

Öz'ün kitabında belirtilen planlar incelendiğinde (Şekil 3.98, Şekil 3.99), Has Ahır'ın Yakalı Baltacılar Koğuşu olarak kullanıldığı süreçte, Has Ahır ve İmrakor Odası gibi mekânların bölünerek daha küçük odalara ayrıldığı görülmektedir. Sarayın müzeye dönüşümü ve bu mekâna da sergi alanı fonksiyonu verilmesiyle, bu bölmeler kaldırılmış, önceleri cami-mescit olarak kullanılmış olan Raht Hazinesi'ndeki ahşap mahfillerin de kaldırılarak at takım ve eyerleri sergilenen bir alana dönüştürüldüğü bilinmektedir. Öz (1948), Has Ahır'ın yanında bulunan Beşir Ağa Camii'nin, Has Ahır'ın Yakalı Baltacılar Koğuşu olmasından sonra Darüssade Ağası olan Beşir Ağa tarafından inşa edilmiş olabileceğini yazmaktadır. Beşir Ağa Camii inşa edilene kadar, Raht Hazine'sinin mescit olarak kullanılmış olması muhtemel gözükmemektedir.

Şekil 3.98 Has Ahır Baltacılar Koğuşu Planı (Öz,1948)

Şekil 3.99 Çalışmalarda ara duvar ve bölüntüler kaldırıldıktan sonra Has Ahır(a), İmrahor Odası(b) ve Raht Hazinesi(c) (Öz,1948)

Has Ahır memur ve kâtipleri için yapılan yapı, zaman içerisinde Harem Ağaları Hastanesi olmuş, bir bölümü Bahçivanlar Koğuşu olarak kullanılmış, Yakalı Baltacılar Ocağı'na dönüşmüş, çok kez el değiştirmiş ve buna bağlı mimari değişikliklere maruz kalmıştır (Eldem & Akozan,1982; Uzunçarşılı,2014).

20. Yüzyıl'a sadece duvarları ulaşabilen Has Ahır, Sultan Reşad'ın öldüğü gece yanmıştır ve 1940'larda ilk planına sadık kalınarak rekonstrüksiyonu yapılmıştır (Sakaoğlu,2002) (Şekil 3.100).

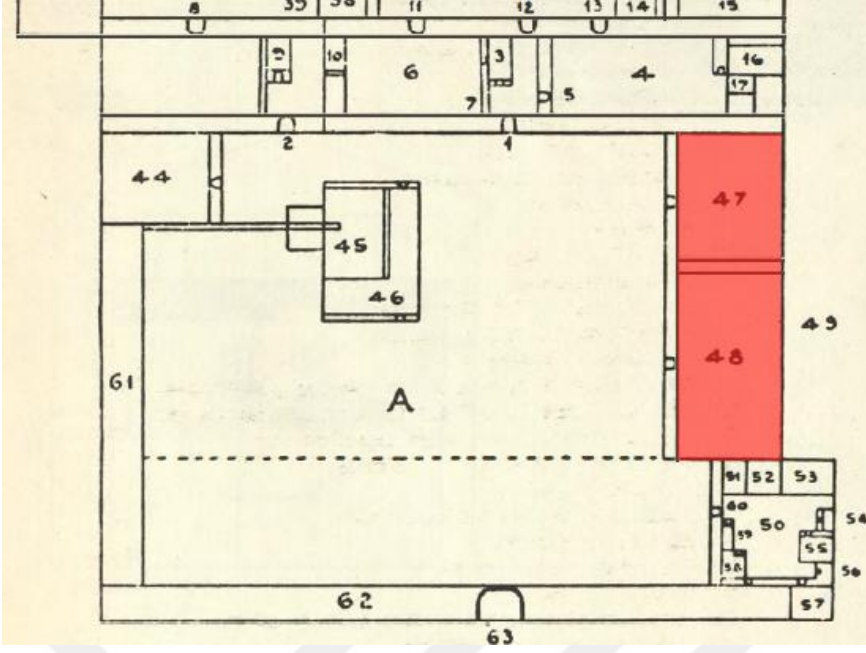
Şekil 3.100 Has Ahır dış cepheden bir fotoğraf, 1943 (İRAM Arşivi)

3.3.2 Mutfaklar Koşuşları

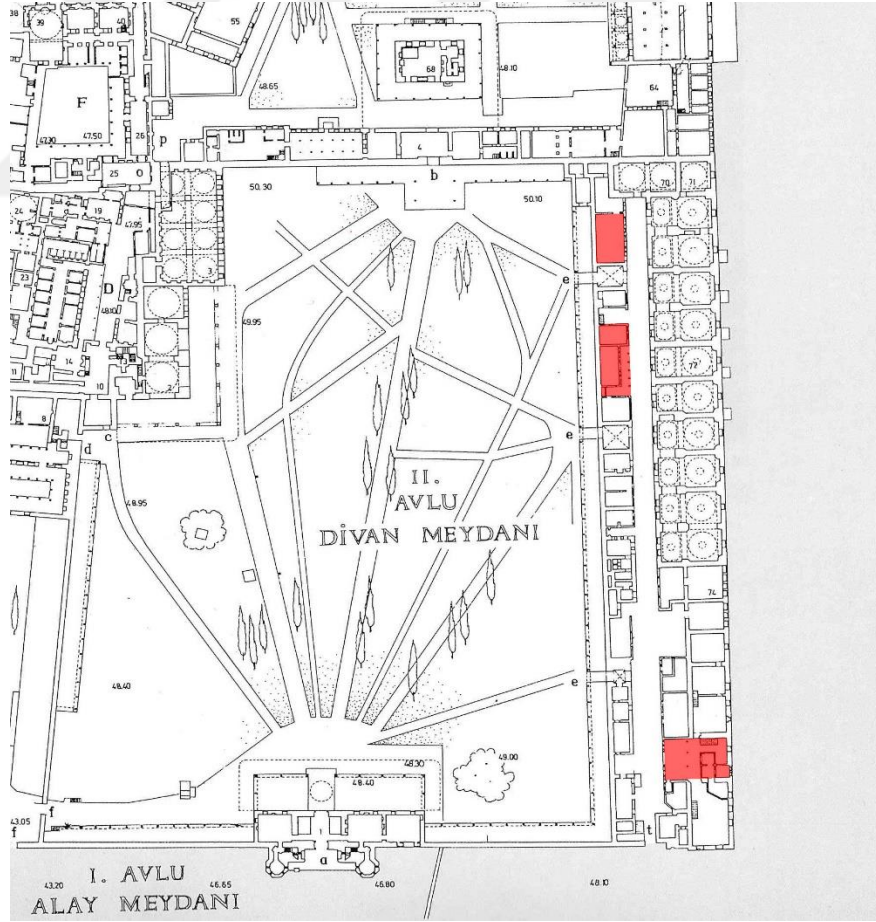
Matbah-ı Amire diğer adıyla Mutfaklar, II. avluda, divan meydanının Marmara denizine bakan doğu cephesinde konumlanmaktadır. İlk yapıları Fatih dönemine ait olan mutfaklara II. Avluya bakan uzun revaktaki üç kapıdan geçilmektedir. 175 metre uzunluk ve 30 metre genişliğinde olan alan, mutfaklar ve çeşitli bölümleri, aşçı-yamak koğuş ve daireleri, hamam, mescit ve müştemilat binaları ile sarayın kompleks ve önemli bir parçasıdır (Eldem & Akozan,1982).

Bobovius'un krokisinde saray mutfaklarının ve koşuşlarının III. Avlu'ya yakın tarafı 47 numara ile gösterilmiştir (Şekil 3.101). Bazı kaynaklarda, 47 numara Şekerciler Mutfağı olarak belirtilmiş, bazı kaynaklarda ise buranın Helvahane koğuşu olduğu ifade edilmiştir. Baş ağaları Helvacıbaşı olan Helvahane Koğuşu, padişah için tatlı ve şerbet yapan kilerciler ve yemişçilere ait koğuş olarak ifade edilmiştir. Sayılarının yüzü bulunduğu belirtilmiştir (Bobovius,2002). Mutfakların, Enderun Avlusu'na en yakın kapısının Helvahane kapısı olduğu ve bu kapının hemen yanında bir koğuş, karşısında mutfakların tatlı vb. yiyeceklerin pişirildiği kısım olduğu düşünöldüğünde bu ifadelerin ikisinin de doğru olduğu kabul edilebilir. 48 numara ile gösterilen alanın sarayın genel mutfakları olduğu ise kaynakların hepsinde ortak bir ifadedir. Bu alanda da mutfakların haricinde, aşçılara, tablakârlara ait koğuşlar, aşçılar mescidi gibi yapılar bulunmaktadır (Bobovius,2002; Eldem & Akozan,1982).

Eldem & Akozan'ın 1856 yılı Enderun yangını sonrası avlunun halini gösteren planında ise zemin kat kotunda üç farklı alan 'koğuş' olarak gösterilmiştir (Şekil 3.102).

Şekil 3.101 Bobovius'a ait saray krokisinde Mutfaklar kısmına ait alan (Bobovius,2002)

Şekil 3.102 Eldem & Akozan'a ait 19. Yüzyıl Planında Mutfaklar Koğuşları olarak belirtilen alanlar (Eldem & Akozan,1982)

Mutfakların, sarayın ilk inşasından beri bulunduğu belirtilmektedir. Fakat Fatih dönemindeki saray nüfusu ile daha ileri tarihlerdeki saray nüfusu arasındaki ciddi fark nedeniyle, mutfakların ilk halinde bu kadar büyük ve geniş bir alana yayılmadığı düşünülebilir. Mutfaklara ait koğuş yapılarının da başta daha az sayıda ve alanda olduğu söylenebilir.

Eldem ve Akozan (1982), mutfaklar kısmındaki farklı boy ve şekillerdeki oda ve koğuşların 1924 yılında harap halde olduğu ve bu tarihten sonra korunamayıp büyük bir kısmının yıkıldığını söylemiştir. Yıkılan binaların ahşap karkas ve tuğla dolgu duvarları olduğunu yazmıştır. Sivil mimarinin ahşap ev örnekleri niteliğindeki aşçı, usta ve tayfasına ait koğuşların müzenin ilk senelerinde harap olmasına rağmen ayakta iken tamir ve restorasyon çalışmaları yapılmayıp yıkılmasının tercih edildiğinden bahsetmiştir (Şekil 3.103).

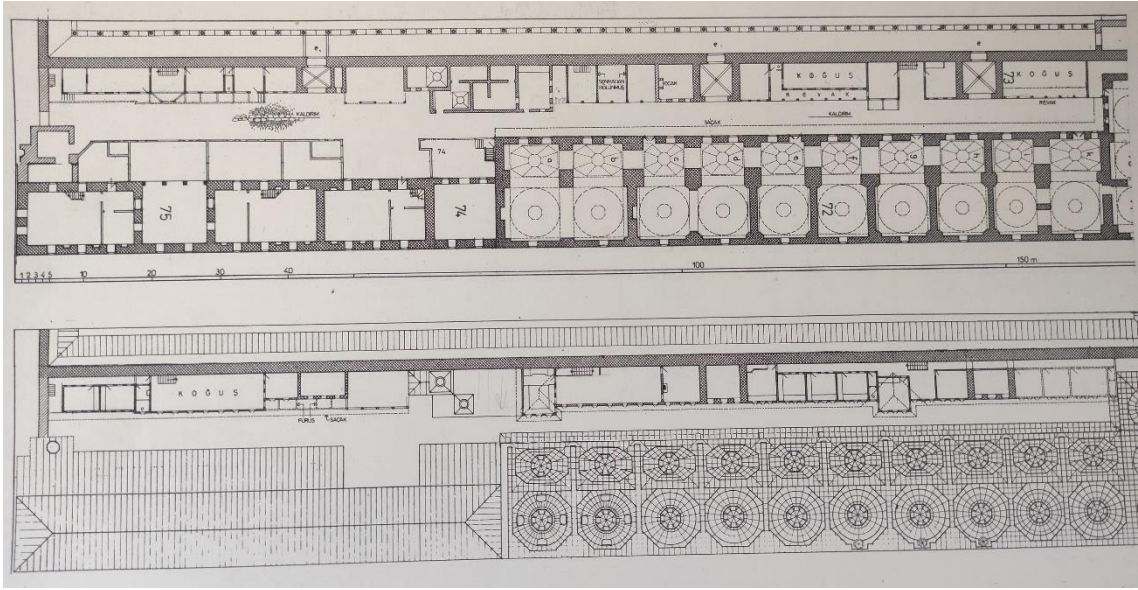
Bakımsızlık nedeniyle, mutfakların daireleri, kileri, koğuşları, hamamı yıkılmış ve değişiklikler yapılarak, 1938-1944 onarımlarında tekrar hayata döndürülmüştür (Sakaoğlu,2002).

Şekil 3.103 1938-1944 yılları onarım öncesi Mutfaklar Koğuşları'nın durumu (İRAM arşivi)

Uzun bir yolun ikiye ayırdığı mutfak yapılarında, II. Avlu'ya yakın taraftaki binalar daha dar ve iki katlıdır. Eskiden ahşap olan daire ve koğuşlarda, saray mutfağı görevlilerinin odaları, aşçılar, yamaklar ve benzeri hizmet sınıflarına ait mekânlar olduğu bilinmektedir (Uzunçarşılı,2014; Şeref,1911).

Ortaylı (2007), aşçılara ait koğuşun, aşçılar mescidinin karşısında konumlandığını belirtmiştir. Helvahane kapısının iki yanında da koğuş yapıları olduğu ve bu yapılarında müze döneminde onarılmadan yıkıldığı, sonradan tekrar inşa edildiği bilinmektedir. Eldem & Akozan'ın (1982) mutfakların zemin kat ve birinci kat planlarında koğuş olarak ifade ettiği alanlar gösterilmiştir (Şekil 3.104).

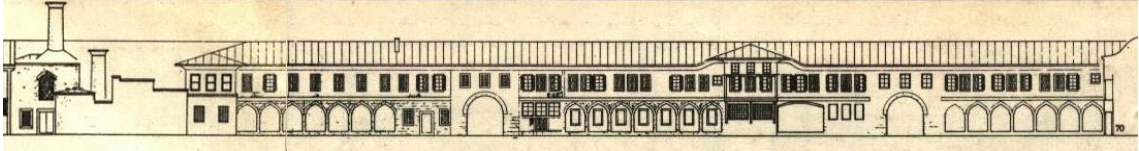
Şekil 3.104 Mutfaklar kısmı zemin kat (üstte) ve birinci kat (altta) planları (Eldem & Akozan,1982)

Koğuşlar Divan Meydanı duvarına dayanmaktadır. Binaların çoğunun alt katlarının kâgir, üst katlarının ahşap olduğu düşünülmektedir. Dolap Ocağı Kapısı tarafındaki yapılar ise zeminden itibaren tamamen ahşap ve tuğladır. Alt katları kısmen, üst katları bütünüyle koğuş ve odalardan oluşan binalarda mutfak personelleri; aşçı, çorbacı, helvacı, şekerçi, kalaycı ustaları barınmaktadır (Eldem & Akozan,1982).

1574 yılında mutfakta bir yangın çıktığı, hademe koğuşları, kiler, helvahane kısmının yandığı bilinmektedir. II. Selim mutfağın yeniden inşasında Mimar Sinan'ı görevlendirmiş ve matbah-ı amire daha işlevsel hale getirilip, büyütülmüştür. 1574 yılında değişen taht nedeniyle, bazı kaynaklarda II. Selim sonrası, III. Murad'ın ilk hükümdarlık yılında mutfakların onarılıp, büyütüldüğü söylenmektedir (Ata,2010).

Yanan kısımlar, yeniden inşa edilirken divan meydanından 2,5 zira uzunluğunda bir alan daha alınarak ve ilaveler yapılarak inşa edildiği bilinmektedir. Yangın sonrası, aşçılar için yine koğuşların inşa edildiği de kaynaklarda geçmektedir. Mutfaklar kısmındaki hamama ait bir kitabede ise hamam ve aşçı koğuşlarının III. Ahmed döneminde Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Sakaoğlu,2002).

II. Avlu yani divan meydanından mutfaklar kısmına geçiş sağlayan üç kapıdan girildiğinde, mutfakların uzun iç sokağına ulaşılmaktadır. Yapılar yıkılıp yeniden inşa edilmeden önce, meydan tarafındaki yapıların 17. yüzyıl sivil mimarisinin özelliklerini taşıyarak bir İstanbul Sokağı görüntüsüne sahip olduğu ifade edilmektedir. Hem Sakaoğlu (2002) hem Eldem ve Akozan (1982), yapıların iki katlı, çıkmalı, cumbalı, geniş saçaklı, boyalı ahşap direkleri, ahşap parmaklık ve panjurlu pencereleri ile bir mahallenin sokağını andırdığından bahsetmiştir (Şekil 3.105).

Şekil 3.105 Mutfaklar kısmından koğuş yapılarının cephe görünümü (Eldem & Akozan,1982)

Aşçılar Hamamı kâgir bir yapıdır. Aşçılar Koğuşları taş kemer örgüler üzerinde, medrese yapılarını andıran binalardır (Sakaoğlu,2002). Has Mutfak Kapısı yanında bulunan koğuş hacimlerinin harap haldeki ve yeniden inşa edilerek günümüze ulaşmış hallerinin fotoğrafları verilmiştir (Şekil 3.106, Şekil 3.107).

Şekil 3.106 Has Mutfak Kapısı'nın iki yanındaki koğuşlar ve sağ tarafta yıkılarak revakları kalmış Aşçılar Koğuşları (Öz,1948)

Günümüze yeniden inşa edilerek gelen aşçılar koğuşlarının, alt katları betonarme, üstleri tuğla olarak inşa edilmiştir. Koğuşların arkasının dayandığı II. Avluya bakan duvarlar orijinaldir. Koğuşların yeniden inşa edilen ön cephelerinde, alt kattaki revak görüntüsünün korunduğu fakat revak kemer içlerinin pencerelerle kapalı olduğu görülmektedir. Sonradan bu pencerelerin önü sac perfore levhalar ile kapatılmıştır. Üst katta ise demir lokma parmaklıklı dikdörtgen pencereler bulunmaktadır (Bknz. Şekil 3.107).

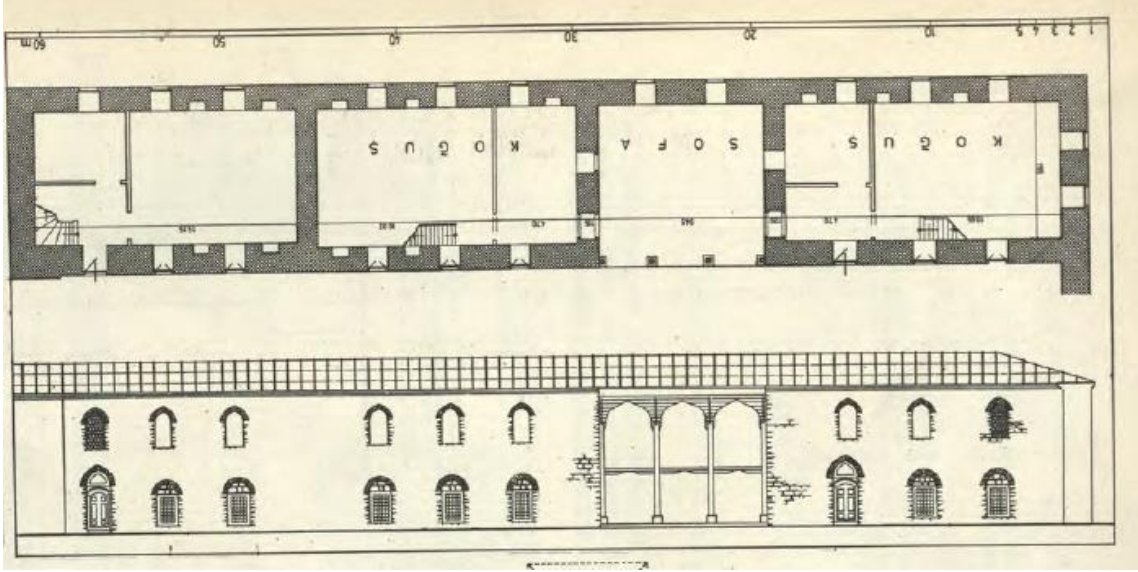
Şekil 3.107 Has Mutfak Kapısı solunda bulunan koğuş cephesinin günümüzdeki hali (B.Beşinci)

Tahsin Öz dönemindeki fotoğraflar (Bknz. Şekil 3.106) ve günümüzdeki yapılarla bakıldığında (Bknz. Şekil 3.107) harap haldeki koğuşların yerine inşa edilen yapılarda cephelerin genel hatlarının korunduğu görülmektedir. Fakat Eldem & Akozan (1982), tasvirlerinde eskiden bir İstanbul Sokağı'nı anımsattığı belirtilen çıkmalı, cumbalı, ahşap direkli yapılar dizisinden oldukça farklı yapılar oldukları da açıkça görülmektedir. Bu tanıma birebir uyan, kaynaklarda koğuş yapısı olarak geçmeyen ama mutfaklar kısmının bir parçası olan Vekilharç Dairesi'ne ait fotoğraf, mimari fikir vermek adına aşağıda gösterilmiştir (Şekil 3.108).

Şekil 3.108 Mutfaklar kısmında Eldem & Akozan tasvirlerine uyan 1940'larda yıkılan Vekilharç Dairesi (Öz,1948)

Kaynaklarda Mutfaklar kısmındaki birçok koğuş yapısının Aşçılar Koğuşu adı altında işlendiği görülmektedir. Mutfaktaki görevli sınıflara ait koğuş ayrımları net değildir. Bobovius'un planında koğuşlardan birinin Helvahane Koğuşu olarak isimlendirildiğinden bahsedilmiştir. Bunun haricinde, birçok kaynakta adı ayrı olarak geçen ve mutfakların I. Avlu'ya yakın kısmında Dolap Ocağı tarafında konumlanan Tablakârlar Koğuşu, bu ayrımın yapılabildiği koğuş yapılarından biridir. Tablakârlar, hazırlanan yemekleri dairelere götürmekle görevli olan sınıftır. Bu sınıf ve onlara ait koğuş yapısından, çalışma kapsamında Mutfaklar Koğuşları başlığı altında bahsedilmesi uygun görülmüştür. Eldem ve Akozan'ın planında revak kısmından girilen bir sofa ve sofanın iki yanında koğuş hacimleri olduğu ifade edilmiştir (Şekil 3.109).

Şekil 3.109 Mutfaklar kısmında Tablakârlar Koğuşu'nun planı ve cephe görünümü (Eldem & Akozan,1982)

Saray, müzeye dönüştürüldüğünde Tablakârlar Koğuşu yapısının sadece ahşap revakları ve dış duvarlarının ayakta kalmış olduğu, çatı ve iç kısmının çökmüş ve harap halde olduğu bilinmektedir. Tahsin Öz müdürlüğü döneminde yapılan restorasyon çalışmalarında, sağlam kalmış cephe kısımlarının korunduğu, kırma çatı ve galeri katı inşa edildiği aktarılmıştır. Ahşap revak kısmının arkası camlarla kapatılmıştır (Karahasan,2005) (Şekil 3.110).

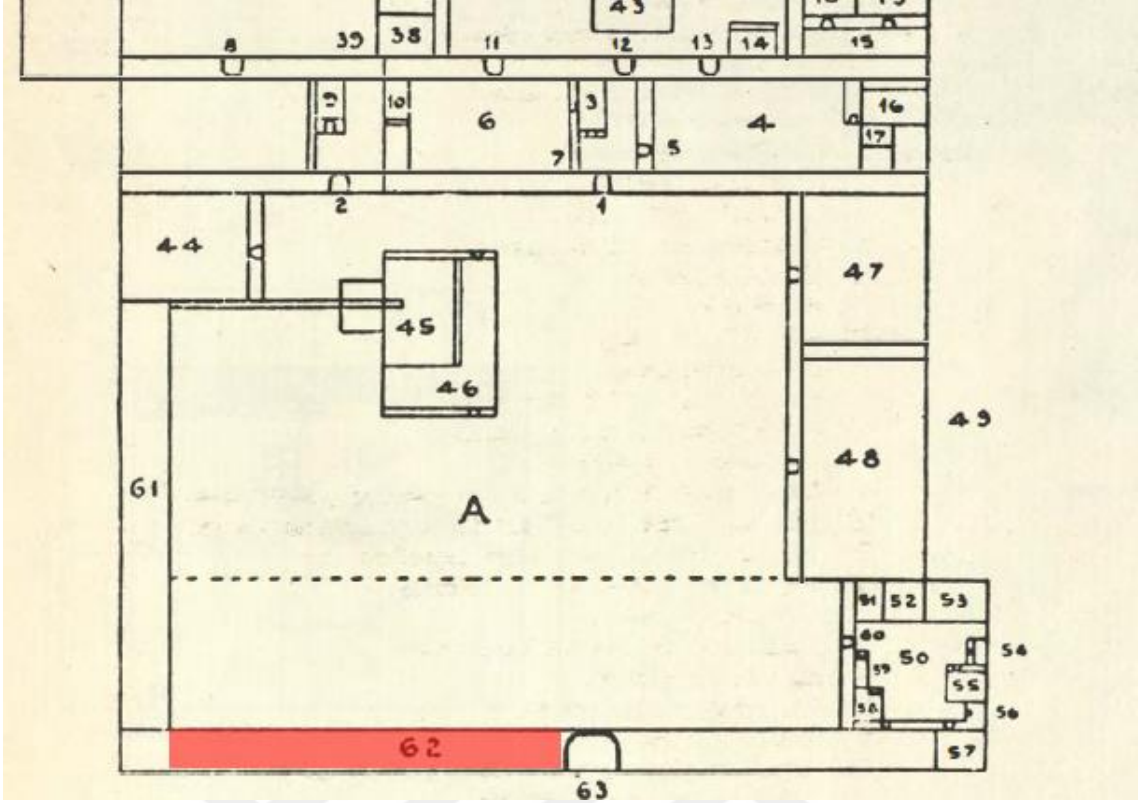
Yapının günümüzde ziyaretçiye kapalı olup, saray arşivi olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Şekil 3.110 Tablakârlar Koğuşu'nun ön cephesi,2022 (B.Beşinci)

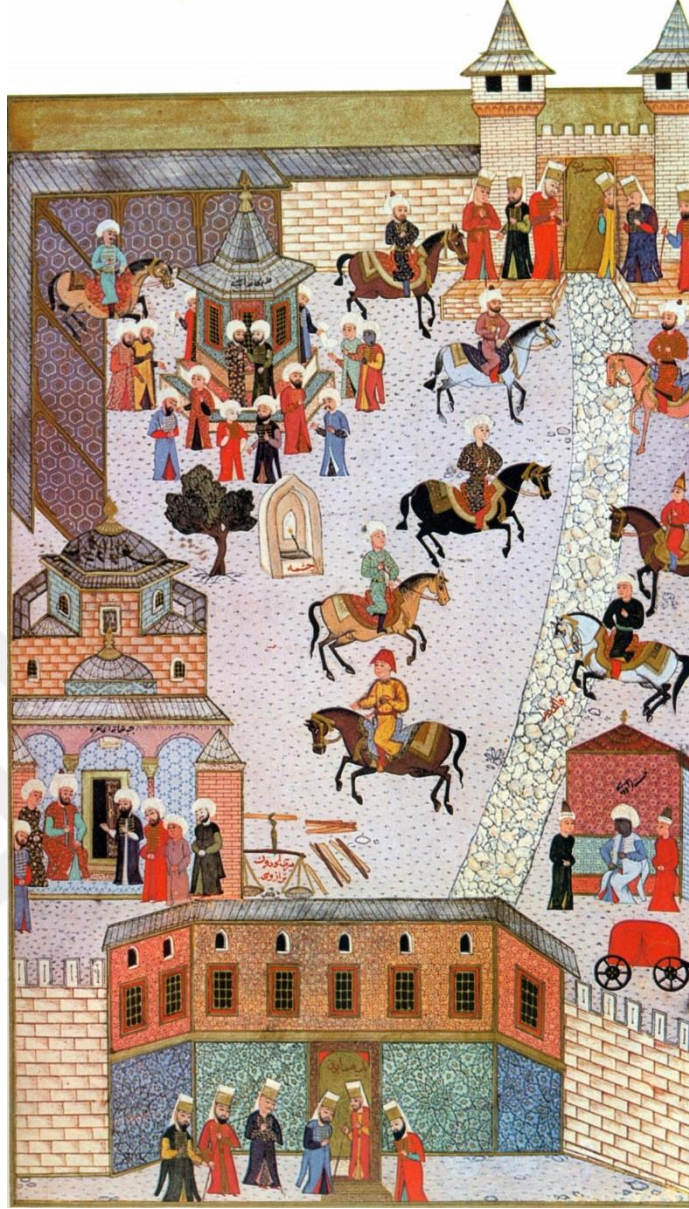
3.3.3 Acemi Oğlanlar Koğuşu

Yeniçeri birliklerine katılmadan önce birinci avluda eğitim alan acemi oğlanlar odun ambarı ve öküz arabalarında çalışmaktadır. Bobovius'un 17. yüzyılda çizdiği plan şemasında ve Fossati kardeşlerin 19. yüzyılda çizdikleri genel görünümde, Bab-ı Hümayun kapısının solunda acemi oğlanların koğuşları görülmektedir. Bobovius krokisinde 62 numara ile gösterilen yapı Acemi Oğlanlar Koğuşu olarak ifade edilmiştir (Şekil 3.111).

Şekil 3.111 Bobovius'a ait saray krokisinde Acemi Oğlanlar Koğuşu'nun yeri (Bobovius,2002)

Koğuştaki görevli sayısının 120 civarında olduğu mutfaklara, hastaneye odun taşımak ve Enderun iç oğlanlarının ayak işlerinin görülmesi gibi görevleri olduğu bilinmektedir. Acemi Oğlanlar Koğuşu ile Aya İrini kilisesi arasındaki açık avluda odunlar yığıldığı bilinmektedir, Hünername'de birinci avlu ile ilgili bir minyatürde de Aya İrini'nin yanında odunlar ve odun terazisi olarak tanımlanmış bir terazi çizimi görülmektedir (Şekil 3.112). Bu koğuşun Hasırcılar Koğuşu'nun yanında konumlandığı kaynaklardan çıkarılabilmektedir. Enderun'da hastalanan iç oğlanlarını koğuşlarından, birinci avluda bulunan hastaneye odun taşınan arabalar ile taşımak yine bu koğuştaki acemi oğlanlarının görevidir. 1576 yılında Hasırcılar Koğuşu büyütülürken yıkılarak tekrar inşa edilen koğuş Acemi Oğlanlar Koğuşu'dur (Necipoğlu,2006).

Şekil 3.112 Minyatürde Aya İrini'nin yanında gösterilen odun ve odun terazisi, Hünername (Sakaoğlu,2002)

Tavernier (2020), öküzler tarafından çekilen arabalarla, bu binanın önündeki büyük avluya odunların istif edildiğini belirtir. Bu bilgiler doğrultusunda, odun ambarlarının, koğuşun yanında bulunduğu ve Fossati kardeşlere ait gravürdeki yapı ile örtüşerek, yapının Acemi Oğlanlar Koğuşu olduğu tasdik edilebilir. Koğuş, gravürde kiremit çatılı ve dikdörtgen planlı bir yapı olarak tasvir edilmiştir (Şekil 3.113).

Şekil 3.113 Topkapı Sarayı birinci avlusunda odun ambarları yanındaki yapıların gözüktüğü tablo, Fossati (Necipoğlu,2006)

3.3.4 Sim Sakalar ve Hasırcılar Koğuşları

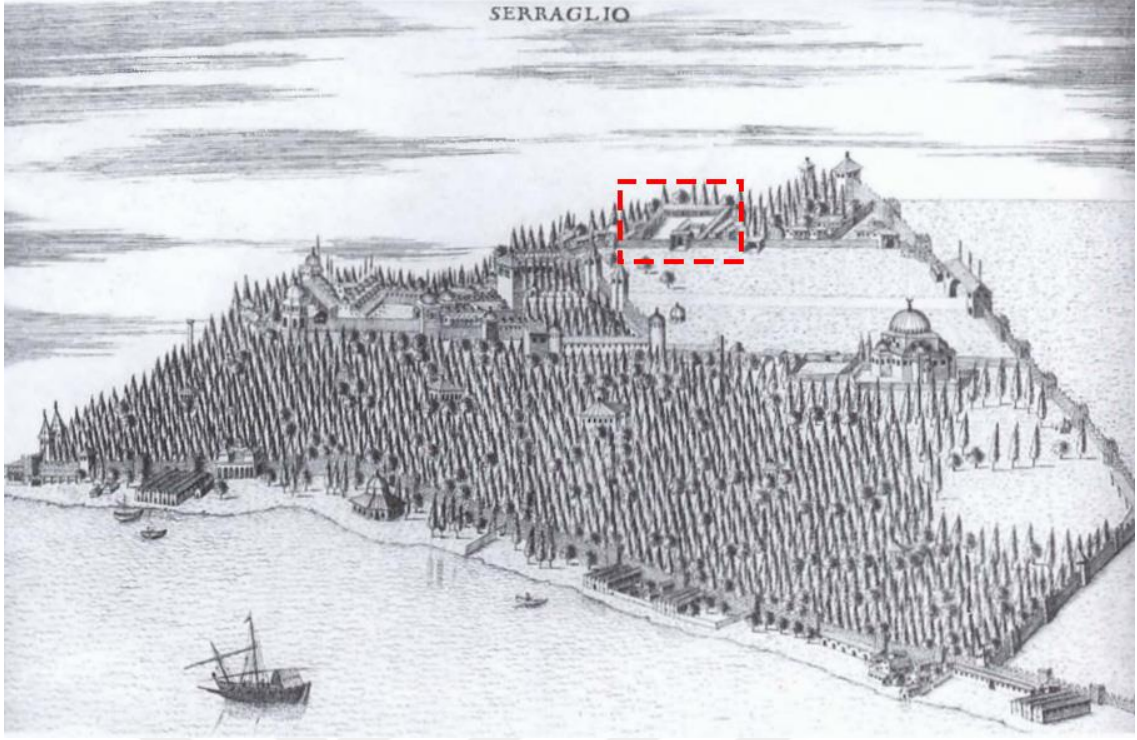
Birinci avluda konumlanan, birinci avlu suru ve bir ara askeri müze olarak bilinen Aya İrini arasında, eskiden 'Sim Sakalar' ve 'Hasırcılar' sınıflarının koğuşları bulunduğu bilinmektedir. Sim Sakalar su taşıyarak Hırka-i Saadet dairesinin taşılığını yıkamaktan sorumlu olup, Hasırcılar ise Hırka-i Saadet dairesi ve Saray-ı Hümayun'un hasırlarını örmekle görevli sınıftır. Kaynaklarda geçen bu koğuş yapıları günümüze ulaşmamıştır (Eldem & Akozan,1982; Şeref,1911).

Hasırhane-i Hassa işliğinin yanında, hasırcıların kullandığı kiremit çatılı bir koğuş, hamam, mescit ve mutfak bulunduğu bilinmektedir. Bu yapılara dair net resim ve çizimler bulunmasa da yapılan onarımlara ait masraf defterleri ve belgelerden bu çıkarımlar yapılabilmektedir. Birinci avludaki birçok hizmet yapısında olduğu gibi, revaklı bir avlunun içerisine sıralanmış bu birimin de kendi kendine yeten bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. III. Murad döneminde, 1576 tarihli bir fermenda hasır işliği büyütülürken, odun taşımakta kullanılan öküzlere bakan acemi oğlanlarının koğuşları da yıkılmış ve onlara yeni bir koğuş yapılması emredilmiştir (Necipoğlu,2006).

Günümüze herhangi bir iz veya yapı kalıntısı ulaşmasa da, birinci avlunun sur duvarı ve Aya İrini arasında farklı görevlere sahip başka ocaklara ait koğuş yapıları bulunduğu da anlaşılmaktadır. Sim Sakalar ve Hasırcılar Koğuşları haricinde bu alanda odun ambarı ve acemi oğlanlara ait bir koğuşun da bulunduğu anlaşılmaktadır. Aynı yerde bulunmalarından yola çıkılarak, Fossati'ye ait odun yığınları ve acemi oğlanlara ait koğuşun gözüktüğü gravürde yapıların bazılarının Sim Sakalar ya da Hasırcılara ait koğuş yapısı olması muhtemeldir (Bknz. Şekil 3.113). Ata Bey'in (2010) saraya bağlı ocakları sayarken, Hasırcılar'dan 'odun ambarı içinde bulunan Hasırcı Ocağı' olarak bahsetmesi de bunu doğrular niteliktedir.

3.3.5 Dolap Ocağı Koğuşu

Saraya gelen sular, dört su dolabında birikmekte ve buralardan dağıtımı yapılmaktaydı. Bu dört dolaptan biri, birinci avludan ikinci avluya açılan dolap kapısının yanında bulunmaktaydı. Dolabın yanında, Dolap Bölüğü'ne bağlı görevlilere ait bir koğuş bulunmakta ve diğer birçok örnekte olduğu gibi, etrafında hamam, mescit, mutfak, helalar, hatta Dolap Ocağı'nda kullanılan atlar için ahır ve samanlık ile kendine ait küçük bir avlunun çevresinde toplanmıştır (Necipoğlu,2006). Günümüze ulaşmamış bu yapılar, 1686 yılına ait Scarella'ya ait çizimde görülmektedir (Şekil 3.114). Esemeli (2000), kuyu ve su dolabının Bizans döneminden kaldığını ve Kanuni döneminde Mimar Sinan tarafından onarımlarının yapıldığını belirtmiştir. Ocağa yakın bir konumda Kapı Ağası'na ait bir kasrın bulunduğu bilinmektedir.

Şekil 3.114 Topkapı Sarayı Çizimi, Scarella,1686 (Necipoğlu,2006)

Dolap Ocağı sınıfına ait görevler; Babüssaade Ağası'na ait kasrın temizlik ve tertibi, saray suyunun dağıtımı ve su dolaplarının memurluğudur. Ocağa yakın olduğu söylenen Kapı Ağası Kasrı'nın aynı zamanda bekçiliğini yaptıkları belirtilmiştir (Ata,2010). Saraya gelen su hattı, saray içine suyun dağıtım hattı ve sağ tarafta kiremit çatılı Dolap Ocağı Şekil 3.115'te gösterilmiştir.

Şekil 3.115 Beylik Suyolu Haritası, 1748 (I. Avlu'nun sağındaki yapı Dolap Ocağı) (Sakaoğlu,2002)

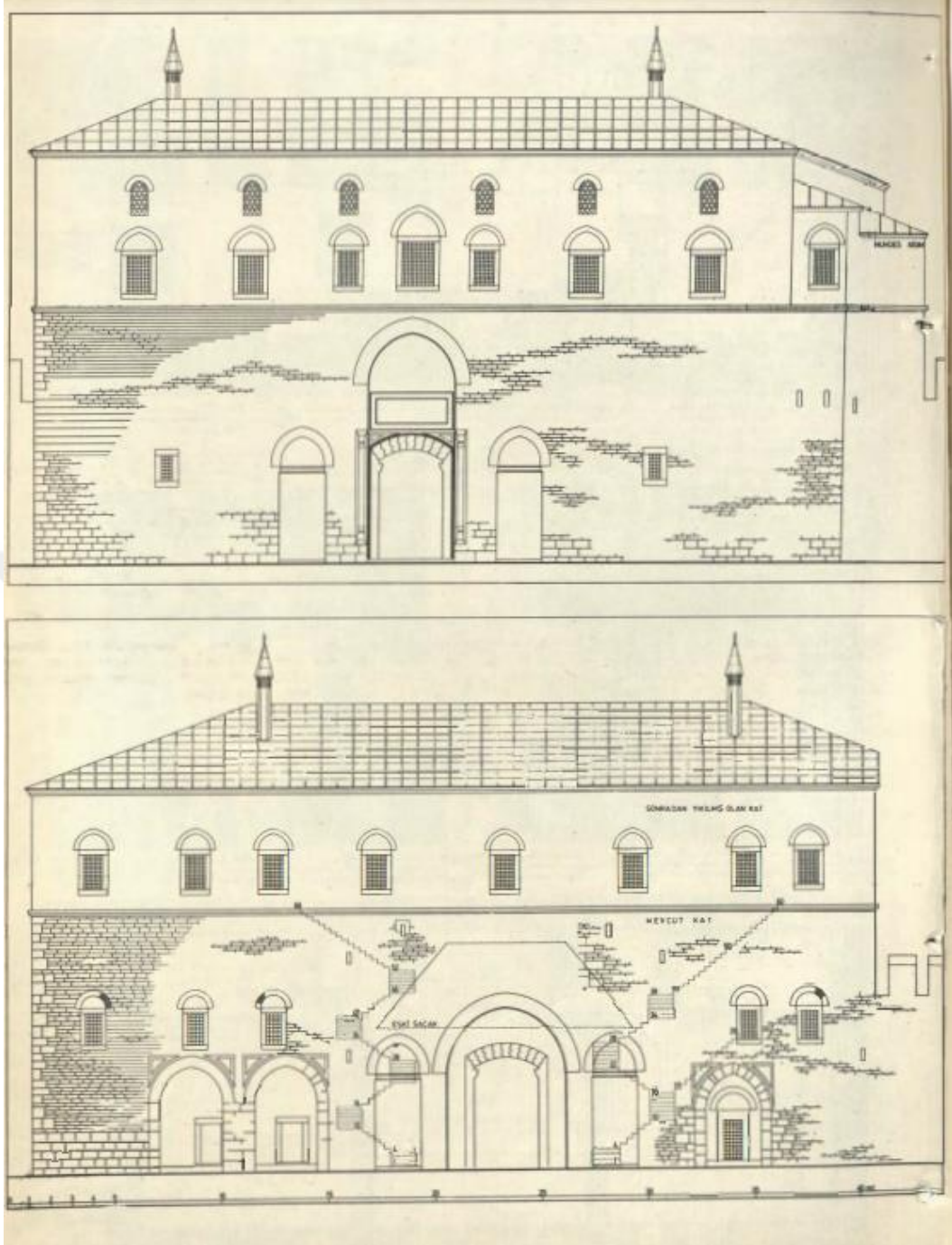
3.3.6 Kapıcılar Koğuşları

Ata Bey (2010), Topkapı Sarayı'nda saraya ait kapıların yanlarında, Bevvaban olarak da isimlendirilen kapıcıların istirahatleri için koğuşlar bulunduğunu belirtmiştir. Bunların iki sınıf olduğunu, Bab-ı Hümayun kapısını bekleyenlerin Bevabın-i Hümayun, Bab-üs Selam diğer bir deyişle orta kapı olarak da bilinen kapıyı bekleyenlerin ise Bevabın-i Dergâh-ı Ali olduğunu belirtmiştir.

Orta kapı ile birlikte Bab-ı Hümayun'un da muhafızlığını yapan bu sınıf, kaynaklarda Kapıcılar Ocağı olarak isimlendirilmektedir. Amirleri Baş Kapı Ağası'dır. Saray surları ve diğer sur kapılarının muhafızlığını yapan Bostancı sınıflarının da amiri olan Bostancıbaşı, bu kapının amirlerinden biri sayılmaktadır (Koçu,2015).

Bab-ı Hümayun Koğuşu

Ayverdi (1953), Bab-ı Hümayun kapısından girince, geçit eyvanın iç kısmında iki tarafta da bulunan kapılardan ulaşılan, kubbeli iki koğuş yapısının bulunduğundan söz etmektedir. Bu koğuşların cephede bulunan birer ufak mazgal ve koğuşun bağlı oldukları tonozlu mahallerin pencerelerinden ışık aldıkları bilinmektedir. Zemin katın üstündeki asma kata çıkan merdivenler dehlizin sağ ve solunda bulunmaktadır. Sağdaki merdivenlerden tonozlu koğuş odalarına, soldaki merdivenden ise tek bir koğuş odasına ve tuvalete ulaşılmaktadır. Bu koğuş odalarının ikişer penceresi ve bunun haricinde zemin katındaki kubbeli koğuşa bakan penceresi bulunmaktadır. Merdivenlerin daha da yukarı devam ederek, eskiden mevcut olan kapı üzerindeki köşke ulaştığı bilinmektedir (Şekil 3.116).

Şekil 3.116 Bab-ı Hümayun Kapısı restitüsyon projesi (Üzerinde köşk yapısı bulunurken) (Eldem & Akozan,1982)

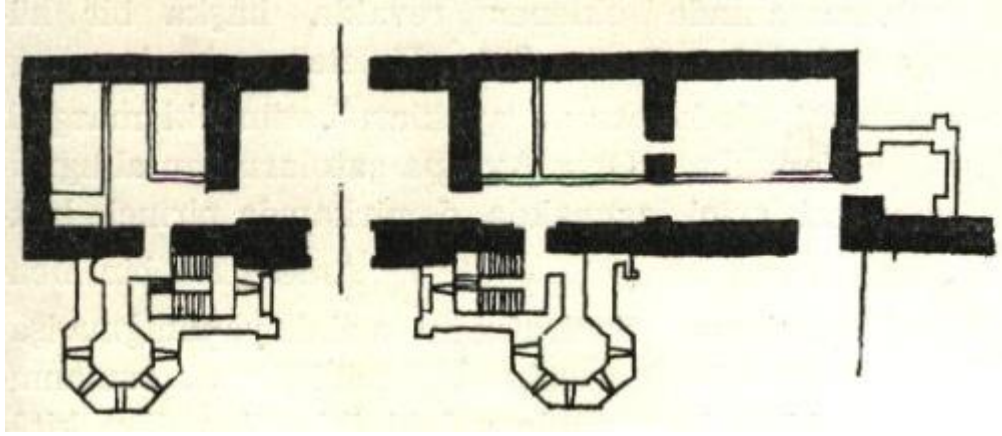
Koçu (2015), kapının iki yanındaki odaları koğuş, üst kattaki odaları nöbetçi odaları olarak ifade etmiştir. Bu odalar haricinde Kapıcılar'a ait mahzen, iki tuvalet ve güsülhane kısmının da bulunduğunu belirtmiştir. 17. yüzyılda yaşayan Tavernier (2020), silahlı elli kapıcının bu kapıyı koruduğundan bahsetmiştir. Bölüm 2.5.1'de de bahsedildiği gibi kapı üzerindeki köşk günümüze ulaşmamıştır (Şekil 3.117).

Şekil 3.117 Bab-ı Hümayun Kapısı I. Avluya Bakan cephesi,2021 (B. Beşinci)

Babüselam Koğuşu

Sarayın ikinci kapısı olarak anılan Bab-üs Selam kapısının yanında kapıcıların uyuduğu koğuşların bulunduğu Lokman'a ait Hünername'de geçmektedir (akt. Necipoğlu,2006). Ayverdi (1953), kapının sağında iki koğuş, solunda ise Kapıcıbaşı odası bulunduğunu belirtmiştir. Odaların sonradan büyük değişimler geçirdiği bilinmektedir. Odalar seyrek ve küçük pencerelere sahiptir. Odaların içlerinde ocak kısımları mevcuttur. Yapıya sonradan ikinci avlu revakından ufak bir alan alınarak bir göz oda eklenmiş, bir koridor oluşturulup, koğuş, ahşap bölmelerle odacıklara ayrılmıştır (Şekil 3.118). Kapıcıbaşı Odası ve koğuş odacıklarından biri tonoz tavanlıdır. Diğer koğuş odası ise ahşap bir tavana sahiptir. Bu farklılık, bu alanın daha sonradan eklendiği izlenimini verse bile, cephedeki pencereler ve benzer mimari detaylar, bu yapının sonradan bir eklenti olmadığını göstermektedir. Belki tonozlu olan tavanın bir onarım çalışmasında ahşap tavana çevrilmiş olabileceği şüphesini uyandırmaktadır.

Şekil 3.118 Babüselam rölöve planı (siyahlar fatih devrine ait) (Ayverdi,1953)

Saray müzeye çevrildikten sonra, soldaki odanın Has Ahır'a bakan cephesinden bir kapı açılmış olup, müze ziyaretçileri çıkış yaparken bu kapıdan geçerek, eski Kapı Ağası odasının içinden (Şekil 3.119) I. Avlu'ya çıkış yapmaktadır. Günümüzde kapı, sadece saray personeli çıkışı için ayrıлып, ziyaretçi çıkışı başka bir rotadan sağlanmaktadır.

Şekil 3.119 Günümüzde saray personel çıkışı için kullanılan Eski Kapı Ağası Odası,2022 (B. Beşinci)

Karahasan (2005), açılan bu kapının odaya ait mevcut pencerenin alt kısmının da açılarak dönüştürüldüğünü, 1969 yılında geçici bir çözüm olarak ele alınan bu kararın, uygulandıktan sonra günümüze kadar devam ettiğini belirtmiştir. Soldaki odanın ziyaretçi çıkışına dönüşmesiyle beraber, sağdaki odalar da konferans ve sergi salonu olarak düzenlenerek değiştirilmiştir. Sağ taraftaki odalara ait mevcut ocak ve tuvaletler kaldırılmıştır.

Sarayın birinci avlu kapısı olan Bab-ı Hümayun ve ikinci avlu kapısı olan Bab-üs Selam kapısından bahsettikten sonra, sıra üçüncü avludaki Kapı Ağalarına ait koşullara gelmektedir. Üçüncü avludaki kapı ağalarının Akağalar olduğunu, Bab-üs Saade kapısını onların beklediklerinden çalışmanın önceki kısımlarında bahsedilmiştir. Sınıf ve sınıfa ait koşu yapısı Enderun Avlusu'nun bir parçası olduğu için, 3. Bölümde Enderun Koşulları başlığı altında, Akağalar Koşusu olarak anlatılmıştır. (Bknz. Bölüm 3.1.8)

3.3.7 Bostancı Koşulları

Bostancılar, bahçelerin temizliği, sulanması, bakımı ve bitkilerin ekilmesi gibi işlerden sorumluydu. Menavino, bunların 15-16 yaşında 200 çocuktan oluştuğunu ve dokuz gruba ayrıldıklarından bahsetmiştir. Her grubun kendine ait koşu, hamam, mutfakları olduğunu, sarayın dış duvarları boyunca farklı alanlarda konumlandıklarını belirtmiştir (akt. Necipoğlu,2006).

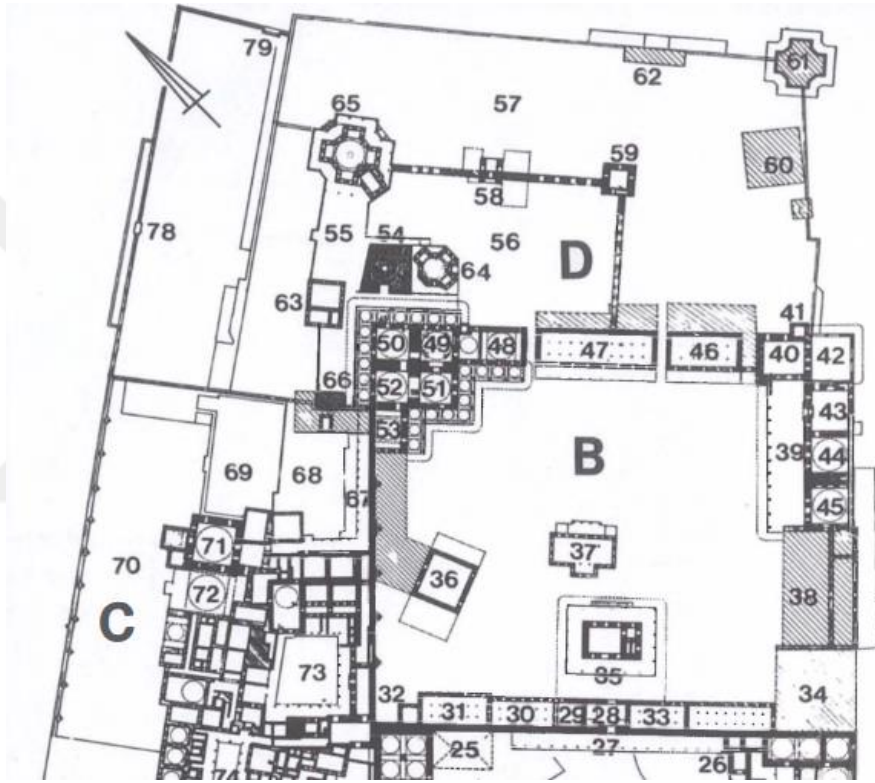
Koçu (2015), sarayı çevreleyen sur duvarlarındaki Bab-ı Hümayun, Otluk Kapısı, Balikhane ve Top Kapısı gibi kapıların muhafızlığının Bostancı Ocağı'na ait olduğunu belirtmiştir. Sarayın dış kısmında yer alan Alay Köşkü, Sepetçiler Köşkü, İncili Köşk, Yalı Köşkü, Gülhane Köşkü gibi köşk yapılarının muhafızlığını da Bostancılar'ın yaptığını ifade etmiştir. Bostancılara ait, bahçıvanlık, muhafızlık gibi görevlerin haricinde hamallık, çöpçülük, sandalcılık, balıkçılık gibi görevlere sahip ocakların da bulunduğu bilinmektedir.

Sarayda çalışan bostancılar 'gilmânân-ı bağçe-i hâssa', sarayın dışında görevli bostancılar ise 'gilmânân-ı bostâniyân' olarak isimlendirilmekteydi (Özcan, t.y.).

16. yüzyıl sonlarına doğru Hasbahçe Bostancıları'nın mevcudunun 641, toplam Bostancı Ocağı mevcudunun 1612 olduğu kayıtlara geçmiştir. Bostancıların ana

koğuş yapılarının Hasbahçe tarafında bulunduğu ve onlara ait bir caminin de alanda yer aldığı bilinmektedir (Uzunçarşılı,2014).

Sofa Ocağı, saray sınırları içinde bulunan Bostancı Koğuşları'ndan biridir ve asma bahçeden sorumlu Bostancılar'a ait ocaktır. Koğuş, asma bahçe ve dış bahçe sınır kapısının üstünde konumlanmaktadır. Eldem ve Akozan'ın 18. yüzyıl Topkapı Sarayı planında 62 numara ile günümüze ulaşamayan bu koğuşun yeri gösterilmiştir (Şekil 3.120). Mecidiye Köşkü'nün yanında bulunan küçük mescit, bu ocağa aittir ve Sofa Camii olarak da anılmaktadır (Necipoğlu,2006).

Şekil 3.120 Eldem ve Akozan'a ait 18. Yüzyıl planında Üçüncü ve Dördüncü Avlu (Necipoğlu,2006)

Büyük bir çoğunluğu sarayın dört ana avlusu dışındaki alanlarda görev yapan bostancıların, hem Marmara hem Haliç tarafında birden fazla koğuş yapıları olduğu bilinmektedir. Saray harici bahçelerde, Kadıköy Bağı, Beşiktaş Bahçesi, Bebek, Üsküdar Bahçeleri gibi farklı noktalarda da bostancıların sorumlu olduğu bahçeler bulunduğu belirtilmiştir. (Uzunçarşılı,2014) Hem bu koğuş yapıları ile ilgili detaylı bilgi olmadığı hem çalışma kapsamında, Topkapı Sarayı sınırları dışında kaldığı için çok fazla detaya inmeden, saraya yakın konumlarda bulunan diğer Bostancı Koğuş Yapıları'na değinilecektir.

Sarayburnu ve Sirkeci arasında hem Bostancıbaşı Dairesi hem Hamlacılar Koğuşu bulunduğu bilinmektedir (Uzunçarşılı,2014). Ocak aynı zamanda, Sandalcılar Ocağı olarak da bilinir. Kayıkhane ve kayıklardan sorumlu olan Bostancı sınıfının, saltanat ve saray kayıklarında kürek çektiği ve muhafızlık ettiği aktarılmıştır. (Koçu,2015)

Marmara denizine bakan sahilde, Marmara tarafındaki bahçelerde çalışan bostancılar için bir mescit ve koğuş bulunduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda, Haliç tarafındaki bostancılar içinde kendi taraflarında 'yeşil kiremitli mescit' olarak adlandırılan başka bir mescit ve hemen yanında buradaki bostancılar için de bir koğuş bulunduğu bilinmektedir. Koğuş ve mescit günümüze ulaşmamıştır. Fakat birçok diğer ocakta olduğu gibi bu birimde kendi kendine yeten, koğuş, mescit, mutfak, fırın, hamam gibi birimleri içeren iç avlulu bir yapı olduğu bilinmektedir. Gülru Necipoğlu (2006), Giovanni Battista ve Flatcat'ın tasvirlerinden burada mevcut olan bir Bizans yapısının çevrilerek koğuş olarak kullanıldığının anlaşıldığını söylemektedir.

Saraya ismini veren Top Kapısı'nda, koğuşları bulunan ve Top Kapısı Ocağı olarak bilinen bir grup bostancı daha bulunmaktadır. Koğuşun, çift kuleli girişin içinde bulunduğu düşünülmektedir (Necipoğlu,2006).

Koçu (2015), Bostancı'ların görev yerleri ve hizmetlerine göre farklı ocaklara bölündüğünü ve bu ocaklara bağlı Bostancılar'ın hizmet yerlerinde bulunan koğuşlarda barındığını belirtmiştir. Alay Köşkü muhafızlığını yapan Soğukçeşme Ocağı, saray bahçesindeki ağaç ve saray bağından sorumlu olan Bağcılar ve Aşılamacılar Ocağı, Gülhane Kasrı'nın muhafızı Gülhane Ocağı, hem kapı muhafızlığı hem Has Ahır'a ot taşıyan Otluk Kapısı Ocağı bunlara örnektir. İshakiye, Sepetçiler ve Yalı Köşkü Ocakları ise isimlerini bekçiliğini yaptıkları köşklere alır ve koğuş yapılarının da bu köşklere yakınında bulunduğu bilinmektedir. Muhafızlık ve bahçevanlık harici farklı görevleri olan ocaklar ise saray çöplerini toplayan Mezbelekeşan Ocağı, balıkçılık da yaptıkları bilinen Balıkhane Kapısı Ocağı ve daha önce bahsettiğimiz kayıkhane sorumlu Hamlacılar Ocağı olarak gösterilebilir. Bostancı ocaklarına ait çok sayıda koğuş yapısı olduğu anlaşılmaktadır.

3.3.8 Koz Bekçiler Koğuşu

Darphane binasının yanından Arkeoloji Müzesine inen yoluşun üzerinde Koz Bekçilerin koğuşları bulunduğu söylenmektedir. Uzunçarşılı (2014), Koz Bekçilerin koğuşlarının bu güzergâhta olmayıp, Hasbahçe tarafında olduğunu destekleyen birçok belge bulunduğundan bahsetmiştir.

Şeref (1911) ve Ata Bey (1910), Koz bekçilerin asıl isminin Kız Bekçileri olduğunu ve sonradan bu ismin değiştiiğini, bunlara ait koğuş yapısının Darphane'nin yanından aşığıya inen yolun üzerinde, uzun bir süredir yıkık halde bulunduğunu belirtmiştir. Darphane'nin yanından saraya giriş sağlayan kapının ismi de Kozbekçiler Kapısı'dır (Şekil 3.121), kapının bu isimle anılması koğuş yapısının da bu yol güzergâhında bulunduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

Şekil 3.121 Kozbekçiler Kapısı'nın I. Avlu'ya bakan cephesi, 2022 (B.Beşinci)

Koz bekçilerin, selamlık günlerinde, padişahın Hasbahçe ve mesireye gidişlerinde, sultan, Darüssaade Ağası ve hazinedarın eşyalarının taşınması ve korunması gibi görevleri vardır. Koz Bekçiler Ocağı'nın 19. Yüzyılda kaldırıldığı bilinmektedir (Uzunçarşılı,2014).

Koğuş yapısı günümüze ulaşmadığı gibi, mimarisi ve hatta yeri hakkında da kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

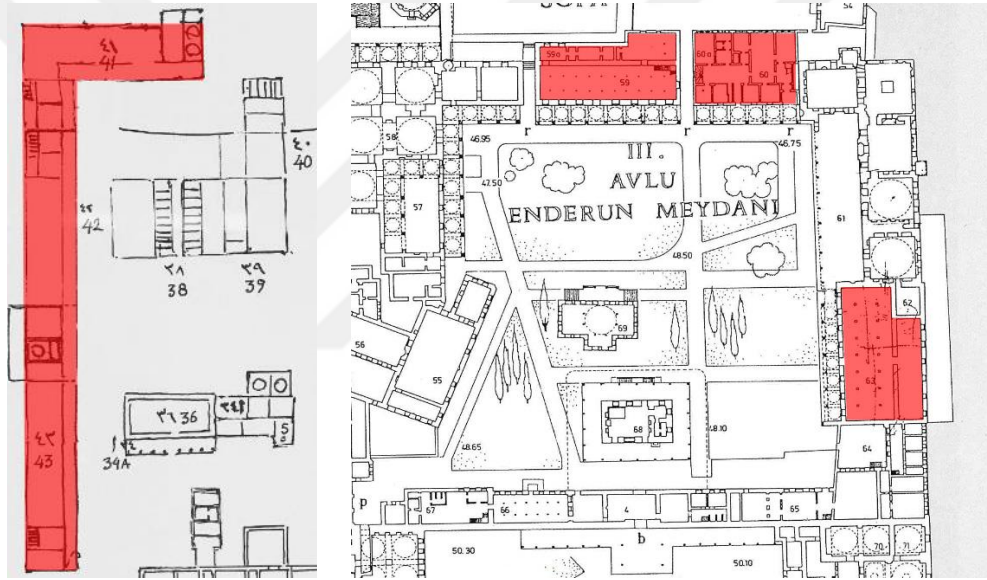
16. yüzyılda sınırları üç kıtaya yayılan Osmanlı İmparatorluğu'nda padişahların konutları olarak adlandırılabilen saray yapıları oldukça önemlidir. Saraylar sadece padişahın ikamet ettiği konutlar değil, aynı zamanda devletin idari işlerinin görüşülüp, yönetildiği yapılardır. Çalışmanın ikinci bölümünde Osmanlı'ya ait ilk saray yapılarından Yenişehir, Bursa Sarayları, Edirne ve İstanbul'un fethi sonrası inşa edilen Edirne ve İstanbul'daki eski ve yeni saraylar incelenmiştir. Edirne Yeni Saray'dan önceki öncül saray yapılarına dair veri azlığı ve mimari bilginin kısıtlı olmasından dolayı bu yapılarda sadece koşulların mevcut olup olmadığı sorgulanabilmiştir. Yönetim saraylarında, saraya ait hizmetli kadrosunun kaldığı, barındığı yapılar olması gerekliliği düşünülerek, eski masraf defterleri ve tarihi kaynaklar ışığında bu saraylarda koşul yapıları bulunduğu anlaşılmaktadır.

Bursa Sarayı'nda kapıcılar, mutfak görevlileri, hazinedar, defterdar, hadım ağalar, bostancılar bulunduğu gibi bu sınıfların daha sonraki saraylarda da hizmet ettiği ve mevcut sınıf ve ocakların hem çeşit hem nüfus olarak arttığı bilinmektedir (Bknz. Bölüm 2.2).

Bu veriler doğrultusunda, Osmanlı Yönetim saraylarında 'Koşul' kavramının başından beri mevcut olduğu söylenebilir. Sarayların arasında koşul yapılarının mimari benzerlik ve farklılıklarını, kısmen de olsa Edirne Yeni Saray ve Topkapı Sarayı arasında incelemek mümkündür.

Topkapı Sarayı'ndan önceki Osmanlı Saray yapılarından biri olan Edirne Sarayı'nda da koşul yapıları bulunduğu kaynaklardan ortak elde edilen bir sonuçtur. Topkapı Sarayı ile aynı saray hizmetli sınıflarının bulunduğu ocak ve bunlara ait koşul yapıları haricinde, Uzunçarşılı'nın belirttiği gibi Enderun sisteminin Edirne Sarayı'nda da bulunduğu görülmektedir. Topkapı Sarayı üçüncü avlusunda karşımıza çıkan koşul yapılarının Edirne Sarayı'nda da bulunduğu anlaşılmaktadır (Bknz. Bölüm 2.3).

Edirne Sarayı'nda Zülüflü Baltacılar, Harem Ağaları ve Enderun sisteminin parçası olan Seferli, Kilerli, Hazine, Has Oda gibi koğuşların bulunduğu bilinmektedir. Edirne Sarayı başlığında (Bknz. Bölüm 2.3), Edirne Sarayı'ndaki Enderun koğuşları 41, 42, 43 numara ile gösterilmiştir (Şekil 4.1). Koğuşların kurşun çatılı ve revaklı yapılar olduğu, koğuşların hamam, çeşme, kahve ocağı gibi mekânlara sahip oldukları ifade edilmiştir. Koğuşların iç kısımlarında ahşap asma kata sahip oldukları belirtilmiştir. Topkapı Sarayı'nda Enderun Koğuşları'na bakıldığında ise kurşun çatı, ahşap asma kat gibi özelliklerin ortak olduğu ve Küçük Oda, Büyük Oda koğuşları haricindeki koğuşların yine revaklı yapılar oldukları görülmektedir. Ayrıca, iki sarayda da Seferli-Kiler-Hazine Koğuşu üçlüsünün L şeklinde ve benzer sıralamada yer aldığı görülmektedir (Şekil 4.1).

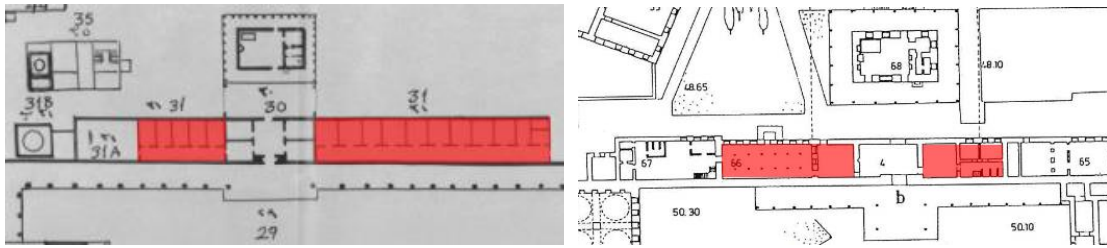
Şekil 4.1 Edirne Sarayı (solda) (Kazancıgil,1999) ve Topkapı Sarayı'nda (sağda) (Eldem & Akozan,1982) Seferli-Kiler-Hazine Koğuş Planları

Harem ağalarına ait koğuşun Edirne ve Topkapı Sarayı'nda dört katlı olması, içeride büyük bir ocağa sahip olması ortak özelliklerdendir. Mekânsal düzene bakıldığında koğuş yapılarının zemin katlarında birer orta koridor ve bu koridora bağlanan odalar olduğu görülmektedir. Edirne Sarayı'nda oda sayısının çok daha fazla olduğu ve iki farklı koridor bulunduğu görülmektedir (Şekil 4.2).

Şekil 4.2 Edirne Sarayı (solda) (Kazancıgil,1999) ve Topkapı Sarayı'nda (sağda) (Eldem & Akozan,1982) Kara Ağalar Koğuş Planları

Akağalar'a ait koğuşlar iki sarayda da Babüssaade Kapısı'nın iki yanında konumlanmaktadır. Fakat Edirne ve Topkapı Sarayı'ndaki koğuşların iç düzenlerinin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Topkapı Sarayı'nda Babüssaade Kapısı'nın sağındaki kısım Kapı Ağası'na ait birkaç odadan oluşmaktadır, sol tarafta ise ahşap dikmeler ve sekilerle çevrili Akağalar'a ait koğuş kısmı bulunmaktadır. Edirne Sarayı'nda ise kapının her iki yanında, bir koridor ve bu koridora bağlanan ufak odalardan oluşan bir mekânsal düzen karşımıza çıkmaktadır. Koğuşların çevre yapılarla ilişkisine bakıldığında iki sarayda da kapının arkasında Arz Odası ve planın sol kısmında kare planlı hamam hacmi bulunduğu görülmektedir (Şekil 4.3).

Şekil 4.3 Edirne Sarayı (solda) (Kazancıgil,1999) ve Topkapı Sarayı'nda (sağda) (Eldem & Akozan,1982) Akağalar Koğuş Planları

Bazı farklılıklar bulunsa da, iki saraya ait koğuş yapılarında ortak birçok mimari özelliğin bulunduğu görülmektedir.

Topkapı Sarayı Koğuş Yapıları özeline inildiğinde, farklı nüfuslarda, farklı görevlere ait, farklı avlu ve konumlarda bulunan birçok koğuş yapısı 3. bölümde incelenmiştir. Bu yapıların bir kısmının günümüze ulaşmadığı, bir kısmının yerleri ya da mimarisi

birçok kez değişerek günümüze ulaştığı, bazılarının ise genel hatlarıyla iyi bir şekilde korunarak günümüze ulaştığı görülmektedir.

Çalışmada sekiz koğuş yapısıyla en çok koğuş yapısının bulunduğu avlunun Enderun Avlusu yani 3. Avlu olduğu görülmektedir (Bknz. Bölüm 3.1).

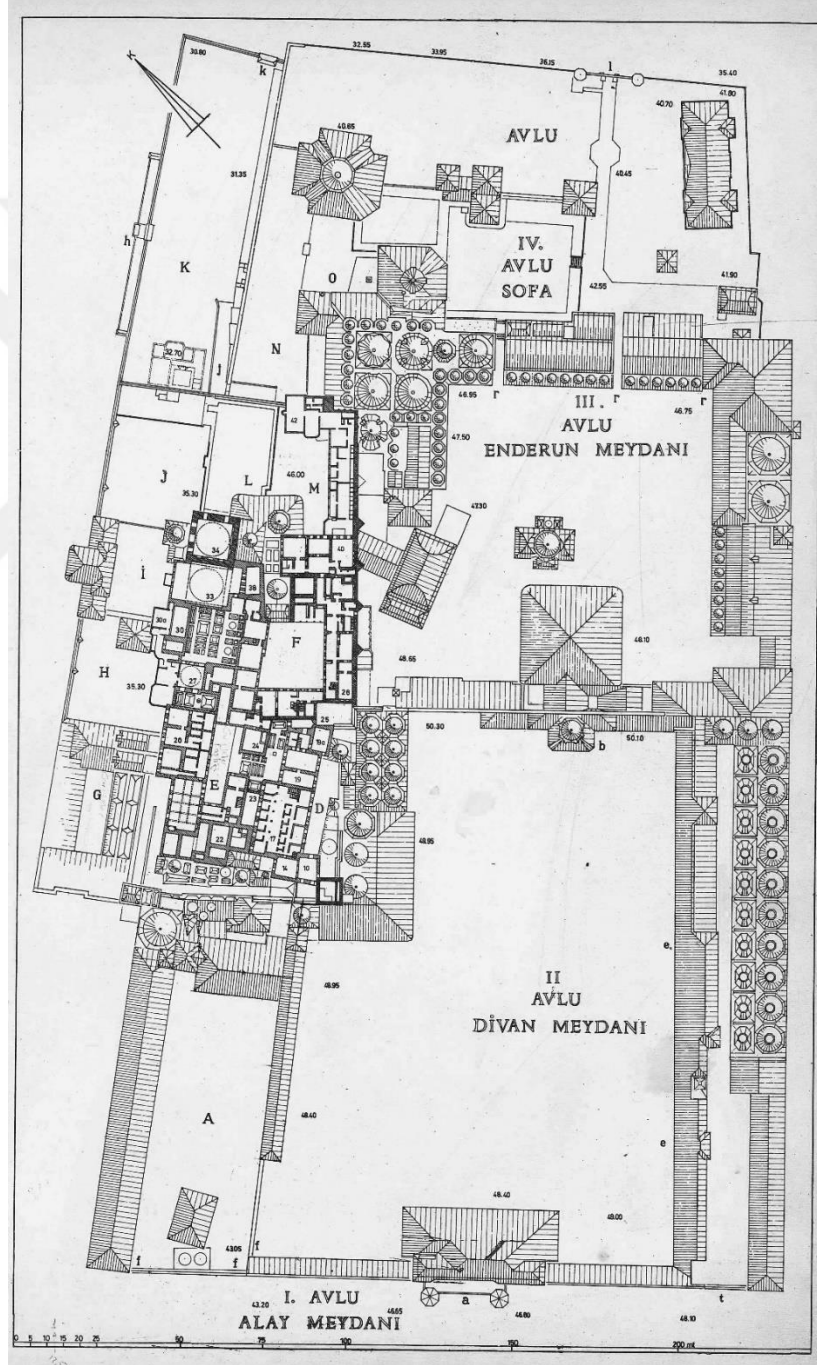
Üçüncü avluda Doğancı Koğuşu haricinde, koğuşların avlu çeperlerinde konumlandığı ve avlunun dört cephesine koğuş yapılarının dağıldığı net bir şekilde görülmektedir.

Yapıların planları incelendiğinde koğuşlara ait ana hacimlerin tüm koğuş yapılarında dikdörtgen plan tipinde olduğu görülmektedir. Fakat abdesthane, mağsel, tuvalet vb. alanlarda dâhil edildiğinde yapıların dış sınırlarında dışarı çıkan hacimler olduğu görülmektedir. Hazine Koğuşu bu yapılara örnek olarak gösterilebilir. Yapının sekili ve Şirvanlı ana mekânı dikdörtgen formundadır. Fakat abdesthane kısmının bulunduğu odanın IV. Avlu'ya doğru taştığı görülmektedir. Koğuş plan tipleri sınıflandırılırken sadece koğuş ana mekânları temel alınmıştır.

Avludaki koğuş yapılarının genel olarak 2 katlı olduğu görülmektedir. Büyük değişiklikler geçirdiğı bilinen Kiler Koğuşu'nun 3. Avlu kotunun altında kalan bir bodrum katı olduğu ve günümüzde 3 katlı bir mekân olduğu görülmektedir. Günümüze ulaşmayan Doğancılar Koğuşu'nun kat sayısı ve mimari birçok özelliğine dair kesin veriler bulunmadığından, avludaki diğer koğuş yapıları ile tam olarak karşılaştırılamamıştır.

Küçük Oda, Büyük Oda, Akağalar Koğuşları hariç tüm koğuşların önünün revaklı olduğu görülmektedir. Doğancılar Koğuşu'na dair veriler kısıtlı olmasına rağmen, eski tarihli kaynaklarda diğer koğuş revaklarına dair veriler olup, bu koğuşun revak kısmına dair bir bilgi verilmediğı için Doğancılar Koğuşu da revaksız olarak kabul edilmiştir (Bknz. Bölüm 3.1.3). Kaynaklarda sadece Büyük Oda ve Küçük Oda revaksız koğuş yapıları gibi vurgulansa da, genele bakıldığında Enderun ve Enderun Koğuş Yapıları başlığında incelenmiş üçüncü avlu koğuşlarının yarısının revaklı, yarısının revaksız yapılar olduğu açığa çıkmaktadır. Seferli, Kilerli ve Hazine Koğuşları'nın revak direklerinin eskiden ahşap olduğu, sonradan mermer sütunlu revaklara dönüştüklerinden kaynaklarda bahsedilmektedir (Bknz. Bölüm 3.1.4, 3.1.5, 3.1.6).

Üçüncü avluda ele alınan tüm koğuş yapılarının kurşun çatılı olduğu bilinmektedir. Küçük Oda ve sonradan Küçük Oda'nın bulunduğu alana da yayılan Akağalar Koğuşu çatısı sundurma çatıdır. Büyük Oda Koğuşu'nun üzeri Kırma çatıdır. Seferli Koğuşu, Hazine Koğuşu, Üçüncü Has Oda Koğuşu gibi yapılarda ana mekân üzerinin tonoz çatı olduğu görülmektedir. Kiler Koğuşu'nda ise beşik çatı görülmektedir. Koğuşlara ait revakların üzerleri kubbelerle örtülü olup, tabloda kategorize edilirken ana mekânın üzerindeki çatı örtüsüne göre ayırım yapılmıştır (Şekil 4.4).

Şekil 4.4 19. Yüzyıl Topkapı Sarayı çatı planı (Eldem & Akozan,1982)

Tablo 4.1 Enderun Koğuş Yapıları'nın genel mimari özelliklerinin karşılaştırılması

Koğuşlar	Plan Tipi (Ana Mekân)	Kat Sayısı	Revak	Çatı Kaplaması	Çatı Tipi (Ana Mekân Üstü)
Küçük Oda Koğuşu	Dikdörtgen	2	-	Kurşun	Sundurma
Büyük Oda Koğuşu	Dikdörtgen	2	-	Kurşun	Kırma
Doğancılar Koğuşu	Dikdörtgen	?	-	?	?
Seferli Koğuşu	Dikdörtgen	2	+	Kurşun	Tonoz
Kiler Koğuşu	Dikdörtgen	3	+	Kurşun	Beşik
Hazine Koğuşu	Dikdörtgen	2	+	Kurşun	Tonoz
(Üçüncü) Has Oda Koğuşu	Dikdörtgen	2	+	Kurşun	Tonoz
Akağalar Koğuşu	Dikdörtgen	2	-	Kurşun	Sundurma

Enderun Koğuşları'ndan Büyük Oda Koğuşu'nun iç mekân düzenini anlatan Bobovius, çizdiği krokinin (Bknz. Şekil 3.9) diğer Enderun Koğuşları için de geçerli olduğunu belirtmiştir. Diğer yapılara ve eski tasvirlerle bakıldığında benzer mekânsal düzenin bu şekilde işlemesi mümkün gözükmemektedir. Sarayın müzeye dönüşmesi ile idari binalara dönüşen Kiler ve Büyük Oda Koğuşu haricinde, koğuş yapılarının genel olarak dikdörtgen planlı, ortadaki alanı çevreleyen sekilerin bulunduğu, kimilerinde kaldırılmış olsa da galerili ahşap asma bir kata sahip oldukları anlaşılmıştır. Seferli, Kiler, Hazine, Has Oda ve Akağalar'a ait koğuşlarda camekânların bulunduğu, bunların sonradan kaldırıldığı belirtilmiştir. Koğuşların yıkanma vb. ihtiyaçlar için genelde yapıdan bağımsız bir hamam yapısını kullandığı ama kendilerine ait abdest çeşmeleri, ufak bir banyo (mağsel) kısımları gibi ek birimlere sahip olduğu ifade edilmiştir.

Dışarıya kapalı bir avlu olan Enderun Avlusu'ndaki tüm koğuş yapılarının giriş kapıları avluya dönüktür. Koğuş yapılarının çoğu künde kari olmak üzere, tamamı ahşap kapılı ve ahşap pencerelidir. Akağalar ve Küçük Oda Koğuşu haricinde hepsinin zemin kat pencereleri dikdörtgen, üst kat pencereleri kemerli olarak karşımıza çıkmaktadır. Akağalar ve Küçük Oda Koğuşu'nda ise tüm pencereler kemerlidir. Kapı ve pencere söveleri taş veya mermer malzemedendir. Tüm koğuş yapılarında, zemin kat pencere önleri demir parmaklıklarla örtülüdür.

Koğuş zemin döşemelerinde altıgen tuğla ve mermer kullanımları görülmektedir. Ahşap asma katları kaldırılmamış koğuşlarda üst katta ahşap döşeme görülmektedir. Koğuşları zemin döşeme malzemesi alanında sınıflandırmak mümkün değildir. Seferli Koğuşu'nun 20. Yüzyıl başlarındaki fotoğraflarda altıgen

tuğla ile döşeli gözükten zeminleri, sonradan mermer döşemeye çevrilmiştir. Kiler Koğuşu'nda betonarmeye dönüştürülen döşemeler parke, mermer gibi malzemelerle kaplanmıştır. Yapıların koğuş olarak hizmet verirken ki orijinal döşeme tipine dair kesin veriler yoktur. Hazine Koğuşu'nda ise hamam, abdesthane ve koğuş kapısından giriş yapıldığındaki ilk alanda mermer döşeme görülürken, sekiler taş bloklarla çevrelenmiştir. Seki üstlerinde ve orta alanda ise altıgen tuğlalar görülmektedir. Ahşap bir asma kata sahip olan koğuşta üst katta ise ahşap döşeme mevcuttur. Yapılardaki bu çeşitlilik de genel bir tipoloji oluşturma konusunda engel teşkil etmektedir.

Koğuşların iç mekânları çoğu kez değiştirilmiştir ve Şirvan kısımları kaldırılmış, kimisinde yeniden inşa edilmiştir. Ahşap asma katı taşıyan direklerin eskiden kırmızı boyalı olduğu kaynaklarda benzer olarak tasvir edilmiştir. Şu an Şirvanlı olmayan ama eskiden Şirvan kısmının bulunduğu bilinen koğuşlar kategorize edilirken Şirvanlı olarak değerlendirilmeye alınmıştır (Tablo 4.2).

Tablo 4.2 Enderun Koğuş Yapıları'nın iç mekân, ek birim ve bezemelere dair karşılaştırılması

Koğuşlar	Ana Mekân İç Düzen	Şirvan	Sekiler	Çeşme/Mağsel	Bezeme
Küçük Oda Koğuşu	?	+	+	+	?
Büyük Oda Koğuşu	?	+	+	+	?
Doğancılar Koğuşu	?	?	?	+	?
Seferli Koğuşu	Camekânlı	+	+	+	-
Kiler Koğuşu	Camekânlı	+	+	+	-
Hazine Koğuşu	Camekânlı	+	+	+	Çini
(Üçüncü) Has Oda Koğuşu	Camekânlı	+	+	+	-
Akağalar Koğuşu	Camekânlı	+	+	+	Çini

Eldem & Akozan (1982) da Enderun avlusundaki yapıların benzer özellikler taşıdığını, yapıların ahşap musandıralı, şirvanlı yapılar olduğunu, revaklı olanların ahşap direklere sahip olup, bunların zaman içerisinde kâgire dönüştürüldüğünü belirtmiştir.

17. yüzyıl ortasında sarayda bir iç oğlanı olan Üsküdari ise Enderun Koğuşları'nın Doğancı ve Seferli Koğuşu haricinde hepsinin eninin aynı ölçüde olduğunu, hepsinde oda boyunca yerden yarım arşın yükseklikte, karşılıklı sekilerin bulunduğunu,

Şirvan olarak isimlendirilen ahşap galerilerinin olduğunu ve Enderun Avlusu haricinde dış dünyaya kapalı olduklarını belirtmiştir (akt. Necipoğlu,2006).

Üsküdarı'nın tasvirleri doğrultusunda, Enderun Avlusu'ndaki odaların 17. Yüzyılda benzer iç mimari özellikler taşıdığı anlaşılmaktadır. Bölüm 3.1'de incelenen Enderun Koğuşları'na dair verilerle oluşturulan tablolarda da benzerlikler açıkça görülerek, bu avlu içerisinde genel bir koğuş tipolojisi bulunduğunu tasdik edilmiştir.

Harem ve Harem Koğuş Yapıları (Bknz. Bölüm 3.2) başlığında Harem kısmına ait ilk yapıların Fatih Sultan Mehmet dönemine tarihlendiği belirtilmiştir. Sarayın inşasının en başından bu yana, değişen nüfus, farklı dönemlerde farklı ihtiyaçlar, yangın vb. gibi farklı etkenler sonucu, bu alandaki yapıların yüzyıllar boyunca büyük değişiklikler geçirdiği, yeni yapılar eklendiği anlaşılmaktadır.

Bölüm 3.2'de, Harem ve Harem Koğuş Yapıları başlığı altında dört koğuş yapısından bahsedilmiştir. Harem koğuşları incelendiğinde Cariyeler ve Horedegan koğuşlarının ikişer katlı olduğu, fakat diğer koğuşların farklı kat sayısına sahip olduğu görülmektedir. Koğuşların plan tiplerine bakıldığında dikdörtgen plan tipine sahip oldukları, fakat Musahip ve Cüceler Koğuşu'nun taşığa bakan cephesinin çapraz bir şekilde ilerleyerek düzgün bir dörtgen olmadığı görülmektedir. Kara Ağalar Koğuşu'nun taşığa bakan giriş cephesinde revak mevcutken, diğer harem koğuş yapılarında revak bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Koğuşların çatıları kurşun kaplamadır. Koğuşların tümünde çatılarda bulunan fener, filgözü vb. elemanlarla koğuşların yukarıdan ışık alması sağlanmıştır.

Tablo 4.3 Harem Koğuş Yapıları'nın genel mimari özelliklerinin karşılaştırılması

Koğuşlar	Plan Tipi (Ana Mekân)	Kat Sayısı	Revak	Çatı Kaplaması	Çatı Tipi (Ana Mekân Üstü)
Kara Ağalar Koğuşu	Dikdörtgen	4	+	Kurşun	Tonoz
Musahip ve Cüceler Koğuşu	Yamuk	3	-	Kurşun	Tonoz
Cariyeler Koğuşu	Dikdörtgen	2	-	Kurşun	Tonoz
Horedegan Koğuşu	Dikdörtgen	2	-	Kurşun	Kırma

İç kısımlarındaki mekânsal düzene bakıldığında Musahip ve Cüceler Koğuşu'nun diğer tüm koğuş yapılarından farklı olduğu anlaşılmaktadır. Zemin alanı olarak

oldukça küçük olan koğuşta, sekilerle çevrili bir düzen olmayıp, aynı şekilde üst kattan alt kata açılan bir galeri boşluğunun bulunmadığı görülmektedir. Bir tarafı musahiplere, bir tarafının cücelere ait olduğu düşünülen koğuş, küçük odalardan oluşmaktadır. İki sınıfa ait mekânları kendi içinde değerlendirdiğimizde, tüm odaların bir merdiven sistemi ile birbirine bağlandığı ve dikey bir aksta konumlandığı dikkat çekmektedir. Harem'in diğer üç koğuş yapısı olan Kara Ağalar, Horendegan ve Cariyeler Koğuşu'nda ise galeri boşluğu mevcuttur. Özellikle, Cariyeler Koğuşu ve Horendegan Koğuşu iki katlı yapısı ve sekileri ile bölümün başında incelediğimiz Enderun Koğuş yapılarına oldukça benzer bir görüntüye sahiptir. Fakat Enderun Koğuş yapılarında bahsettiğimiz ahşap dikmelerle taşınan asma kat düzeni bu koğuşlarda bulunmamaktadır. Cariyeler ve Horendegan Koğuşu'nda üst kat mermer sütunlarla, Kara Ağalar Koğuşu'nda ise üst katlar taş ayaklar ile taşınmaktadır. Ayrıca, Kara Ağalar Koğuşu'nda sekilerle çevrili bir zemin kat düzeni bulunmayıp, zemin kat bir koridora açılan birçok ufak odadan oluşmaktadır. Cariyeler Koğuşu'na girildiğinde de sağ tarafta ayrı tek bir odanın bulunduğu görülmektedir.

Koğuşlara ait tuvalet, mağsel olarak isimlendirilen oda banyosu, ufak hamam kısımları gibi mekânlarda da farklılıklar görülmektedir. Kara Ağalar Koğuşu'nda çeşmeler, tuvalet hücreleri koğuşun içinde yer almaktayken, Cariyeler Koğuşu'nda taşlığa çıkarak tuvaletlerin bulunduğu kısma dışarıdan ulaşılmaktadır. Horendegan Koğuşu'nda da tuvalet hacimlerine koğuş ana mekânından direkt bir geçiş bulunmamaktadır. Musahipler ve Cüceler Koğuşu incelendiğinde de koğuşun içinde tuvalet olarak kullanılan bir hacim bulunmadığı, sadece çeşme bulunduğu görülmektedir. Koğuşa en yakın tuvalet, koğuş yapısının karşısında bulunan Kara Ağalar Koğuşu'nun tuvaletleridir. Bu tuvaletlere koğuşa giriş yapmadan, taşlıktan da bir kapı ile girebilmesi nedeniyle Musahip ve Cüceler sınıfının da tuvalet ihtiyaçları için bu alanı kullanması muhtemel gözükmektedir.

Koğuşlar bezeme ve süsleme yönünden incelendiğinde, Kara Ağalar Koğuşu'nun ile Musahip ve Cüceler Koğuşu'nun giriş cephesinde çini kaplı duvarlar görülmektedir. Kara Ağalar Koğuşu'nda zemin kat oda içlerinde, büyük ocak kısmının üzerinde de çiniler bulunmaktadır. Musahip ve cücelere ait odalarda da çini kaplı duvarlar vardır. İki koğuşun da iç kısmındaki odalarda kalem işi süslemeler, manzara

tasvirleri görülmektedir (Bknz. Şekil 3.58, 3.72). Musahip ve Cüceler Koğuşu'nda kubbe kasnağının altında mukarnas süslemeler ve ana giriş üzeri ahşap asma kattaki odada Edirnekâri bezemeler görülmektedir. Cariyeler Koğuşu ise oldukça sadedir. Horendegan Koğuşu'nda süsleme ile ilgili bir veri bulunamamıştır.

Tablo 4.4 Harem Koğuş Yapıları'nın iç mekân, ek birim ve bezemelere dair karşılaştırılması

Koğuşlar	Ana Mekân İç Düzen	Şirvan	Sekiler	Çeşme/Mağsel	Bezeme
Kara Ağalar Koğuşu	Odalı	+	-	+	Kalem işi, Çini
Musahip ve Cüceler Koğuşu	Kat Odaları	-	-	+	Kalem işi, Çini, Mukarnas, Edirnekâri
Cariyeler Koğuşu	Tek hacim+ 1 Oda	+	+	+	-
Horendegan Koğuşu	Tek hacim	+	+	+	?

Bu veriler doğrultusunda, Harem Koğuş yapılarının kendi içinde ortak bir koğuş tipolojisine sahip olmadığı açıkça görülmektedir.

Bölüm 3.3'te, Sarayın Diğer Koğuşları ve Kayıp Koğuş Yapıları başlığı altında sekiz koğuş yapısından bahsedilmiştir. Bu koğuşlardan Baltacılar Koğuşları ve Mutfaklar Koğuşları ikinci avluya bağlanmaktadır. Bu iki koğuş yapısı dışında, diğer yapıların birinci avlu ve sarayın daha dış alanlarında yer aldığı bilinmektedir. Bölüm 2.5.1'de Birinci Avlu başlığında, birinci avludaki birçok yapının günümüze ulaşamadığından bahsedilmiştir. Acemi Oğlanlar, Sim Sakalar ve Hasırcılar gibi koğuş yapıları bu yapılardan bazılarıdır. Bu yapıların kiremit çatılı, kendilerine ait hamam, mescit gibi yapılarının bulunduğu bir avluda yer aldıkları haricinde daha fazla veri bulunmamaktadır. Kapıcılar Koğuşları ise Bab-ı Hümayun ve Babüselam kapılarının yanında bulunan odalardan oluşmaktadır. Kapıların bir parçası olan ve ciddi değişiklikler geçiren bu mekânlar plan tipi ve iç düzen haricinde değerlendirilememiştir. Bostancılara ait koğuş yapıları, Koz Bekçiler, Dolap Bölüğü Koğuşu gibi yapılarda günümüze ulaşamayan, kayıp koğuş yapılarındandır.

Zülüflü Baltacılar ve Mutfaklar Koğuşları dikdörtgen planlıdır. Hem Zülüflü Baltacılar Koğuşu hem Mutfak Koğuşları, revaklı ve iki katlı yapılardır. Yapıların

çatıları kurşun kaplıdır. Zülüflü Baltacılar Koğuşu kırma çatılıdır. Mutfaklar kısmında ise koğuş hacimleri üzerine gelen çatı örtüsü iki yöne eğimlidir ve beşik çatı olarak değerlendirilmeye alınmıştır. Mutfaklar Koğuşları başlığı (Bknz. 3.3.2) altında incelenen Tablakârlar Koğuşu ise mutfaklar kısmında bulunduğu konum nedeniyle Zülüflü Baltacılar Koğuşu'na benzer bir çatı örtüsüne sahiptir.

Tablo 4.5 Sarayın Diğer Koğuşları ve Kayıp Koğuş Yapıları başlığında ele alınan yapıların genel mimari özelliklerinin karşılaştırılması

Koğuşlar	Plan Tipi (Ana Mekân)	Kat Sayısı	Revak	Çatı Kaplaması	Çatı Tipi (Ana Mekân Üstü)
Zülüflü Baltacılar Koğuşu	Dikdörtgen	2	+	Kurşun	Kırma
Mutfaklar Koğuşları	Dikdörtgen	2	+	Kurşun	Beşik
Acemi Oğlanlar Koğuşu	Dikdörtgen	?	?	Kiremit	?
Sim Sakalar ve Hasırcılar Koğuşları	Dikdörtgen	?	?	Kiremit	?
Dolap Ocağı Koğuşu	?	?	?	?	?
Kapıcılar Koğuşları	Dikdörtgen	?	?	?	?
Bostancı Koğuşları	?	?	?	?	?
Koz Bekçiler Koğuşu	?	?	?	?	?

Koğuş yapılarına ait hamam, mescit gibi yapılar koğuşlara yakın bir alanda ayrı hacimler olarak bulunmaktadır. Zülüflü Baltacılar Koğuşu günümüze iyi bir şekilde korunarak ulaşmıştır. Yapının zemin katında sekiler ve ahşap asma katı bulunduğu görülmektedir. Mutfaklar Koğuşları'nın ise saray müzeye dönüştüğünde harap halde oldukları ve çoğu kısımlarının yıkılarak yeniden inşa edildiği bilinmektedir. Fakat bu yapılarda galeri boşluklu bir asma kat ya da zemin katında sekilerle çevrelenmiş bir iç düzen bulunduğu dair veri yoktur. Kapıcılara ait koğuşlarda kapının iki yanında odalar bulunduğu bilinmektedir. Birçok koğuşta görülen şirvan ve sekili iç düzen bu koğuşta bulunmamaktadır.

Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nda ağırlıklı olarak altıgen tuğla kaplı döşemeler, ahşap tavanlar, çini kaplı duvarlar karşımıza çıkmaktadır. Yapıda kalem işi süslemeler, ahşap tavanda Edirnekâri bezemeler görülmektedir. 20. Yüzyılda yıkılıp tekrar inşa edilen Mutfaklar Koğuşları'nda, iç mekândaki malzeme kullanımları, bezeme vb. öğeler konusunda verilere ulaşılamamıştır. Dış cephe olarak bakıldığında ise diğer tüm saray koğuş yapılarından farklı, dönemin sivil mimari yapılarına benzer bir görüntüye sahip oldukları belirtilmiştir (Bknz. 3.3.2). Yerleri ve dış görünüşleri

hakkında bile yeterli veri olmayan kayıp koğuşlar iç mekân, bezeme vb. konularda değerlendirilememiştir.

Tablo 4.6 Sarayın Diğer Koğuşları ve Kayıp Koğuş Yapıları başlığında ele alınan yapıların iç mekân, ek birim ve bezemelere dair karşılaştırılması

Koğuşlar	Ana Mekân İç Düzen	Şirvan	Sekiler	Çeşme/Mağsel	Bezeme
Zülüflü Baltacılar Koğuşu	Camekânlı	+	+	+	Kalem işi, Çini, Edirnekâri
Mutfaklar Koğuşları	?	-	-	+	?
Acemi Oğlanlar Koğuşu	?	?	?	?	?
Sim Sakalar ve Hasırcılar Koğuşları	?	?	?	?	?
Dolap Ocağı Koğuşu	?	?	?	?	?
Kapıcılar Koğuşları	Odalı	-	-	?	?
Bostancı Koğuşları	?	?	?	?	?
Koz Bekçiler Koğuşu	?	?	?	?	?

Saraylar, Osmanlı İmparatorluğu'nda hem hükümdar konutları hem devletin yönetim merkezi olarak çalışmaktadır. Ayrıca sarayda bulunan Enderun ve Harem kısımlarının birer eğitim kurumu gibi fonksiyon gördüğü de bilinmektedir. Padişah ve ailesinin barındığı saray yapılarında, aynı zamanda Divan toplantıları yapılarak askeri ve idari kararlar alınmış, Enderun kısmında ise devlet adamları yetiştirilmiştir. Sarayın tek bir amaca hizmet etmeyip, birçok fonksiyon ve farklı yapıyı içinde barındıran bir kompleks olduğu anlaşılmaktadır. Bu kompleksin içinde koğuşlar önemli bir yer tutmaktadır. Sarayda görevli kalabalık nüfusun barındığı birçok koğuş yapısı bulunmaktadır.

Koğuş kelimesinin TDK'ye ait tanımlardan birinde belirtildiği gibi sadece 'Enderun'da eğitim verilen yedi farklı ocak' olmadığı açıkça anlaşılmıştır (Bknz. Bölüm 2.1). Bunun en büyük kanıtı, literatür ve kaynaklarda Zülüflü Baltacılar, Kara Ağalar gibi Enderun'a ait olmayan farklı sınıflara ait mekanların da koğuş olarak isimlendirilmesidir. Koğuş Kavramı başlığında, TDK tarafından verilen diğer tanım; 'kalabalık nüfusun barındığı büyük oda' ifadesi ile birçok yapının daha bu kategoriye dâhil olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Musahip ve Cüceler Koğuşu (Bknz. Bölüm 3.2.2) ya da Kapıcılar Koğuşları (Bknz. Bölüm 3.3.6) gibi başlıklar altında incelenen mekânların, hem genel koğuş tipolojisinden farklı olması hem bu mekânların ufak oda veya odalardan oluşması, onların istisna ya da bu kategoriye ait olmadığı fikrini tekrar ortaya çıkarmaktadır. Bu tarz mekânların dâhil edilerek, tezin başlıkları olarak bırakılmasının temel sebebi, okunan kaynakların bazılarında bu mekânlardan koğuş olarak bahsedilmesi ve yapıların 'bir sınıf veya gruba ait birden fazla kişinin birlikte kaldığı mekân' perspektifine oturtulabilmesidir.

Bölüm 3'de belirtildiği gibi Tayyarzade Ata Bey'in Topkapı Sarayı'nda Enderun ve Harem'deki ocaklar haricinde, saraya bağlı otuzdan fazla ocak bulunduğu bahsettiği görülmüştür. Çoğu bostancılara ait olan bu ocaklardan birkaç tanesi hariç, hepsi sarayın birinci avlusu ve daha dış çeperlerinde yer almaktadır. Birinci avlu ve

sarayın dış çeperindeki koğuşlar, günümüze ulaşmasa da tarihi kaynaklardan bu koğuş yapılarının kendi kendine yeten, bir avlu etrafına kurulan yapılar olduğunun çıkarımı yapılabilmektedir. Bu koğuş yapılarının, saray kadrosunda daha düşük rütbeli sınıflara ait olmasından kaynaklı bu yapılarda daha basit ve kısa ömürlü malzemeler kullanıldığı bilinmektedir. Yapıların günümüze ulaşmamasının temel sebeplerinden biri olarak bu faktör büyük bir etken olarak gösterilebilir.

Enderun Avlusu ve Harem, dışarıya kapalı mekânlar olup, aynı zamanda padişahın evi olarak sayılabilecek alanlar olduğundan sıkı bir güvenlik ve mahremiyet altında tutulmuştur. Bu etkenlere bağlı olarak, sarayın müzeye dönüşmeden, saray mekânlarının aktif ve asli fonksiyonlarını korunduğu döneme ait plan, fotoğraf, gravür vb. materyaller, üçüncü avlu ve Harem için oldukça kısıtlıdır. Bu alanlar için sahip olunan bilgilerin çoğu, Enderun kısmı için; saraydan çıkan iç oğlanlardan, Harem kısmı için ise; saraydan çıkan cariyelerden toplanan bilgiler doğrultusunda günümüze ulaşmıştır. Üçüncü avluya dair bilgilerde, Enderun sisteminin bir parçası olan saray iç oğlanı Ali Ufki Bey diğer adıyla Bobovius, en büyük veri kaynaklarından biridir. Bobovius'a ait krokide mekânsal ölçek ve bazı bilgilerde tutarsızlıklara rastlansa da 17. Yüzyıl'da üçüncü avludaki mekânsal düzene ait en önemli mimari kaynak olarak değerlendirilebilir.

Günümüze ulaşamayan yapılar, sarayın 15. Yüzyıldan 20. Yüzyıla kadar değişen nüfusu ve mekânlara ait değişen fonksiyonlar, sarayın müzeye dönüşümü ile mekânların sergi alanı, depo vb. alanlar olarak kullanılması için yapılan değişiklikler, Enderun ve Harem gibi mekânlar hakkında geçmişten günümüze ulaşan kısıtlı bilgiler, koğuş yapılarının özgün hallerine dair veriye ulaşmanın önünde büyük bir engel teşkil etmektedir.

Topkapı Sarayı Koğuş Yapıları, sarayda buldukları alanlara istinaden başlıklara ayrılarak, incelenen Enderun Koğuş Yapıları'ndan (Bknz. Bölüm 3.1) bazılarının ve Sarayın Diğer Koğuşları ve Kayıp Koğuş Yapıları (Bknz. Bölüm 3.3) başlığı altında incelenen saray mutfaklarına ait koğuşların, ciddi değişimler geçirdiği anlaşılmıştır.

4. bölümde Enderun'da bulunan koğuş yapılarının ortak birçok özellik taşıdığı vurgulanmıştır. Avlu özelinde genel bir koğuş tipolojisi olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Doğancı Koğuşu veri yetersizliği sebebiyle birçok kategoride değerlendirilememiştir. Harem koğuşlarında ise bazı ortak özellikler bulunsa da

genel olarak birbirlerinden farklı özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Musahip ve cücelere ait koğuş yapısının ise tamamen farklı bir mekânsal kurguya sahip olduğu, oldukça açıktır. Sarayın diğer avlularına ve daha dış sınırlarına dağılan koğuş yapılarında ortak bir mimari dil ve düzen olduğunu söylemek zordur. Veri yetersizliği sebebiyle çoğu koğuş kısıtlı bir şekilde değerlendirilebilmiştir. Değerlendirme bölümünde tablo haline getirilen 20 koğuş yapısına ait tüm veriler birleştirilerek, genel bir koğuş tipolojisi olup olmadığı sonucuna ulaşmak için tek bir tablo haline getirilerek sunulmuştur (Tablo 5.1). Koğuş yapılarına ait planlarda Sedat Hakkı Eldem'in yaptığı restitüsyon planı baz alınmıştır. Koğuşlara ait tuvalet, hamam-mağsel gibi hacimler dâhil edilmeden koğuş ana geometrisi ele alınarak plan tipleri kategorize edilmiştir.

Çalışma kapsamında Topkapı Sarayı'na ait 20 koğuş yapısı ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Enderun Koğuş Yapıları başlığından 8 koğuş yapısı, Harem Koğuş Yapıları başlığından 4 koğuş yapısına ait veriler tabloya dâhil edilmiştir. Diğer Koğuşlar ve Kayıp Koğuşlar başlığındaki 8 koğuş yapısından Zülüflü Baltacılar ve Mutfaklar Koğuşları detaylıca incelenebilmiş, günümüze ulaşmayan ve hakkında kısıtlı veri olan diğer 6 koğuş yapısı birçok kategoride değerlendirilememiştir. Günümüze ulaşmayan yapılar Tablo 5.1'de gri renk ile işaretlenmiştir.

Sonuç olarak; Osmanlı İmparatorluğu'nun Topkapı Sarayı'na kadar kullandığı saraylarda koğuş yapılarının bulunduğu, ancak bu yapıların korunamayıp, günümüze ulaşamaması nedeniyle, mimari ve yapısal özelliklerine dair detaylı bilgi bulunmadığı görülmüştür. Sadece Edirne Yeni Sarayı'nda koğuşlara ait tasvirler ve planlar bulunduğu için bu saraydaki bazı koğuş yapıları Topkapı Sarayı koğuş yapıları ile karşılaştırılabilmiştir. Edirne'deki koğuş yapılarının, Topkapı Sarayı'ndaki aynı ocağa ait koğuş yapıları ile ortak özelliklerinin bulunduğu ve yapıların birçok benzerlik taşıdığı anlaşılmıştır.

Topkapı Sarayı Koğuş Yapıları kendi aralarında değerlendirildiğinde ise Tablo 5.1'de yer alan 20 koğuş yapısı içinde;

- 16 koğuşun dikdörtgen planlı olduğu, 1 koğuş yapısının yamuk planlı olduğu anlaşılmaktadır. 3 koğuş yapısı hakkında bir veri mevcut değildir.
- Koğuşlar ağırlıklı olarak 2 katlıdır. Doğancılar Koğuşu ve kayıp koğuş yapılarının kat sayısına dair bir veri bulunmayıp, Kiler Koğuşu, Musahip ve

Cüceler Koğuşu'nun 3'er katlı, Kara Ağalar Koğuşu'nun ise 4 katlı olduğu görülmektedir.

- Koğuşların 7 tanesinin revaklı, 7 tanesinin ise revaksız olduğu anlaşılmaktadır, 6 koğuş yapısı hakkında veri mevcut değildir.
- Yapıların çatı tipleri farklılık gösterse de koğuşların çatıları çoğunlukla kurşun kaplamadır, Doğancılar Koğuşu'na ait bir veri bulunamamıştır, fakat 3. Avluda bulunan tüm yapıların kurşun çatılı olduğu dikkate alındığında, bu yapının da kurşun çatılı olması muhtemel gözükmektedir. Birinci avluda yer aldığı bilinen Acemi Oğlanlar, Sim Sakalar ve Hasırcılar'a koğuşların kiremit çatılı olduğu anlaşılmaktadır.
- Koğuşların ana mekânlarının genel olarak tek büyük bir hacim olduğu görülmektedir. Fakat Seferli, Kiler, Hazine, Has Oda, Akağalar ve Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nda camekân olarak adlandırılan odaların bulunduğu bunların sonradan kaldırıldığı belirtilmektedir. Tabloda bu koğuşlar camekânlı olarak işaretlenmiştir. Kara Ağalar Koğuşu'nda zemin kat ve üst katların birçok farklı odadan oluştuğu görülmektedir. Musahip ve Cüceler Koğuşu'nda dikey aksta merdivenlerle birbirine geçilen farklı odalar olarak yer almaktadır. Cariyeler ve Horendegan Koğuşu'nda açık planlı tek bir hacim olduğu görülmektedir, fakat Cariyeler Koğuşu ana mekânında ayrı bir oda bölüntüsü de yer almaktadır.
- Koğuşların 11 tanesinde galeri boşluklu üst kat, şirvan kısmı bulunduğu görülmektedir. Musahip ve Cüceler Koğuşu, Mutfaklar Koğuşları ve Kapıcı Koğuşları'nda ise böyle bir düzen bulunmamaktadır. Doğancılar Koğuşu ve kayıp koğuş yapılarına dair yine veri mevcut değildir.
- Zemin katta sekilerle çevrili düzen ise 11 şirvanlı yapı arasında biri hariç hepsinde görülmektedir. Zemin katı ortak bir koridora açılan ufak odalara sahip Kara Ağalar Koğuşu'nda şirvan olmasına rağmen sekili düzen bulunmamaktadır.
- 14 koğuşun hepsinde kendilerine ait çeşme, hamam, tuvalet vb. birimler mevcuttur. Kimi koğuşlarda; koğuş ana mekânına bağlı bir kapı ile kiminde ise taşlık ya da dış kısımdan ulaşılabilen ayrı bir birim olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablonun sonunda yer alan 6 koğuş yapısı hakkında veri olmadığı için işaretlenmemiştir. Fakat iç düzenlerine dair bilgiler

bulunmayan koğuş yapılarının kendi kendine yeten, abdesthane, tuvalet, ufak bir banyo/hamam kısımlarının bulunduğu düşünülerek bu koğuşların da çeşme/mağsel kısmı sahip olduğu düşünülebilir.

- Bezeme ve süsleme açısından koğuşlar incelendiğinde; çoğu koğuş yapısına ait veri bulunmamaktadır. Kara Ağalar, Musahip ve Cüceler gibi Harem'de bulunan koğuş yapılarında ve Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nda hem çini hem kalem işi süslemelere rastlanmaktadır. Musahip ve Cüceler, Zülüflü Baltacılar Koğuşu'nda edirnekâri bezemeler görülmektedir. Büyük değişiklikler geçirmiş Küçük Oda, Büyük Oda, Mutfaklar Koğuşları gibi yapılarda bezemelere dair kesin bir bilgi yoktur. Doğancılar Koğuşu'nda ise koğuş kısmının görkemli ve güzel bir yanı bulunmadığı ama Doğancıbaşı'na ait odada yıldız ve çiçek motifli süslemeler olduğu aktarılmıştır (Bknz. Bölüm 3.1.3). Dolaylı bir çıkarımla yapının bezemesiz olduğu düşünülebilir. Fakat kesin bir veri olmadığı için tabloda belirtilmemiştir. Enderun Koğuşları'ndan Hazine Koğuşu'nda pencere denizliklerinde çini karolar olduğu görülmektedir. Akağalar Koğuşu'nun bir ara müze ziyaretçileri için tuvalet olarak kullanılan kısmında da duvarlarda çiniler görülmektedir.
- Tabloya dâhil edilemeyen zemin döşeme malzemeleri sınıflandırmasında; yapılarda altıgen tuğla, taş ve mermer döşeme kullanıldığı görülmektedir. Ahşap asma katlı koğuşlarda ahşap zemin döşemesi bulunmaktadır. Tablo da bir kategori olarak değerlendirilmese de, koğuşların hepsinde ahşap pencere ve kapıların kullanıldığı ve genel olarak pencere önlerinin demir lokma parmaklıklarla kapatıldığı görülmektedir. Kapı ve pencere sövelerinin çoğunda mermer söveler, bazı yapılarda ise taş söveler kullanılmıştır.

Koğuş yapıları arasında bazı farklılıklar mevcut olsa da sarayda koğuş yapılarına ait genel bir tipoloji bulunduğu söylenebilir. Saray koğuşlarının genel olarak 2 katlı, dikdörtgen planlı, kurşun çatılı yapılar olduğu, koğuşlara giriş yapıldığında ise ayaklarla taşınan bir üst kat, ana mekânın ortasında bir galeri boşluğu ve bu galeri boşluğunun iz düşümünü sınır alan sekilerle çevirili bir zemin kat bulunduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5.1 Topkapı Sarayı Koğuş Yapıları Mimari Özellikleri

Koğuşlar	Plan Tipi (Ana Mekan)	Kat Sayısı	Revak	Çatı Kaplaması	Çatı Tipi (Ana Mekan Üstü)	Ana Mekan İç Düzen	Şirvan	Sekiler	Çeşme/Mağsel	Bezeme
Küçük Oda Koğuşu	Dikdörtgen	2	-	Kurşun	Sundurma	?	+	+	+	?
Büyük Oda Koğuşu	Dikdörtgen	2	-	Kurşun	Kırma	?	+	+	+	?
Doğancılar Koğuşu	Dikdörtgen	?	-	?	?	?	?	?	+	?
Seferli Koğuşu	Dikdörtgen	2	+	Kurşun	Tonoz	Camekânlı	+	+	+	-
Kiler Koğuşu	Dikdörtgen	3	+	Kurşun	Beşik	Camekânlı	+	+	+	-
Hazine Koğuşu	Dikdörtgen	2	+	Kurşun	Tonoz	Camekânlı	+	+	+	Çini
(Üçüncü) Has Oda Koğuşu	Dikdörtgen	2	+	Kurşun	Tonoz	Camekânlı	+	+	+	-
Akağalar Koğuşu	Dikdörtgen	2	-	Kurşun	Sundurma	Camekânlı	+	+	+	Çini
Kara Ağalar Koğuşu	Dikdörtgen	4	+	Kurşun	Tonoz	Odalı	+	-	+	Kalem işi, Çini
Musahip ve Cüceler Koğuşu	Yamuk	3	-	Kurşun	Tonoz	Kat Odaları	-	-	+	Kalem işi, Çini, Mukarnas, Edirnekâri
Cariyeler Koğuşu	Dikdörtgen	2	-	Kurşun	Tonoz	Tek hacim + 1 oda	+	+	+	-
Horedegan Koğuşu	Dikdörtgen	2	-	Kurşun	Kırma	Tek hacim	+	+	+	?
Zülüflü Baltacılar Koğuşu	Dikdörtgen	2	+	Kurşun	Kırma	Camekânlı	+	+	+	Kalem işi, Çini, Edirnekâri
Mutfaklar Koğuşları	Dikdörtgen	2	+	Kurşun	Beşik	?	-	-	+	?
Acemi Oğlanlar Koğuşu	Dikdörtgen	?	?	Kiremit	?	?	?	?	?	?
Sim Sakalar ve Hasırcılar Koğuşları	Dikdörtgen	?	?	Kiremit	?	?	?	?	?	?
Dolap Ocağı Koğuşu	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Kapıcılar Koğuşları	Dikdörtgen	?	?	?	?	Odalı	-	-	?	?
Bostancı Koğuşları	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Koz Bekçiler Koğuşu	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?

- Ağca Diker, S. (2019). *Has Oda ve Teşkilatı*. (Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Altındağ, Ü. (1994). ‘‘Darüssade’’, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara.
- Ata, T. (2010). *Osmanlı Saray Tarihi Tarih-i Enderun*, Haz. Mehmet Arslan, İstanbul.
- AYDIN, H. (t.y.). "TOPKAPI SARAYI MÜZESİ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/topkapi-sarayi-muzesi> (22.11.2020).
- Ayverdi, E. H. (1953). *Fatih Devri Mimarisi*, İstanbul.
- Bobovius, A. (2002). *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, (Haz.: Stefanos Yerasimos ve Annie Berthies), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Cengiz, İ. (2014). Osmanlı'nın Kuruluşunda ve Bey Sarayı'nda Güvenlik, *Bursa'da Zaman Sayı 10*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Süreli Yayını, Bursa.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Çağaptay, S. (2021). Bursa Bey Sarayı: Erken Osmanlı Dönemi Sarayı Üzerinde Mekansal ve Kültürlerarası Bir İnceleme, *Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Bursa Bey Sarayı*, Bursa Kültür A.Ş. Bursa.
- Elbas, A. (2014). Bursa Sarayını Bekliyor, *Bursa'da Zaman Sayı 10*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Süreli Yayını, Bursa.
- Eldem, S. H. ve Akozan, F. (1982). *Topkapı Sarayı: Bir Mimari Araştırma*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, İstanbul.
- Emecen, F. (2021). Beylik Kurucusunun Payitahtı: Orhan Bey ve Bursa, *Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Bursa Bey Sarayı*, Bursa Kültür A.Ş. Bursa.
- Emecen, F. (t.y.). "MANİSA", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/manisa#1> (08.05.2022).
- Erkal, M. "ARŞIN", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arsin> (22.11.2022).
- Esemenli, D. (2002). Topkapı Sarayı Mekânlar-Zamanlar, *Topkapı Sarayı*, Akbank Kültür ve Sanat, İstanbul.
- Evliya Çelebi, (1989). *İstanbul Mimarisi için Kaynak Olarak Evli Çelebi Seyâhatnâmesi*, Der. Yüksel Yoldaş Demircanlı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.
- Eyüboğlu, M. A. (1986) *Topkapı Sarayında Padişah Evi (Harem)*, Sandoz Kültür Yayınları No:9, İstanbul.
- Gurlitt, C. (1999). *İstanbul'un Mimari Sanatı*, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.

- Güngör, T. (2016). *Has Oda: Topkapı Sarayı'nda mukaddes emanetler mekânı*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- Gürbıyık, C. (2018). Manisa Sarayı'ndan Ulupark'a Bir Dikilitaşın Öyküsü, *Geçmişten Günümüze Manisa Cilt III*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa.
- İpşirli, M. (1995). "Enderun", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 11, İstanbul.
- İpşirli, M. (t.y.). "MUSÂHİB", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/musahib> (26.11.2022).
- Karahasan, Ü. (2005). *Topkapı Sarayı Müzesi Cumhuriyet Dönemi Restorasyonları*. (Doktora Tezi) Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karakaya, E. (t.y.). "MANİSA", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/manisa#2-mimari> (08.05.2022).
- Kazancıgil, R. (1999). *Edirne Sarayı ve Yerleşim Planı*, Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul.
- Kıran, B. İ. (2014). *Osmanlı Saray Teşkilatında Doğançı Koğuşu*. (Yüksek Lisans Tezi) Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Kocaaslan, M. (2014). *IV. Mehmed Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi: İktidar, Sınırlar ve Mimari*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Kocaaslan, M. (2020). *Edirne Yeni Saray'daki Darüssade ve Enderun Ağalarının Daireleri*, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:10 Sayı:20.
- Koçu, R. E. (2015). *Topkapı Sarayı*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisini*, YEM Yayın, İstanbul.
- Necipoğlu, G. (2006). *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı- Mimari, Tören ve İktidar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2007). *Mekânlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı*, İstanbul.
- Osman, R. (1989). *Edirne Sarayı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Öz, T. (1933). *Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi*, Devlet Matbaası, İstanbul.
- Öz, T. (1948). *Topkapı Sarayı Müzesi Onarımları*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Özcan, A. (t.y.). "BİRÜN", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/birun> (08.03.2021).
- Özcan, A. (t.y.). "BOSTANCI", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bostanci> (01.01.2021).
- Özcan, A. (1992). "Birün", Diyanet İslam Ansiklopedisi, VI, İstanbul.
- Sağdıç, Z. (2006). *Üç Osmanlı Sarayında İşlev ve Mimarlık Bağlantısı*. (Doktora Tezi) Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Sakaoğlu, N. (2002). *Tarihi, Mekânları, Kitabeleri, Anıları ile Saray-ı Hümayun*, Denizbank Kültür, İstanbul.

- Seçkin, N. (1990). *Topkapı Sarayı'nın Biçimlenmesine Egemen Olan Tasarım Gelenekleri Üzerine Bir Araştırma*. (Doktora Tezi) İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarihi Lügati*, Enderun Yayınları, İstanbul.
- Sevim, S. (2014). Osmanlı Kuruluş Devri Saray Anlayışı ve Bursa Sarayı, *Bursa'da Zaman Sayı 10*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Süreli Yayını, Bursa.
- Şahin, M. (2021). Hisar Kazıları ve Bey Sarayı, *Osmanlı Devleti'nin Yönetim Merkezi Bursa Bey Sarayı*, Bursa Kültür A.Ş. Bursa.
- Şeref, A. (1911) *Topkapı Sarayı Hümayunu, Tarih-i Osmanlı Encümeni Mecmuası*, İstanbul.
- Tarım Ertuğ, Z. (t.y.). "SARAY", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/saray> (29.05.2021).
- Tavernier, J. B. (2020). *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Tezcan, H. (2000). Topkapı Sarayı'nın Osmanlı Öncesi Yerleşimi, *Topkapı Sarayı*, Akbank Kültür ve Sanat, İstanbul.
- Tonak, H. (2014). Kayıp Bir Hazine: Bursa Bey Sarayı, *Bursa'da Zaman Sayı 10*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Süreli Yayını, Bursa.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ülgen, A. (1999). Osmanlı Saray, Kasır ve Köşkleri, *Osmanlı Ansiklopedisi 10. Cilt*, Ankara.
- Yaman, A. (2020). *Topkapı Sarayı'nın III. Avlusundaki Yapısal Dönüşümler*. (Yüksek Lisans Tezi) Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

TEZDEN ÜRETİLMİŞ YAYINLAR

1. Beşinci, B. B., Urfalıoğlu, N. (2020). *Topkapı Sarayı Koğuş Yapıları: Seferli Koğuşu*, II. Mimarlık ve Şehircilik Sempozyumu (16-20 Kasım 2020) (Online), Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakóltesi, İstanbul.
2. Beşinci, B. B., Urfalıoğlu, N. (2020). *Topkapı Sarayı Koğuş Yapıları: Seferli Koğuşu*, II. Mimarlık ve Şehircilik Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı: 16-20 Kasım 2020 (s.58-59), Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

